

TAMPEREEN YLIOPISTO
Johtamiskorkeakoulu

**OIKEAN JA RIITTÄVÄN KUVAN KÄSITE
TILINTARKASTUKSEN JA KANSAINVÄLISTEN
TILINTARKASTUSALAN STANDARDIEN
NÄKÖKULMASTA**

Yrityksen laskentatoimi
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2018
Ohjaaja: Eeva-Mari Ihantola

Kaisa Pösö

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto	Johtamiskorkeakoulu; yrityksen laskentatoimi
Tekijä:	PÖSÖ, KAISA
Tutkielman nimi:	Oikean ja riittävän kuvan käsite tilintarkastuksen ja kansainvälisten tilintarkastusalan standardien näkökulmasta
Pro gradu -tutkielma:	80 sivua
Aika:	Toukokuu 2018
Avainsanat:	oikea ja riittävä kuva, tilinpäätös, tilintarkastus, olennaisuus, ISA-standardit, IFRS-standardit, kirjanpitolaki

Tämän pro gradu -tutkielman tavoitteena on ollut lisätä ymmärrystä oikean ja riittävän kuvan käsitteestä sekä sen tulkitsemisesta ja soveltamisesta, erityisesti tilintarkastuksen ja kansainvälisten tilintarkastusalan standardien näkökulmasta, tilintarkastajien ollessa merkittävässä roolissa tulkitsemassa ja soveltamassa tätä varsin tulkinnanvaraista ja yksiselitteistä määritelmää vailla olevaa käsitettä.

Oikean ja riittävän kuvan vaatimus on väline tilinpäätösraportoinnin tavoitteiden saavuttamiseksi ja se edistää yleisesti tilinpäätösinformaation hyväksikäyttömahdollisuuksia. Sille on annettu prioriteettiasema suhteessa useimpiin muihin tilinpäätösnormistojen vaatimuksiin. Käsitteellä on merkittävä rooli tilinpäätösinformaation harhaanjohtavuuden ehkäisemisessä. Sen jättäessä tilaa harkinnalle tilinpäätöksen laatijoilla on mahdollisuus arvioida, mikä on yhtiön kannalta olennaista ja ajankohtaista ja onko mahdollisesti tarpeen esittää lisätietoja. Tilinpäätösinformaation hyödyllisyyttä lisää se, että vaatimusten noudattaminen ei ole itseisarvo. Oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen myötä myös yksityiskohtaisten sääntöjen tarve ja määrä tilinpäätösnormistossa ovat vähäisempiä.

Oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen voi katsoa tarkoittavan sitä, että tilinpäätös täyttää tavoitteensa, jolloin yhtiön sidosryhmät saavat taloudellista päätöksentekoaan varten hyödyllistä informaatiota. Oikean ja riittävän kuvan vaatimus tulee arvioitavaksi tilinpäätöksen käyttäjien yhteisestä näkökulmasta. Tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan, kun se sisältää kaikki olennaiset tiedot yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä esittää ne asianmukaisella ja ymmärrettävällä tavalla. Oikean ja riittävän kuvan vaatimusta ja olennaisuusperiaatetta on siis tulkittava rinnakkain.

Erityisinä menettelyinä oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttymiseksi tilintarkastajan kuuluu kiinnittää erikseen huomiota tilinpäätöksen laadullisiin ominaisuuksiin ja sovellettavan tilinpäätösnormiston noudattamiseen. Tilintarkastajan on muun muassa harkittava, sisältääkö tilinpäätös riittävästi tietoja, jotta sen käyttäjät saavat käsityksen olennaisten liiketoimien ja muiden tapahtumien vaikutuksesta tilinpäätösinformaatioon. Epäolennaiset ja irrelevantit seikat eivät myöskään saa heikentää tilinpäätöksen informatiivisuutta sekä siten oikeaa ja riittävää kuvaa. Tilintarkastajan, kokemuksen myötä karttuva, ammattitaito nousee keskeiseen rooliin, sillä ISA-standardit jättävät monta asiaa tilintarkastajan ammatillisen harkinnan varaan. Virheellisyydeksi katsotaan myös muutokset, jotka tilintarkastaja katsoo tarpeellisiksi, jotta tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan.

Ehkä tilinpäätöksestä muodostuvan käsityksen ollessa aina subjektiivinen kokemus ja oikean ja riittävän kuvan riippuessa sekä yhtiön ominaispiirteistä että kulloinkin vallitsevista olosuhteista, ei oikean ja riittävän kuvan käsitettä välttämättä olekaan mahdollista määritellä yksiselitteisesti.

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	1
1.1 Aihevalinnan tausta	1
1.2 Tutkimuksen tavoite ja keskeiset rajaukset	3
1.3 Tutkimusmenetelmät.....	4
1.4 Tutkimuksen kulku.....	5
2 TILINPÄÄTÖS JA TILINTARKASTUS.....	7
2.1 Tilinpäätös informaation lähteenä	7
2.1.1 Tilinpäätöksen sisältö ja tarkoitus	7
2.1.2 Tilinpäätöksen laatimista koskeva sääntely.....	10
2.1.3 Olemmisuusperiaate ja muut yleiset tilinpäätösperiaatteet.....	12
2.2 Oikean ja riittävän kuvan vaatimus osana tilinpäätössääntelyä.....	16
2.2.1 Oikea ja riittävä kuva EU:n tilinpäätösdirektiivissä	16
2.2.2 Oikea ja riittävä kuva suomalaisessa kirjanpitolainsäädännössä.....	17
2.2.3 Oikea ja riittävä kuva IFRS-standardeissa.....	19
2.2.4 Oikean ja riittävän kuvan käsitteen eri muodot	21
2.3 Tilintarkastus instituutiona	23
2.3.1 Tilintarkastuksen tarkoitus	23
2.3.2 Tilintarkastuskertomuksessa annettava lausunto.....	25
2.3.3 Kansainväliset tilintarkastusalan standardit.....	26
3 OIKEA JA RIITTÄVÄ KUVA	28
3.1 Totuus laskentatoimessa	28
3.2 Oikean ja riittävän kuvan käsitteen määrittelyä	30
3.2.1 Tilinpäätösinformaatio suhteessa yhtiön eri sidosryhmiin	30
3.2.2 Pyrkimykset käsitteen määrittelemiseksi	32
3.2.3 Oikean ja riittävän kuvan soveltaminen käytännössä.....	34
3.3 Käsitteen merkitys ja rooli laskentatoimessa	38
3.4 Oikean ja riittävän kuvan käsitteeseen liittyviä ongelmia.....	41
4 OIKEA JA RIITTÄVÄ KUVA KANSAINVÄLISISSÄ TILINTARKASTUSALAN STANDARDEISSA	44
4.1 Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: tarkastelun kohteeksi valitun aineiston esittely	44
4.2 Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti (ISA 200).....	45

4.3 Tilintarkastuksen suunnittelu (ISA 300) ja olennaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen (ISA 315)	47
4.4 Olennaisuuden määrittäminen ja soveltaminen (ISA 320).....	49
4.5 Tilintarkastusevidenssi (ISA 500) ja tunnistettuihin olennaisen virheellisuuden riskeihin vastaaminen (ISA 330)	51
4.6 Kirjanpidolliset arviot ja niitä koskevat toimenpiteet (ISA 540)	53
4.7 Tilintarkastuksen aikana todetut virheellisuudet ja niiden arviointi (ISA 450) ...	55
4.8 Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat (ISA 560)	58
4.9 Yhtiön kyky jatkaa toimintaansa (ISA 570)	59
4.10 Tilinpäätöstä koskeva lausunto tilintarkastuskertomuksessa (ISA 700)	62
4.11 Tilinpäätöstä koskevan lausunnon mukauttaminen (ISA 705) ja lisätietojen antaminen tilintarkastuskertomuksessa (ISA 706)	66
5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	70
Lähdeluettelo.....	77

1 JOHDANTO

1.1 Aihevalinnan tausta

IFAC:n (2016-2017, 94) mukaan tilinpäätösnormistoja on kahdenlaisia, oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuvia sekä säädösten ja määräysten noudattamiseen perustuvia. Suomessa sovellettavat Suomen kirjanpitolaki sekä IFRS-standardit edustavat molemmat näistä ensimmäisen tyyppistä, kuten myöhemmin tässä pro gradu -tutkielmassa on selostettu. Tämä tarkoittaa sitä, että nämä tilinpäätösnormistot – sisältämiensä vaatimusten noudattamisen vaatimisen lisäksi – sallivat ja kehottavatkin tarvittaessa esittämään lisätietoja ja tiettyjä poikkeuksia lukuun ottamatta poikkeustapauksessa jopa jättämään noudattamatta nimenomaisia säädöksiään, jotta tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (IFAC 2016-2017, 724).

Oikean ja riittävän kuvan käsitteessä on kyse tilinpäätöksille asetetusta informaation laatua koskevasta vaatimuksesta. Sen sisältö, käyttö ja merkitys ovat aiheuttaneet huomattavan määrän keskustelua. (Kirk 2006, 205.) Se, että oikean riittävän kuvan käsitteestä ja sen prioriteettiasemasta on keskusteltu varsin paljon, osoittaa selkeän tarpeen selventää käsitettä ja sen asemaa laskentatoimessa ja tilintarkastuksessa (Ekholm & Troberg 1995, 343). Riistaman (1996, 16 - 18) mukaan käsitteestä käydyn keskustelun moniulotteisuudesta johtuen yhteenvedon tekeminen siitä on yhtä haastavaa kuin itse käsitteen määrittäminen.

Vaikka oikean ja riittävän kuvan käsite on kohdannut myös kritiikkiä, sitä on toisaalta pidetty myös yleisten tilinpäätösperiaatteiden ohessa yhtenä tärkeimmistä tilinpäätöksen lopputulosta sääntelevistä lainkohdista (Toiviainen 2003, 17). Tuokon (1996, 149) mukaan oikean ja riittävän kuvan vaatimus vaikuttaa ensisilmäyksellä yksiselitteiseltä ja itsestään selvältä. Kuitenkin, kun asiaa miettii tarkemmin ja sen soveltamisen kannalta,

huomataan, että se onkin todellisuudessa kirjanpitolain vaikeimpia säännöksiä. (Tuokko 1996, 149.) Satopää (1996, 11) on todennut oikeaa ja riittävää kuvaa koskevan säätelyn jääneen yleisperiaatteen tasolle. Tuolloin 90-luvun puolivälissä hän oletti normiston selkeytyvän, kun lain soveltamisesta on kokemusta ainakin joidenkin vuosien ajalta. (Satopää 1996, 11.)

Aihe on vielä varsin ajankohtainen kirjanpitolakiin viime vuosien aikana tulleiden päivitysten vuoksi, joista tämän pro gradu -tutkielman kannalta keskeisimmät ovat olleet oikean ja riittävän kuvan sanamuodon muutos ja olennaisuusperiaatteen lisääminen kirjanpitolakiin (muutossäädös 30.12.2015/1620) sekä oikean ja riittävä kuvan vaatimuksen muuttaminen kohdistumaan pelkästään tilinpäätökseen aiemman tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen muodostaman kokonaisuuden sijaan (muutossäädös 29.12.2016/1376). Nämä muutokset ovat tapahtuneet kirjanpitolain muutossäädöksen 30.12.2015/1620 tultua voimaan 1.1.2016 sovellettavaksi ensimmäisen kerran tilikausilla, jotka ovat alkaneet 1.1.2016 tai sen jälkeen (KPL 30.12.2015/1620; ks. myös HE 89/2015 vp) sekä muutossäädöksen 29.12.2016/1376 tultua voimaan 31.12.2016 sovellettavaksi tältä osin ensimmäistä kertaa 31.12.2016 päättyneiltä tilikausilta laadittuihin tilinpäätöksiin ja toimintakertomuksiin (KPL 29.12.2016/1376; ks. myös HE 208/2016 vp). Ajankohtaisuuden lisäksi tutkielman aiheenvalintaa on ohjannut muun muassa oma kiinnostukseni aiheeseen.

Näkemykseni mukaan oikean ja riittävän kuvan käsitettä koskevan ymmärryksen lisäämisellä on sekä teoreettista että yhteiskunnallista merkitystä, sillä oikean ja riittävän kuvan käsitettä ei suoranaisesti ole määritelty tai sen asettamia vaatimuksia tarkemmin avattu virallislähteissä, joissa siitä vaatimuksena säädetään. Sen sijaan tähän päivään saakka on ollut varsin tulkinnanvaraista, mitä se käytännössä tarkoittaa. Tästä huolimatta laskentatoimen ammattilaiset – erityisesti muun muassa tämän tutkielman keskiöön nostetut tilintarkastajat – joutuvat tulkitsemaan ja soveltamaan sitä työssään jatkuvasti, kuten myöhemmin tässä tutkielmassa todetaan.

1.2 Tutkimuksen tavoite ja keskeiset rajaukset

Kuten edellä aiheenvalinnan taustasta kerrotun yhteydessä annettiin jo viitteitä, tämän pro gradu -tutkielman tavoitteena on lisätä ymmärrystä oikean ja riittävän kuvan käsitteestä sekä sen tulkittamisesta ja soveltamisesta, erityisesti tilintarkastuksen ja kansainvälisten tilintarkastusalan standardien näkökulmasta.

Keskeisessä osassa aiheen tarkastelussa olevien kansainvälisten tilintarkastusalan standardien noudattaminen on osa hyvää tilintarkastustapaa niiden sisältäessä peruseriaatteita ja keskeisiä menettelytapoja sekä näihin liittyvää ohjeistusta tilintarkastusta suorittaville (Suomen Tilintarkastajat ry 2017b, X). Hyvän tilintarkastustavan ja kansainvälisten tilintarkastusalan standardien noudattamiseen tilintarkastajia velvoittaa Suomessa tilintarkastuslaki, kuten myöhemmin tässä tutkielmassa on kerrottu.

Tutkimusongelmat tässä pro gradu -tutkielmassa ovat seuraavat:

- Mikä oikean ja riittävän kuvan käsitteen merkitys on ja miten sitä tulkitaan?
- Minkälaista ohjeistusta kansainväliset tilintarkastusalan standardit antavat oikean ja riittävän kuvan käsitteen soveltamiseksi?
 - Jos tilintarkastajat käyvät läpi erityisiä menettelyjä oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttymisen arvioimiseksi, minkälaisia nämä menettelyt ovat – ts. minkälaisiin menettelyihin tilintarkastusalan standardit ohjaavat?

Aihealueen tarkastelu rajataan tässä tutkielmassa tilintarkastajan näkökulmaan. Muiden tahojen näkökulmia tuodaan esille vain siinä laajuudessa kuin ne vaikuttavat tilintarkastajan näkökulmaan. Aiheen käsittely on rajattu lisäksi osakeyhtiöihin, sillä esimerkiksi Toiviaisen (2003, 5) mukaan niissä tilinpäätöksen ja tilintarkastuksen perusfilosofiat esiintyvät muita yhteisöjä keskeisemmin ja selvemmin. Tutkielman ulkopuolelle rajataan samasta syystä myös pien- ja mikroyritykset sekä niille annetut erinäiset helpotukset. Näiden aiheen rajausten vuoksi (tyylillisten näkökohtien lisäksi) tässä tutkielmassa tilinpä-

tösraportoinnin kohteesta käytetään nimitystä *yhtiö* yleisempien – muun muassa tutkielman eri lähteissä käytettyjen – käsitteiden kuten kirjanpitovelvollinen ja yhteisö sijaan, ellei asiayhteydessä muuten ole asianmukaista käyttää lähteen mukaista termiä.

1.3 Tutkimusmenetelmät

Tämä pro gradu -tutkielma on toteutettu teoreettisena tutkimuksena. Se on yhdistelmä teoreettista kirjallisuuskatsausta ja käsitteanalyttistä tutkimusta. Toisaalta rajanveto teoreettiseksi tutkimukseksi (vertaa: empiirinen tutkimus) ei ole välttämättä itsestään selvä, sillä näkemykseni mukaan myös tähän tutkielmaan voidaan katsoa liittyvän ainakin tois-sijaisesti empiirisiä piirteitä, sillä tutkimuksen aineisto muodostuu varsin paljon siitä, mitä teoreettisia johtopäätöksiä aiheesta on aiemmin esitetty (ks. Uusitalo 2001, 60 - 61). Aiheen käsittelyssä on sekä ilmiötä kuvaavia että selittäviä piirteitä. Tarkoituksena on siis kuvata virallislähteissä esiintyviä määritelmiä ja säännöksiä sekä kirjallisuudessa esitettyjä tulkintoja ja näkemyksiä koskien oikean ja riittävän kuvan käsitettä. Näiden perusteella tehdään yhteenveto ja johtopäätöksiä käsitteen merkityksestä, tulkitsemisesta ja soveltamisesta. Toisaalta ilmiöön pyritään löytämään myös selityksiä eli vastauksia siihen, miksi säännökset ja käsitteen käyttö ovat kuvattun laisia. (Ks. Uusitalo 2001, 63.)

Käsitteen voidaan määritellä tarkoittavan teoreettista abstraktiota, mielikuvaa, jota käytetään tietyn piirteen omaavien havaintojen ja kokemusten luonnehtimiseen. Havainnot ja tapamme ilmaista niitä ovat siis teoriasidonnaisia. (Uusitalo 2001, 38 - 41.) Åhlbergin (2015, 45) mukaan ihmisten ajattelu rakentuu perusyksiköistä, joita ovat mielikuvat sekä käsitteet ja käsitteistä muodostetut propositiot eli väitteet meitä ympäröivästä maailmasta. Mielikuvien ilmaiseminen onnistuu vain puutteellisesti. Sen sijaan omaa ja toisten ajattelua on paljon helpompi tutkia käsitteiden ja propositioiden kautta. Propositiot voivat olla tosia tai epätosia, uskottavia tai epäuskottavia, mielekkäitä tai järjettömiä, taikka jotain näiden väliltä. (Åhlberg 2015, 45.)

Kuten teoreettisissa tutkimuksissa yleisestikin, myös tässä pro gradu -tutkielmassa käytetään sekä analyysin että synteysin menetelmiä. Analyysi tutkimusmenetelmänä pyrkii saamaan teoreettisen ongelman hallittavammaksi pilkkomalla sen osiin. Syntetisoiva tutkimusmenetelmä sen sijaan pyrkii muodostamaan kokonaiskuvaa aiemmin erillisistä teorioista (tai empiirisistä havainnoista). (Uusitalo 2001, 60 - 61.) Näitä erillisiä teorioita, tai ehkä oikeammin niistä tehtyjä tulkintoja, edustavat tässä ensinnäkin kirjanpito- ja tilinpäätösnormistot sekä tilintarkastusalan standardit, joita tässä tutkielmassa peilataan toisiinsa muun aihetta käsittelevän kirjallisuuden valossa.

Ilmiö voidaan jakaa pienempiin kokonaisuuksiin monella eri tavalla näkökulmasta riippuen, joten asetetulla tutkimuskysymyksellä on vaikutusta siihen, miten jäsentyminen tapahtuu. Ilmiöstä tulee esille niitä puolia, joita tutkimustehtävä nostaa esiin kyseisen tutkimuksen näkökulmasta olennaisina. Osakokonaisuudet eivät todellisuudessa ole toisistaan erillisiä, vaan niiden välillä on sidoksia ja toiset voivat olla olennaisempia kuin muut. Lopulta synteesi eli merkityskokonaisuuksien välisten suhteiden selvittäminen antaa ilmiöstä lopullisen kuvan. Jokin merkityskokonaisuus voi olla keskeisessä asemassa muiden osakokonaisuuksien sijoituessa sen alaisuuteen. (Laine 2015, 43 - 46.)

1.4 Tutkimuksen kulku

Tämä pro gradu -tutkielma koostuu yhteensä viidestä pääluvusta. Tässä johdantoluvussa on kerrottu aiheenvalinnan taustoista, tutkielman tavoitteesta ja asetetuista tutkimusongelmista, aiheeseen liittyvistä rajauksista sekä valituista tutkimusmetodeista.

Seuraavaksi, luvussa 2 käsitellään keskeisimpien teorialukujen taustaksi yleisemmin tilinpäätöstä informaation lähteenä, sen tarkoitusta ja yleisiä tilinpäätösperiaatteita, oikean ja riittävän kuvan vaatimusta eri lähteissä sekä tilintarkastuksen teoreettista ja säädännöllistä taustaa.

Edelleen, luvussa 3, käsitellään oikean ja riittävän kuvan käsitteen teoriataustaa, mutta tällä kertaa kirjallisuuden näkökulmasta. Luvussa 3 tuodaan esiin käsitteestä, sen tulkitsemisesta ja käytännön soveltamisesta käytyä keskustelua. Keskiöön nousevat muun muassa käsitteen merkityksestä ja ongelmakohtista esitetyt näkemykset.

Luvussa 4 tarkastellaan asiaa kansainvälisten tilintarkastusstandardien näkökulmasta. Siinä käydään läpi oikean ja riittävän kuvan käsitteen soveltamiseen sisällöltään linkittyvien ISA-standardien tämän pro gradu -tutkielman aiheen kannalta keskeinen sisältö.

Lopuksi luvussa 5 tehdään aiemmissa luvuissa käsitellyistä asioista yhteenveto sekä esitetään tämän perusteella tehdyt tutkielman johtopäätökset.

2 TILINPÄÄTÖS JA TILINTARKASTUS

2.1 Tilinpäätös informaation lähteenä

2.1.1 Tilinpäätöksen sisältö ja tarkoitus

Suomen kirjanpitolain mukaisesti yhtiön on laadittava jokaiselta tilikaudeltaan tilinpäätös, joka koostuu vähintään tilinpäätöshetken taloudellista asemaa kuvaavasta taseesta, toiminnan tulosta kuvaavasta tuloslaskelmasta ja liitetiedoista. Mikäli kyseessä on suur-yritys tai yleisen edun kannalta merkittävä yritys, tilinpäätökseen on sisällytettävä myös rahoituslaskelma. Taseen, tuloslaskelman ja rahoituslaskelman eristä on esitettävä myös vertailutiedot, eli vastaavat tiedot edelliseltä tilikaudelta. Julkisten osakeyhtiöiden, muiden kuin mikro- tai pienyrityksiin luettavien osuuskuntien ja osakeyhtiöiden sekä yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen on liitettävä tilinpäätökseensä lisäksi toimintakertomus. (KPL 3:1.) Toimintakertomuksen on muiden vaatimusten ohella kuvattava yhtiön toiminnan kehittymistä ja tuloksellisuutta, taloudellista tilannetta sekä merkittävimpiä riskejä ja epävarmuustekijöitä, joita yhtiön toimintaan katsotaan liittyvän nyt ja tulevaisuudessa (KPL 3:1a). Tilinpäätökseen kuuluvien ja siihen liitettävien asiakirjojen edellytetään olevan selkeitä ja niiden tulee muodostaa yhtenäinen kokonaisuus (KPL 3:1). Tilinpäätös on keskeisin kaikille yhtiön sidosryhmille tarkoitettu säännöllisen informaation lähde. Yhtiötä koskevien tietojen saaminen on sidosryhmien edustajille tärkeää, jotta he voivat määritellä niiden avulla suhdettaan yhtiöön ja tehdä sitä koskevia päätöksiä. (Toiviainen 2003, 11 - 12.)

Kansainvälisiin tilinpäätösstandardeihin (IFRS-standardeihin) lukeutuvassa IAS 1:ssä esitetyn määritelmän mukaan tilinpäätös on jäsentynyt esitys, jonka tavoitteena on tuottaa sen käyttäjille taloudellista päätöksentekoa varten hyödyllistä informaatiota yhtiön taloudellisesta asemasta, tuloksesta ja rahavirroista. Tilinpäätöskokonaisuuteen kuuluvat tase kauden lopussa, kauden voittoa tai tappiota ja muita laajan tuloksen eriä osoittava las-

kelma, laskelma oman pääoman muutoksista tilikauden aikana, kauden rahavirtalaskelma, liitetiedot (jotka sisältävät tilinpäätöksen laadintaperiaatteet ja muuta selittävää tietoa) sekä edellistä tilikautta koskevat vertailutiedot. Tilinpäätöksen tarkoitus on osoittaa, miten ja kuinka tuloksellisesti johto on hoitanut resursseja, jotka sen haltuun on uskottu. Tilinpäätös sisältääkin informaatiota yhtiön varoista, veloista, omasta pääomasta, tuotoista ja kuluista (mukaan lukien voitot ja tappiot), omistajien tekemistä oman pääoman sijoituksista ja varojen jakamisesta heille, sekä rahavirroista. Yhdessä liitetietojen kanssa tämän informaation on tarkoitus auttaa tilinpäätöksen käyttäjiä ennakoimaan tulevaisuuden rahavirtoja sekä niiden ajoittumista ja varmuutta. Liitetiedot taas sisältävät sanallisia kuvauksia ja erittelyitä, joita tilinpäätöksen taloudellista asemaa ja tulosta sekä rahavirtoja kuvaavissa laskelmissa ei voida esittää. (IASB 2017, 457 - 459.) Yleiseen käyttöön tarkoitetun taloudellisen raportoinnin tavoitetta, hyödyllisyyttä ja rajoitteita on käsitelty myös IFRS-standardien käsitteellisessä viitekehyksessä (IASB 2017, 44 - 46).

Riistaman (1996a) mukaan tilinpäätös voi kertoa vain osan siitä kaikesta, mikä vaikuttaa yhtiön taloudelliseen menestymiseen. Säädökset eivät velvoita tai varsinaisesti mahdollistakaan kaiken sellaisen informaation esittämistä, joka esimerkiksi potentiaalista sijoittajaa voisi kiinnostaa. (Riistama 1996a, 8.) Toisaalta yhtiöiden menestys riippuu entistä enemmän asioista, joita ei perinteisesti ole seurattu kirjanpidossa eikä välttämättä muutenkaan raportoitu tilinpäätöksessä. Tällaiset seikat liittyvät muun muassa yhtiöön kertyneeseen tietotaitoon ja henkilöstöön. (Määttä 2000, 6.) Innovatiivisen ja uudistumiskykyisen henkilöstön lisäksi muun muassa asiakkaiden tyytyväisyys sekä tuotanto- ja jakeluprosessien tehokkuus ovat toiminnan tuloksellisuuden positiivisesti vaikuttavia tekijöitä (Määttä 2000, 12). Usein tilinpäätökseen sisältyvien absoluuttisten lukujen sijaan, yhtiön kehittymistä suhteessa itseensä ja muihin saman alan yrityksiin voi olla järkevää mitata erilaisia suhteellisia tunnuslukuja käyttäen. Sidosryhmiin kuuluvat intressitahot analysoivatkin usein muun muassa kannattavuutta, vakavaraisuutta ja rahoituksen riittävyyttä kuvaavia keskeisiä tunnuslukuja muodostaakseen käsityksen yhtiön toiminnan tuloksesta ja sen taloudellisesta asemasta. (Määttä 2000, 12.)

Brockingtonin (1996, 37) mukaan ennen kuin voidaan määrittää, mitä ja millä tavalla esitettyä informaatiota tilinpäätöksen tulisi sisältää, on oltava selvillä, mihin tarkoitukseen tilinpäätöstä tullaan informaation lähteenä käyttämään. Käsitteellisessä viitekehysessä IASB (2017, 44) on määritellyt yleiseen käyttöön tarkoitetun taloudellisen raportoinnin tavoitteeksi tuottaa raportoivaa yhtiötä koskevaa taloudellista informaatiota, joka on hyödyllistä nykyisille ja mahdollisille tuleville sijoittajille, lainanantajille ja muille luottoa antaville tahoille näiden tehdessä päätöksiä resurssien antamisesta yhtiön käyttöön. Samalla kuitenkin huomautetaan, etteivät yleiseen käyttöön tarkoitetut taloudelliset raportit kuitenkaan sisällä – eivätkä voi sisältää – kaikkea sitä informaatiota, jonka nuodella mainitut sidosryhmät päätöksentekonsa tueksi tarvitsevat, vaan heidän on otettava huomioon myös muista lähteistä saatava informaatio. Toki esiin tuodaan myös näkökohta, jonka mukaan yhteisiin informaatiotarpeisiin keskittyminen (johon IASB:kin tilinpäätösstandardeja kehittäessään tähtää) ei kuitenkaan estä sitä, etteikö raportoiva yhtiö voisi esittää tilinpäätöksessä lisäksi jollekin tietylle, tilinpäätöksensä ensisijaiselle käyttäjäryhmälle hyödyllistä lisäinformaatiota. (IASB 2017, 45.)

IASB:n (2017, 51) mukaan ollakseen hyödyllistä, taloudellisen informaation on oltava merkityksellistä ja esitettävä todenmukaisesti sitä, mitä sen on esimerkiksi osana tilinpäätöstä tarkoitus esittää. Hyödyllisyyttä lisäävät myös informaation vertailukelpoisuus, todennettavuus, oikea-aikaisuus ja ymmärrettävyys. Lisäksi IASB (2017, 52) tuo käsitteellisessä viitekehysessään esille olennaisuuden merkityksellisyyteen liittyvänä yhtiökohtaisena näkökohtana. Vaikka hyödyllisyyttä lisääviä laadullisia ominaisuuksia pitäisi pyrkiä maksimoimaan mahdollisimman pitkälle, on tärkeää huomioida myös taloudelliseen raportointiin liittyvä kustannusrajoite. Informaation esittämisestä syntyvien hyötyjen tulisi tehdä raportoinnista syntyvistä kustannuksista perusteltuja. (IASB 2017, 56.) IASB:n näkemys on myös, että taloudellisessa päätöksenteossa hyödyllisen informaation antamiseksi laadittu tilinpäätös vastaa useimpien käyttäjien yhteisiin tarpeisiin (IASB 2017, 41).

Määtän (2000, 21) mukaan tilinpäätös kertoo osan totuudesta, johon muun muassa kulttuurilliset seikat tuovat voimassa olevasta säännöstöstä huolimatta aina jonkin verran subjektiivista ja tarkoituksenmukaista vivahdetta. Majalan (1991, 184) mukaan säädöksillä

on mahdollista saada aikaan muodollista ja teknistä yhtenäisyyttä, mutta tosiallista sisällöllistä yhteneväisyyttä se ei takaa. Sen sijaan monet tilinpäätösnormistot jättävät tilinpäätöksen sisältöä koskien varsin paljon tilaa myös harkinnalle, jolloin tilinpäätös voi olla mahdollista laatia muodollisesti oikein useammalla kuin yhdellä tavalla. Tällöin ei ole itsestään selvää, miltä yhtiön toiminnan tulos ja taloudellinen asema tilinpäätöksessä milloinkin näyttävät. (Toiviainen 2003, 15.)

2.1.2 Tilinpäätöksen laatimista koskeva sääntely

Suomessa alun perin vuonna 1974 voimaan tullut kirjanpitolaki on kaikkia kirjanpitovelvollisia koskeva yleislaki. Sen lisäksi kirjanpitoa ja tilinpäätöksen laatimista koskevia säännöksiä sisältyy myös yhteisöoikeudellisiin lakeihin (esimerkiksi osakeyhtiölain 11 luku), erityistoimialoja (esimerkiksi vakuutus- ja luottolaitokset) koskeviin erityislakeihin ja arvopaperimarkkinalakiin. Kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevat perussäännökset sisältyvät kuitenkin kirjanpitolakiin. (Määttä 2000, 7.)

Suomessa tilinpäätösten laatimiseen on perinteisesti liittynyt vahvasti verotuksellinen näkökulma, kun yhtenä laatimista ohjaavana tavoitteena on vahvasti ollut yhtiön maksettavaksi tulevien verojen optimointi. Yritystoiminnan kansainvälistymisen ja pääomamarkkinoiden vapautumisen myötä tilinpäätöksen sisältämän informaation merkitys on kuitenkin kasvanut. Tämä näkyi muun muassa vuoden 1993 alusta voimaan tulleessa kirjanpitolain uudistuksessa, jonka keskeisenä tavoitteena oli sisällyttää Euroopan yhteisön (nykyinen Euroopan unioni) tilinpäätöstä sääntelevien direktiivien keskeinen sisältö osaksi Suomen kirjanpitolainsäädäntöä. Uudeksi painotettavaksi tavoitteeksi tilinpäätösraportointiin tuli yhtiötä koskevien oikeiden ja riittävien tietojen¹ antaminen niitä päätöksenteossaan tarvitseville toimijoille. (Määttä 2000, 7 - 8.)

¹ Vuodesta 1993 lähtien käsite oli kirjanpito-laissa muodossa *oikeat ja riittävät tiedot (oikea ja riittävä kuva)* (KPL 1997 3:2), kunnes se vuoden 2016 alusta alkaen muutettiin muotoon *oikea ja riittävä kuva* (HE 89/2015 vp, 52). Tässä tutkielmassa on tästä eteenpäin käytetty käsitteen nykyistä käännöstä (riippumatta siitä, kumpaa muotoa lähdekirjallisuus on käyttänyt) samoin perustein, joihin nojaten se kirjanpitolakiinkin päädyttiin muuttamaan nykyiseen muotoonsa (ks. HE 89/2015 vp, 52). Käsitteen oikeaa käännöstä koskevaa keskustelua ja muutoksen taustaa on käsitelty tarkemmin luvussa 2.2.4.

Voimassa olevaa kirjanpitolakia on muutettu useasti sen vuonna 1997 tapahtuneen voimaantumisen jälkeen (HE 208/2016 vp, 3). Viimeisin uudistus on tehty muutossäädöksellä 29.12.2016/1376 siten, että tämä nykyinen, uudistettu laki on tullut voimaan 31.12.2016. Uudistus on perustunut hallituksen esitykseen HE 208/2016 (ks. KPL: Muutossäännösten voimaantulo ja soveltaminen), jonka tavoitteena on muun muassa ollut yhdenmukaistaa kirjanpitolaki oikean ja riittävän kuvan käsitteen osalta muuttuneen tilintarkastuslain säännösten kanssa (HE 208/2016 vp, 1). Toimintakertomus ei enää tilintarkastuslain nykyisällön myötä ole varsinaisen tilintarkastuksen kohteena, mikä on tullut sovellettavaksi ensimmäisen kerran tilintarkastuksissa, jotka koskivat 31.12.2016 päättyneitä tilikausia ja niiltä laadittuja tilinpäätöksiä (ks. TTL: Muutossäännösten voimaantulo ja soveltaminen). Nykyään tilintarkastaja antaa tilintarkastuskertomuksessa toimintakertomusta koskien lausunnon vain siitä, onko se laadittu sovellettavien säännösten mukaisesti ja ovatko toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot keskenään yhdenmukaisia (TTL 3:5.2). Näin ollen myös kirjanpitolakiin tuli tehtäväksi muutokset, joilla toimintakertomus ja tilinpäätös erotettiin toisistaan niin, ettei oikean ja riittävän kuvan vaatimus kohdistu enää toimintakertomukseen. Sen sijaan kirjanpitolakiin lisättiin säännökset koskien muun kuin taloudellisen informaation raportoimista. (HE 208/2016 vp, 1.) Aiemmin kirjanpitolain 3:2:n mukaan tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tuli yhdessä antaa oikea ja riittävä kuva yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (HE 208/2016 vp, 10). Toinen viimeaikainen kirjanpitolain muutos on ollut oikean ja riittävän kuvan sanamuodon muutos ja olennaisuusperiaatteen lisääminen kirjanpitolakiin, joka tuli voimaan koskien 1.1.2016 tai sen jälkeen alkaneiden tilikausien tilinpäätöksiä (KPL 30.12.2015/1620; ks. myös HE 89/2015 vp).

Kirjanpitolakiin sisältyy säännökset kansainvälisten tilinpäätösstandardien mukaan laadittavasta tilinpäätöksestä ja konsernitilinpäätöksestä, jotka perustuvat Euroopan parlamentin ja neuvoston asetukseen (KPL 1:4d). Kansainvälisillä tilinpäätösstandardeilla tarkoitetaan tässä Euroopan unionissa sovellettavaksi hyväksytyjä standardeja tulkintoihin (KPL 7a:1). Kirjanpitovelvollisen, jonka arvopapereita on laskettu liikkeelle ja otettu kaupankäynnin kohteeksi ETA-alueen valtiossa säännellyillä markkinoilla, on laadittava konsernitilinpäätöksensä näitä standardeja noudattaen. Mikäli tällaisen yhtiön ei KPL:n mukaan tarvitse laatia konsernitilinpäätöstä, on sen laadittava tämän sijaan tilinpäätöksensä kansainvälisiä tilinpäätösstandardeja noudattaen. (KPL 7a:2.) Yhtiö voi toki

vapaaehtoisesti laatia tilinpäätöksensä kansainvälisiä tilinpäätösstandardeja noudattaen muutenkin. Myös muun kuin edellä kuvatun laisen kirjanpitovelvollisen on sallittua laatia tilinpäätöksensä tai konsernitilinpäätöksensä näiden standardien mukaisesti, jos sen kirjanpito, tilinpäätös ja hallinto tarkastetaan tilintarkastuslain mukaisesti. (KPL 7a:3.)

Kansainvälisten tilinpäätösstandardien eli IFRS-standardien edellä kuvattu noudattamisvelvollisuus on ollut voimassa vuodesta 2005 alkaen. Suomen Tilintarkastajat ry on vastannut standardien käännöstyöstä koordinoimansa IFRS-käännöstyöryhmän kautta. Ryhmä on koostunut useista asiantuntijoista, jotka edustavat muun muassa tilintarkastusyhteisöjä, korkeakouluja, viranomaisia, IFRS-tilinpäätöksiä laativia yrityksiä sekä rahoitus- ja vakuutussektoria. (Suomen Tilintarkastajat ry 2017a, 7 - 8.) Standardit varsinaisesti antava taho sen sijaan on Lontoossa toimiva The International Accounting Standards Board, joka on aloittanut toimintansa vuonna 2001 (IASB 2017, 25). IFRS-standardit on tarkoitettu kaikkien voittoa tavoittelevien yhteisöjen sovellettavaksi, kun laaditaan yleiseen käyttöön tarkoitettua tilinpäätöstä ja muuta taloudellista raportointia. Mikäli yhtiö laatii tilinpäätöksensä IFRS-standardien mukaisesti, tästä on annettava liitetiedoissa varaukseton lausuma. Tilinpäätöksen ei saa todeta olevan IFRS-standardien mukainen, mikäli se ei täytä kaikkia IFRS-standardien asettamia vaatimuksia. (IASB 2017, 34 - 35.)

2.1.3 Olennaisuusperiaate ja muut yleiset tilinpäätösperiaatteet

Päivitettyssä kirjanpitolaissa olennaisuus on nostettu esiin yleisenä tilinpäätösperiaatteena (KPL 3:2a). Vastaavasti olennaisuus esiintyy myös IFRS-standardeissa, kuten myöhemmin tässä aluvuossa tuodaan esille. Vaikka olennaisuusperiaate ei ole sisällynyt vuoden 2015 loppuun asti voimassa olleeseen kirjanpitolakiin, se on kuitenkin kuulunut suomalaisen kirjanpitokäytännön keskeisiin periaatteisiin ja esimerkiksi kirjanpitolautakunta on viitannut siihen paljon kannanotoissaan. Jatkossa olennaisuusperiaate sisältyy myös kirjanpitolakiin, jossa se on asetettu täydentämään oikean ja riittävän kuvan antamisvelvoitetta. Tilinpäätöstä laadittaessa on tämän myötä painotettava erityisesti oikean ja riittävän kuvan antamisen kannalta merkityksellisiä asioita. Muutoksen taustalla oleva uudistettu

tilinpäätösdirektiivi kuitenkin korostaa, että periaate ei saa vaikuttaa kansallisen sääntelyn asettamiin velvoitteisiin pitää kaikki liiketoimet sisältävää ja taloudellisen aseman osoittavaa täydellistä kirjanpitoa. (HE 89/2015 vp, 13.)

Olenaisuutta arvioidaan informaation saajan näkökulmasta. Ratkaiseva kysymys on, olisiko esittämättä jääneellä tai väärän sisältöisenä esitetyllä tiedolla ollut merkitystä tilinpäätöksen käyttäjälle. Oletuksena tässä arvioinnissa on, että lukija on tilinpäätösinformaatiota ymmärtävä henkilö. (HE 89/2015 vp, 8.) Tarkastelu olennaisuusperiaatteen mukaisesti tapahtuu myös suhteuttaen asia kyseiseen yhtiöön sekä siihen, kuinka laajaa ja minkä luonteista sen harjoittama liiketoiminta on (HE 89/2015 vp, 14). Uudistetun kirjanpitolain mukaisesti tilinpäätöksessä esitettävä seikka on olennainen, jos sen pois jättämisen tai väärin ilmoittamisen voidaan kohtuullisesti olettaa vaikuttavan tilinpäätöksen käyttäjien sen perusteella tekemiin päätöksiin. Vaikka havaittu seikka yksinään olisi epäolennainen, olennaisuuden arviointi on tehtävä kokonaisuuden kannalta, koska samankaltaisia seikkoja voi mahdollisesti olla useita. (KPL 3:2a.)

Luonteeltaan olennaisuuden periaatteen voidaan katsoa olevan huojennus (HE 89/2015 vp, 8), sillä kirjanpitolaki sallii oikean ja riittävän kuvan antamiseksi poiketa muista säännöksistään sellaisen tilinpäätöstä koskevan seikan osalta, jonka noudattamisen vaikutus ei ole olennainen ja joka koskee: 1) tulon tai menon jaksottamista, 2) omaisuus- tai velkaerän arvostamista, 3) esittämistapaa, 4) tilinpäätöksessä esitettäviä tietoja, tai 5) konsernitilinpäätöksen laatimista. Erikseen huomautetaan, että tämä säännös ei vaikuta kirjanpitolain 2 luvun 1§:n mukaiseen velvollisuuteen merkitä jokainen tilikauden liiketapahtuma kirjanpitoon. Lisäksi mahdollisesta poikkeamisesta on sisällytettävä selostus tilinpäätöksen liitetietoihin. (KPL 3:2a.) Mikäli kyse on olennaisesta seikasta, säädetyistä periaatteista saadaan poiketa vain erityisestä syystä, jonka on perustuttava lakiin tai sen nojalla annettuun muuhun säännökseen tai määräykseen. Liitetietoihin sisällytettävässä selostuksessa on tällöin esitettävä poikkeamisen perusteet ja laskelma sen vaikutuksista tilikauden tulokseen ja yhtiön taloudelliseen asemaan. (KPL 3:3.)

IFRS-standardeista IAS 1, joka käsittelee IFRS-tilinpäätöksen laatimista ja esittämistä, on tässä kirjanpitolain kanssa hyvin samoilla linjoilla. Sen mukaan erien esittämättä jättämisen tai virheellisesti esittämisen vaikutus on olennainen, jos nämä esittämättä jättämiset tai virheelliset esittämiset yksin tai yhdessä voisivat vaikuttaa taloudellisiin päätöksiin, joita tilinpäätöksen käyttäjät tekevät siinä esitettyjen tietojen perusteella. Mahdollista olennaisuutta arvioidessa ratkaisevana tekijänä voi olla kyseisen erän koko, sen luonne tai molemmat yhdessä, kun näitä arvioidaan vallitsevissa olosuhteissa. Tilinpäätöksen käyttäjillä oletetaan olevan kohtuullinen talouden, liiketoiminnan ja kirjanpidon tuntemus sekä halu perehtyä informaatioon kohtuullisella huolellisuudella. Arvioinnissa on punnittava, minkä seikkojen voidaan kohtuudella odottaa vaikuttavan tällaisten tilinpäätösinformaation käyttäjien sen perusteella tekemiin taloudellisiin päätöksiin. (IASB 2017, 457.)

IAS 1 edellyttää kaikkien olennaisten, luonteeltaan tai tarkoitukseltaan samanlaisten, tapahtumien muodostamien joukkojen tai erien esittämistä tilinpäätöksessä muista joukoista tai eristä erillisinä. Yksittäin tarkasteltuna epäolennainen erä voidaan yhdistellä toisiin eriin tilinpäätöslaskelmissä tai liitetiedoissa. Kuitenkin erä, joka ei ole riittävän olennainen esitettäväksi erillisenä tilinpäätöslaskelmissä, voi olla perusteltua esittää liitetiedoissa erillisenä. Lisäksi standardissa nimenomaisesti määrätään, että yhtiön ei tarvitse esittää tilinpäätöksessään (mukaan lukien liitetiedot) IFRS-standardeissa vaadittavaa tiettyä tietoa, jos sen esittämisen antama informaatio ei ole olennaista. Näin todetaan olevan, vaikka IFRS-standardi kuvaisi tämän tiedon esittämisen osana nimenomaisten vaatimusten luetteloa tai vähimmäisvaatimuksia. (IASB 2017, 463).

Olennaisuus liittyy kiinteästi myös tilintarkastukseen. Tilintarkastaja soveltaa sitä tilintarkastusta suunnitellessaan ja suorittaessaan sekä arvioidessaan havaittujen virheellisyyksien vaikutusta tilintarkastukseen ja mahdollisten korjaamattomien virheellisyyksien vaikutusta tilinpäätökseen kokonaisuutena (IFAC 2016-2017, 344). Lydmanin (2014b, 39) mukaan on esitetty, että tilinpäätöksen laatimiseen ja tilintarkastukseen kohdistuisi sama olennaisuuden vaatimus kumpaankin. Olennaisuus riippuu kuitenkin aina ajasta, paikasta, olosuhteista, asiayhteydestä ja vertailukohteesta sekä asiaa kulloinkin tarkastelevan henkilön subjektiivisesta käsityksestä (Lydman 2014a, 46).

Kirjanpitolaissa on esitetty myös tilinpäätöstä laadittaessa noudatettaviksi määrätyt muut yleiset tilinpäätösperiaatteet. Ne ovat 1) oletus toiminnan jatkuvuudesta, 2) laatimisperiaatteiden ja -menetelmien johdonmukainen soveltaminen tilikaudesta toiseen, 3) liiketapahtumien tosiasiallisen sisällön asettaminen pelkkien oikeudellisten muutoseikkojen edelle, 4) tilikauden tuloksesta riippumaton varovaisuus, 5) tilinavauksen perustuminen edellisen tilikauden päättäneeseen taseeseen, 6) suoriteperusteen noudattaminen (eli tuotosten ja kulujen huomioon ottaminen riippumatta maksujen suorituspäivämäärästä), 7) kaikkien hyödykkeiden ja muiden tase-eriin merkittävien erien arvostaminen erillisinä sekä 8) kielto netottaa eriä, ellei yhdisteleminen ole erityisesti tarpeen oikean ja riittävän kuvan antamiseksi. (KPL 3:3.)

Vastineena kirjanpitolain sisältämille yleisille tilinpäätösperiaatteille IFRS-standardien puolella voidaan katsoa olevan Taloudellisen raportoinnin käsitteellinen viitekehys, jonka tarkoituksena on muun muassa auttaa kehittämään uusia IFRS-standardeja ja tarkastamaan olemassa olevia, sekä auttaa tilinpäätöksen laatijoita standardien noudattamisessa, tilinpäätöksen käyttäjiä IFRS-tilinpäätöksen sisältämän informaation tulkitsemisessa ja tilintarkastajia sen arvioimisessa, onko tilinpäätös laadittu IFRS-standardien mukaisesti. Käsitteellinen viitekehys ei ole IFRS-standardi, eikä mikään sen kohta syrjäytä yksittäistä IFRS-standardia. Mikäli jossain tapauksessa käsitteellinen viitekehys olisi ristiriidassa jonkin yksittäisen IFRS-standardin kanssa, kyseinen IFRS-standardi olisi ensisijaisesti se, jota on noudatettava. Tällaisten tilanteiden pitäisi olla kuitenkin harvinaisia ja ne vähenevät edelleen ajan mittaan, kun käsitteellinen viitekehys ohjaa uusien IFRS-standardien kehittämistä ja olemassa olevien tarkastamista. Käsitteellinen viitekehys käsittelee taloudellisen raportoinnin tarkoitusta, hyödyllisen taloudellisen informaation laadullisia ominaisuuksia, tilinpäätöksen perustekijöiden määrittelyä, kirjaamisedellytyksiä ja arvostamista sekä pääoman ja sen säilyttämisen käsitteitä. (IASB 2017, 42.)

2.2 Oikean ja riittävän kuvan vaatimus osana tilinpäätössääntelyä

2.2.1 Oikea ja riittävä kuva EU:n tilinpäätösdirektiivissä

Alun perin vuonna 1978 annettu Euroopan yhteisön (nykyinen Euroopan unioni) 4., tilinpäätösdirektiivi ja vuonna 1983 annettu 7., konsernitilinpäätösdirektiivi ovat olleet yksi keskeinen lähtökohta suomalaisen tilinpäätössääntelyn uudistuksille vuosien mittaan. Niiden vaikutus on näkynyt muun muassa oikean ja riittävän kuvan vaatimuksena ja lisääntyneinä liitetietoina. Tilinpäätösdirektiivi korostaa taseen merkitystä tilinpäätösinformaatioissa, jolloin tuloslaskelman rooli on siihen nähden toissijainen. (Määttä 2000, 8.) Oikean ja riittävän kuvan käsitteen alkuperä on Isossa-Britanniassa (Ekholm & Troberg 1995, 343), jossa se on ensimmäisen kerran mainittu lainsäädännössä jo vuonna 1844 (Livne & McNichols 2009, 3). Isossa-Britanniassa tilintarkastajilla on vuodesta 1948 lähtien ollut velvollisuus raportoida tekemänsä tilintarkastuksen perusteella, antaako yhtiön tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan (Parker & Nobes 1991, 349).

Vuonna 2013 Euroopan unionin parlamentti ja neuvosto antoivat uuden direktiivin (2013/34/EU), joka korvasi edellä mainitut vuoden 1978 tilinpäätösdirektiivin ja vuoden 1983 konsernitilinpäätösdirektiivin. Valtaosa näiden aikaisempien tilinpäätös- ja konsernitilinpäätösdirektiivien sisällöstä siirtyi sellaisenaan uuden direktiivin sisällöksi. Suurin osa muutoksista, jotka vaikuttivat myös kansalliseen lainsäädäntöön, koskivat pienille ja keskisuurille yrityksille annettavia helpotuksia, joiden tarkoituksena oli vähentää niiden hallinnollista taakkaa. (HE 89/2015 vp, 6.) Lisäksi uudessa direktiivissä täydennettiin yleisiä tilinpäätösperiaatteita olennaisuudella, jonka on määritetty tarkoittavan tiedon asemaa silloin, kun sen pois jättämisen tai väärin esittämisen voidaan kohtuullisesti olettaa vaikuttavan tilinpäätöstietojen perusteella tehtäviin päätöksiin. Tiedon puuttumisen tai virheellisuuden vaikuttavuutta tulisi arvioida informaation käyttäjän kannalta, jolloin olennaisuusperiaatteella on selvää tulkinnallista merkitystä oikean ja riittävän kuvan kannalta, jonka antamista uusi direktiivi edellyttää kuten tähänkin asti. Arvioinnin lähtökohdiana on oletus tilinpäätösinformaatiota ymmärtävästä lukijasta. (HE 89/2015 vp, 8.)

Oikean ja riittävän kuvan vaatimus esiintyy EU:n tilinpäätösdirektiivissä seuraavasti. Ensinnäkin sen mukaan lähtökohta tilinpäätöksen laatimiselle on, että se antaa oikean ja riittävän kuvan (true and fair view) raportoivan yhtiön varoista ja veloista, taloudellisesta asemasta ja tilikauden tuloksesta. Mikäli muiden säännösten noudattaminen ei riitä siihen, että tilinpäätös antaisi tuolla tavoin oikean ja riittävän kuvan, on annettava tarvittavat lisätiedot. Lisäksi, jos poikkeustapauksessa jonkin säännöksen soveltaminen on ristiriidassa oikean ja riittävän kuvan veloitteen kanssa, sen soveltamisesta tulee poiketa, jotta tilinpäätös voi antaa oikean ja riittävän kuvan. (Ekholm & Troberg 1995, 343.)

2.2.2 Oikea ja riittävä kuva suomalaisessa kirjanpitolainsäädännössä

KPL 3:2:n mukaisesti tilinpäätös on laadittava niin, että se antaa oikean ja riittävän kuvan yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta olennaisuusperiaatteen mukaisesti sekä harjoitetun toiminnan laatu ja laajuus huomioiden. Mikäli kirjanpitolain asettamien vaatimusten noudattaminen ei saa aikaan oikeaa ja riittävää kuvaa, yhtiön on annettava tilinpäätöksensä liitetiedoissa lisätiedot, jotka olennaisuus huomioon ottaen ovat tarpeelliset tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Lisäksi, jos kirjanpitolain jonkin säännöksen – paitsi KPL 3:3, jossa on määritetty muut yleiset tilinpäätösperiaatteet kuin KPL 3:2a:n mukainen olennaisuusperiaate – soveltamisen katsotaan vaarantavan merkittävästi oikean ja riittävän kuvan antamisen, kyseistä säännöstä ei sen vuoksi kuulu noudattaa. Mikäli näin toimitaan, soveltamatta jätetty säännös on yksilöitävä liitetiedoissa ja on annettava selvitys sen soveltamatta jättämisen perusteista sekä menettelyn vaikutuksista yhtiön toiminnan tulokseen ja taloudelliseen asemaan. (KPL 3:2.)

KPL 3:3:ssa esitetyt muut yleiset tilinpäätösperiaatteet on jätetty tämän ulkopuolelle, sillä niiden katsotaan olevan perusta oikean ja riittävän kuvan antamiselle (HE 89/2015 vp, 55). Niistä saadaan poiketa olennaisen seikan kohdalla ainoastaan erityisestä syystä ja mikäli laki tai siihen perustuva määräys antaa tälle perusteen (KPL 3:3.3). Voidaan siis todeta, että kirjanpitolaki on tässä hyvin pitkälti EU:n tilinpäätösdirektiivin sisältöä vastaava. Tämä onkin luonnollista, sillä kuten edellä on kerrottu, EU:n tilinpäätösdirektiivi

sisältöineen on ollut tämän sääntelyn perustana myös suomalaisessa kirjanpitolainsäädännössä.

Ennen kirjanpitolain viimeisintä muutosta, joka tuli voimaan 31.12.2016 (sovellettavaksi ensimmäistä kertaa 31.12.2016 päätyvältä tilikaudelta laadittavaan tilinpäätökseen ja toimintakertomukseen), havaittava ero oli siinä, että suomalainen kirjanpitolainsäädäntö edellytti oikean ja riittävän kuvan antamista tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen muodostamalta asiakokonaisuudelta pelkän tilinpäätöksen sijaan. Tilintarkastuslakiin vuonna 2016 hyväksytyjen muutosten myötä kuitenkin myös kirjanpitolakiin tuli ajankohtaiseksi päivittää oikean ja riittävän kuvan vaatimusta yhdenmukaiseksi tilintarkastuslain kanssa siten, että toimintakertomus ja tilinpäätös erotettiin toisistaan. (HE 208/2016 vp, 3 - 4; Tikkanen 2017, 54 - 56.) Samalla kirjanpitolakiin lisättiin muuttuneita vaatimuksia selkeyttämään säännös (KPL 3:2.2), jonka mukaan, mikäli yhtiö laatii toimintakertomuksen, muutoksesta huolimatta tietoja, jotka lakisääteisesti on esitettävä toimintakertomuksessa, ei oikean ja riittävän kuvan antamiseksi tarvitse ilmoittaa erikseen myös tilinpäätöksen liitetiedoissa, vaikka oikean ja riittävän kuvan vaatimus sitä objektiivisesti arvioiden edellyttäisikin. Tämä ei kuitenkaan koske sellaista – muuta kuin lakisääteisesti toimintakertomuksessa esitettävää – informaatiota, jota yhtiö on mahdollisesti sisällyttänyt toimintakertomukseensa, mutta joiden voidaan sääntelyn valossa katsoa kuuluvan osaksi tilinpäätöstä. (HE 208/2016 vp, 10.)

Määtän (2000, 9) mukaan oikean ja riittävän kuvan vaatimus on tullut nykyisellään kirjanpitolakiin vuoden 1993 uudistuksen yhteydessä täydentämään hyvän kirjanpitolaitoksen vaatimusta. Tähän liittyen oikean ja riittävän kuvan ja hyvän kirjanpitolaitoksen välinen suhde onkin varsinkin tuolloin ollut Suomessa käydyn keskustelun käsitellyimpiä kysymyksiä. Tuolloin kirjanpitolakia uudistamassa ollut työryhmä on todennut, että oikean ja riittävän kuvan vaatimus olisi hyvään kirjanpitolaitokseen sisältyvä periaate, joka täydentää sitä tilinpäätöksen laatimista ja esitystapaa koskevilta osin. Näin voidaan katsoa olevan myös siksi, että EU:n tilinpäätösdirektiivi koskee enimmäkseen tilinpäätöksen laadintaa, eikä niinkään sen taustalla olevan kirjanpidon hoitoa. (Määttä 2000, 9)

Oikean ja riittävän kuvan käsite on toki esiintynyt Suomen lainsäädännössä aiemminkin. Vuonna 1986 tulleen säännöksen mukaan oli rangaistavaa tiettyjen laissa lueteltujen tahallisten tai tuottamuksellisten menettelyjen myötä vaikeuttaa olennaisesti oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Ensin tämä säännös oli osa kirjanpitolakia, kunnes vuonna 1990 vastaava sääntely (mukaan lukien maininta oikean ja riittävän kuvan vaatimuksesta) siirrettiin rikoslain 30 lukuun palatakseen kirjanpitolakiin nykyisellään vuonna 1993. (Riistama 1992, 7.)

Seuraavaksi käsitellään sitä, mitä Euroopan unionissa sovellettavaksi hyväksytyissä kansainvälisissä tilinpäätösstandardeissa eli IFRS-standardeissa asiasta sanotaan.

2.2.3 Oikea ja riittävä kuva IFRS-standardeissa

Kansainvälinen tilinpäätösstandardi IAS 1 (Tilinpäätöksen esittäminen) määrää perusteet, joilla pyritään varmistamaan tilinpäätöksen vertailukelpoisuus paitsi aikaisempiin yhtiön omiin tilinpäätöksiin, myös toisten yhtiöiden julkaisemiin tilinpäätöksiin nähden. Standardi sisältää yleisiä vaatimuksia ja asettaa vähimmäisvaatimuksen tilinpäätöksen sisällölle. (IASB 2017, 456). IAS 1:n mukaan tilinpäätöksen kuuluu antaa oikea kuva yhtiön taloudellisesta asemasta, taloudellisesta tuloksesta ja rahavirroista. Tämä edellyttää, että liiketoimet, muut tapahtumat ja olosuhteet vaikutuksineen esitetään todenmukaisesti sekä käsitteellisessä viitekehyksessä annettujen määritelmien ja kirjaamiskriteerien mukaisesti. Standardissa on asetettu oletus, jonka mukaan IFRS-standardien noudattaminen ja tarvittaessa lisätietojen antaminen johtavat oikean kuvan antavaan tilinpäätökseen. IAS 1:n mukaan oikean kuvan antaminen olisi kaikissa olosuhteissa mahdollista toteuttaa noudattamalla sovellettavia IFRS-standardeja. IFRS-standardien noudattamisen lisäksi oikean kuvan antamiseksi yhtiön kuuluu ensinnäkin valita ja soveltaa tilinpäätöksen laatimisperiaatteita standardin IAS 8 mukaisesti. Toiseksi, kaikki informaatio on esitettävä tavalla, joka tekee siitä merkityksellistä, luotettavaa, vertailukelpoista ja ymmärrettävää. Lisäksi edellytetään lisätietojen esittämistä silloin, kun IFRS-standardien nimenomaisten vaatimusten mukaiset tiedot eivät sellaisenaan ole riittäviä, jotta tilinpäätöksen käyttäjät

pystyisivät ymmärtämään, miten tietyt liiketoimet, muut tapahtumat ja olosuhteet ovat vaikuttaneet yhtiön taloudelliseen asemaan ja taloudelliseen tulokseen. (IASB 2017, 460 - 461.)

IAS 1 nimenomaisesti korostaa, että epäasianmukaiset laatimisperiaatteet eivät korjauksi noudatettujen laatimisperiaatteiden selostamisella ja lisä- ja liitetietojen antamisella. Edelleen standardin mukaan vain äärimmäisen harvoin kysymykseen voi tulla tilanne, että jonkin IFRS-standardin mukaisen vaatimuksen noudattaminen voi johtaa niin harhaanjohtavaan lopputulemaan, että se olisi vastoin käsitteellisen viitekehyksen määrittelemää tilinpäätöksen tavoitetta. Tällaisissa tapauksissa, mikäli johto niin toteaa olevan, yhtiön on poikettava tästä kyseisestä säännöksestä IAS 1:n määräämällä tavalla, jos asianomainen sääntelynormisto tällaista poikkeamista edellyttää tai ei muutoin kiellä sitä. Mikäli yhtiössä katsotaan parhaaksi menetellä näin, on tilinpäätöksessä annettava tätä menettelyä koskevia lisätietoja ja perustelut IAS 1:n kappaleiden 20 ja 21 mukaisesti. Jos sen sijaan asianomainen sääntelynormisto ei salli vaatimuksesta poikkeamista, yhtiöllä on velvollisuus rajoittaa mahdollisimman pitkälle tämän vaatimuksen noudattamisesta aiheutuvia harhaanjohtavia seikkoja. Arvioitavaksi tulee myös, olisiko lopputulema niin harhaanjohtava, että se olisi käsitteellisessä viitekehyksessä määritellyn tilinpäätöksen tavoitteen vastainen. On tunnistettava, minkä vuoksi tilinpäätöksen tavoitetta ei saavuteta näissä olosuhteissa ja miten ne mahdollisesti poikkeavat muiden vaatimusta noudattavien yhtiöiden olosuhteista. Standardissa todetaan, että vaikka tämä oletama onkin kumottavissa, lähtökohtaisesti voidaan olettaa, että vaatimuksen noudattaminen ei voi mahdollisessa harhaanjohtavuudessaan johtaa tilinpäätöksen tavoitteiden vastaiseen lopputulemaan, mikäli muut samanlaisissa olosuhteissa toimivat yhtiöt sitä myös noudattavat. (IASB 2017, 461 - 462.)

IAS 8 käsittelee muun muassa kirjanpidollisten arvioiden muuttumista. Standardissa tuodaan esille, kuinka liiketoimintaan liittyy luonnostaan epävarmuustekijöitä, joista johtuen kaikki tilinpäätöksen erät eivät ole tarkasti määritettävissä vaan ainoastaan arvioita. Tällaisia arvionvaraisia eriä voi olla esimerkiksi luottotappiot, vaihto-omaisuuden epäkuurantius, rahoitusvarojen ja -velkojen käypä arvo, poistojen kohteena olevien omaisuus-

erien taloudellinen vaikutusaika sekä takuovelvoitteet. Niihin liittyvien järkevien arvioiden tekeminen on väistämätön ja olennainen osa tilinpäätöksen laatimisprosessia, eikä se vie pohjaa tilinpäätöksen luotettavuudelta. Arvioita saattaa olla tarpeen tarkistaa ja muuttaa, mikäli olosuhteissa on tapahtunut muutoksia, on saatu uutta informaatiota tai lisäntyneen kokemuksen myötä yhtiön johdon tekemä arvio on muuttunut. Harkinta kuuluu tehdä viimeisimpään, käytettävissä olevaan ja luotettavaan tietoon perustuen. (IASB 2017, 520.)

2.2.4 Oikean ja riittävän kuvan käsitteen eri muodot

Suomessa on ajoittain ollut keskustelua siitä, miten käsite *true and fair view* tulisi kääntää suomeksi. Vuodesta 1993 lähtien se oli kirjanpitolaissa muodossa *oikeat ja riittävät tiedot* (*oikea ja riittävä kuva*) (KPL 1997 3:2). Riistama (1996a, 8) on ollut suomennoksen *oikeat ja riittävät tiedot* kannalla. Hän on pitänyt sitä parempana muun muassa sen vuoksi, että hänen mukaansa tilinpäätös sisältöineen on yksi kokonaisuus, jonka perusteella kullakin sen käyttäjällä on omasta näkökulmastaan mahdollisuus muodostaa subjektiivinen käsitys yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Jotta tilinpäätösinformaation käyttäjä voi muodostaa oikeanlaisen käsityksen (kuvan), hän tarvitsee tilinpäätöksestä *oikeat ja riittävät tiedot* yhtiön tilinpäätöshetken taloudellisesta asemasta. (Riistama 1996a, 8 - 9.) Ekholm ja Troberg (1995, 343 - 344) sen sijaan ovat ihmetelleet, miten *oikeat ja riittävät tiedot* on käännetty ylipäänsä päätynyt kirjanpitolakiin. Ensinnäkin EU-direktiivissä käytetään sanaa *view* eli 'kuva'. Lisäksi *oikea ja riittävä kuva* oli käsitteenä ollut jo käytössä rikoslaisissa ja sitä aiemmin myös kirjanpitolaissa. (Ekholm & Troberg 1995, 344.)

Aiemmin kirjanpitolakiin oli siis sisällytetty käsitteelle *true and fair view* nämä molemmat käännökset – *oikeat ja riittävät tiedot* sekä *oikea ja riittävä kuva*. Vuoden 2016 alusta voimaan tulleen uudistuksen yhteydessä laista poistettiin näistä päällekkäisistä käsitteistä *oikeat ja riittävät tiedot*, jolloin jäljelle jäi ainoastaan *oikean ja riittävän kuvan* käsite.

Näin ollen siitä tuli kirjanpitolaissa myös kyseisen pykälän otsikko. Lainsäätäjä on todennut muutoksen olevan vain lakitekkinen, sillä käsitteiden ollessa samansisältöisiä tällä ei katsota olevan vaikutusta kirjanpitokäytäntöön. (HE 89/2015 vp, 52.) Kirjanpitolain uudistamistyöryhmä oli ehdottanut tätä muutosta jo vuonna 1995. Tuolloin perusteluina oli ollut muun muassa, että tiedot olisi kuvaa suppeampi ja muodollisempi ilmaisu. Paitsi että kyseessä on sanatarkka käänös, kuvan on myös katsottu ilmaisevan paremmin kyseisen EU-direktiivin tarkoitusta. Informaatio on suhteutettava sille asetettuihin tavoitteisiin ja yksittäiset asiat on aina liitettävä osaksi kokonaiskuvaa. (Riistama 1996b, 15 - 16.)

Lisäksi kirjanpitolaki velvoittaa kirjanpitovelvolliset noudattamaan hyvää kirjanpitotapaa (KPL 1:3). Hyvää kirjanpitotapaa voidaan pitää oikean ja riittävän kuvan yläkäsitteenä (Satopää 1996, 11), minkä kautta vaatimuksen voidaan katsoa sisältyneen kirjanpitolainsäädäntöön myös silloin, kun vaatimusta ei siellä nimenomaisesti mainittu. Aiemmin tässä luvussa esitetyt oikean ja riittävän kuvan vaatimukset ovat keskenään hyvin pitkälti samanlaiset eri lähteissä. Lisäksi kuten edellä todettiin, vuoden 2016 alusta voimaan tullutta muutosta valmistellessa oikean ja riittävän kuvan ja oikean ja riittävän tietojen katsottiin olevan keskenään samansisältöisiä. Näin ollen, vaikka aiemmin käydyssä keskustelussa näillä käsitteillä oli nähty olevan merkityseroja, viimeaikainen näkemys ainakin lainsäädännöllisestä näkökulmasta oli se, ettei sillä kumpaa muotoa käytetään, ole vaikutusta oikean ja riittävän kuvan (tai oikeiden ja riittävien tietojen) vaatimuksen sisältöön.

Yhdysvalloissa käytetään käsitteen ‘true and fair view’ sijaan ilmaisua ‘fairly presented’ (in accordance with general accepted accounting principles) (Riistama 1996b, 17). Yhdysvalloissa on kuitenkin käytössä sääntöperusteinen tilinpäätöskäytäntö ja vaikka se painottaakin asiaa ennen muotoa (Ekholm & Troberg 1995, 343 - 344), kyse ei kuitenkaan ole samasta asiasta kuin oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuvan normiston sisältämässä oikean ja riittävän kuvan vaatimuksessa, kuten esimerkiksi Kirk (2006, 225) on todennut. Tästä syystä Yhdysvalloissa käytetty vastine on tässä tutkielmassa katsottu hyväksi pitää erillään aiheen käsittelystä, vaikka vertailu tietyiltä osin voisikin tuoda mielenkiintoisia näkökohtia.

2.3 Tilintarkastus instituutiona

2.3.1 Tilintarkastuksen tarkoitus

Tilintarkastuksen tavoitteeksi ja merkitykseksi kuvataan usein yhtiöstä annettavan julkisen informaation oikeellisuuden riippumaton ja objektiivinen vahvistaminen (Toiviainen 2003, 25). Tilintarkastuslain (TTL) 3:1:n mukaisesti tilintarkastuksen kohteena ovat yhtiön kirjanpito ja tilinpäätös sekä hallinto. Tilintarkastuksen tarkoitusta tilintarkastuslaki ei kuitenkaan määrittele. Sen sijaan viitteitä tilintarkastajan velvollisuuksista siellä on tilintarkastuskertomuksessa vaadittujen lausuntojen muodossa. (Lydman 2014a, 44.) Kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 200:n sisältämän määritelmän mukaan tilintarkastajan yleiset tavoitteet tehtäväänsä suorittaessa ovat kohtuullisen varmuuden hankkiminen siitä, onko tilinpäätöksessä kokonaisuutena olennaista virheellisyyttä (joko väärinkäytöksestä tai virheestä johtuen) ja lausunnon antaminen siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti, sekä tekemiensä havaintojen mukaisesti tilintarkastuskertomuksen antaminen tilinpäätöksestä ja sen kommunikointi ISA-standardien edellyttämällä tavalla (IFAC 2016-2017, 86). Oikeaa ja riittävää kuvaa koskevan kannanoton lisäksi tilintarkastajan odotetaan antavan kertomuksessa tarpeelliset lisätiedot ja lausunnon siitä, jos vastuunalainen henkilö yhtiössä on syylistynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta voi seurata vahingonkorvausvelvoite yhtiötä kohtaan, tai rikkonut yhtiötä koskevaa lakia tai yhtiöjärjestystä (Lydman 2014a, 44). Tilintarkastuksen keskeinen tehtävä on siis muiden vaatimusten ohessa varmistaa, että toimivan johdon tilinpäätöksessä yhtiöstä antamat tiedot antavat oikean ja riittävän kuvan sen taloudellisesta asemasta ja toiminnan tuloksesta.

Keskeisenä tilintarkastuksen olemusta selittävänä teoriana pidetään varsin yleisesti agenttiteoriaa (myös päämies-agenttiteoria), joka on yleinen organisaatioiden toimivalta- ja vastuusuhteita jäsentävä teoria. Päämiehenä tässä yhteydessä olevat osakkeenomistajat ovat antaneet resursseja valitsemansa agentin eli tässä yhteydessä yhtiön johdon hoidettavaksi ja käytettäväksi. Agentti saa tästä tehtävästä sopimuksen mukaisen korvauksen ja sillä on tilivelvollisuus tehdä toiminnastaan selvitys päämiehelle. (Meklin 2009, 56 - 57.)

Nykyään useissa tapauksissa omistajat – tai ainakaan osa heistä – eivät osallistu itse yhtiön päivittäiseen toimintaan. He tarvitsevat kuitenkin luotettavaa tietoa omistamansa yhtiön taloudesta ja hallinnosta, vaikka heidän ei usein ole käytännössä mahdollista itse valvoa ja tarkastaa yhtiön toimintaa. (Korkeamäki 2017, 8.) Päämiehen ja agentin välillä voi usein olla myös tavoiteristiriitoja, eikä omistajilla välttämättä ole varmuutta johdon kyvykkyydestä. Omistajien on pääosin toimittava johdon – muun muassa tilinpäätöksen muodossa – antaman informaation perusteella ja tähän tilintarkastuksen olemassaolo perustuukin, sillä sen tehtävä on varmentaa agentin laatiman tilityksen oikeellisuus. (Meklin 2009, 57.) Yhtiön omistajat ovat siis tilintarkastajan varsinainen toimeksiantaja ja omistajien etujen valvominen on tilintarkastajan ensisijainen tehtävä, vaikka tästä työstä hyötyvät myös muut (Korkeamäki 2017, 8).

Kuten edelläkin on todettu, tilintarkastuksen tarkoituksena osakeyhtiössä on osakkeenomistajien edun valvomisen lisäksi varmistaa tilinpäätöksen oikeellisuus myös kaikkien muiden sidosryhmien puolesta (Toiviainen 2003, 36). Yleensä omistajat valitsevatkin yhtiölle tilintarkastajan. Toiviaisen (2003) mukaan erityisesti suurissa yhtiöissä osakkeenomistajien omistuksen hajautumisen ja osakkaiden passiivisuuden vuoksi valta tässä asiassa on kuitenkin tosiasiallisesti usein siirtynyt yhtiön johdolle, kun monessa tapauksessa yhtiökokous valitsee tilintarkastajat sen tekemän ehdotuksen perusteella. (Toiviainen 2003, 24 - 25.) Tilintarkastuksen tärkeä tehtävä on itseensä järjestelmänä kohdistuvan luottamuksen kautta lisätä luottamusta myös taloudellisen raportoinnin luotettavuuteen. Tilinpäätösraportoinnin oikeellisuuden ja läpinäkyvyyden varmentamisen myötä tilintarkastus tukee pääomamarkkinoiden toimintaa. Luotettavalla ja riippumattomalla tilintarkastuksella on näin ollen rooli myös talouden vakauden ylläpitämisessä, harmaan talouden torjunnassa ja terveen kilpailun edistämässä. (HE 70/2016 vp, 5.)

Tilinpäätöstietojen ja suoritettujen tarkastusten myötä annetun tilintarkastuskertomuksen perusteella yhtiön omistajat ja muut sidosryhmät voivat tehdä arvioita ja muodostaa käsityksen yhtiön tilanteesta tilinpäätöshetkellä. Tilinpäätösinformaation laaja-alaisuus sekä oikean ja riittävän kuvan vaatimus lisäävät eri sidosryhmien odotuksia tilintarkastajia kohtaan. On esitetty, että tilintarkastukselta mahdollisesti odotettaisiin ja edellytettäisiin enemmän kuin se pystyy tekemään, jolloin tilintarkastukseen kohdistuvien odotusten

ja vastineen välillä olisi odotuskuilu. (Määttä 2000, 28.) Lydman (2014a, 46) on huomauttanut, että tilintarkastuksen ottaessa kantaa siihen, onko tilinpäätös laadittu lainmukaisesti ja siten, että siitä voi saada oikean ja riittävän kuvan, kantaa ei oteta yhtiön elinkelpoisuuteen taikka siihen, kuinka kyvykkäästi ja tehokkaasti yhtiötä on johdettu.

Yhtenä keskeisimpänä vaatimuksena tilintarkastajaan kohdistuu vaatimus objektiivisuudesta. Tilintarkastajan on siis toiminnassaan ja kannanotoissaan pitäydyttävä todennettavissa tosiasioissa ja totuudessa, eikä tosiasioita saa valikoida tietyn ennalta asetetun tavoitteen saavuttamiseksi. Tilintarkastajan ei myöskään kuulu esittää yksipuolisia tai harhaanjohtavia päätelmiä, vaan tilinpäätöksen lukijaa on informoitava myös mahdollisista vaihtoehtoisista tulkinnoista. Objektiivisuus onkin aina ollut olennainen osa hyvää tilintarkastustapaa ja riippumattoman tilintarkastajan ammattietiikkaa. (Horsmanheimo & Ruuska 2015, 43 - 44.)

2.3.2 Tilintarkastuskertomuksessa annettava lausunto

Tilintarkastuslain (3:5) mukaan tilintarkastajan on annettava tilikauden tilintarkastuksesta päivätty ja allekirjoitettu tilintarkastuskertomus. Muiden vaatimusten lisäksi tärkeimpänä siinä tulee antaa lausunto, antaako tilinpäätös noudatetun tilinpäätössäännösten asettamien vaatimusten mukaisesti oikean ja riittävän kuvan yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, täyttyvätkö tilinpäätöksen lakisääteiset vaatimukset, onko mahdollinen toimintakertomus laadittu sen laatimista koskevien säännösten mukaisesti ja ovatko tilikaudelta laadittujen toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot yhdenmukaisia (TTL 3:5). Näin ollen tilintarkastaja on velvoitettu laillisuuden tarkastamisen lisäksi ottamaan kantaa siihen, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan kohdeyhtiöstä siten kuin esimerkiksi KPL 3:2:ssa edellytetään. Tilinpäätökseen kohdistuvan tilintarkastuksen on oltava niin kattavaa, että tilintarkastaja voi tarkoituksenmukaisuus huomioon ottaen sen perusteella ottaa asiaan perustellusti kantaa. (Toiviainen 2003, 16.)

Tilintarkastuskäytännössä tarkastustyön laajuus määräytyy tilintarkastajan ammatillisen harkinnan perusteella keskittyen olennaisiin seikkoihin ja suhteellisen riskillisiin eriin, joissa virheet ja puutteet tyypillisesti esiintyvät (Toiviainen 2003, 25). Vaikka oikean ja riittävän kuvan vaatimus ei enää koske toimintakertomusta yhdessä tilinpäätöksen kanssa, voidakseen antaa edellä esitetyn lausunnon tilintarkastajan on kuitenkin toimintakertomuksenkin osalta todettava, täsmäävätkö siinä esitetyt luvut yhtiön kirjanpitoon ja tilinpäätökseen sekä onko se myös sanalliselta sisällöltään johdonmukainen ja järkevä (Lydman 2014b, 40). Tilintarkastuskertomuksessa on siis todettava myös toimintakertomuksen osalta, onko tilintarkastuksen yhteydessä havaittu olennaisia virheellisyyksiä ja kerrottava näiden luonteesta (TTL 3:5.4). Muun muassa tulevaisuutta koskeviin näkemyksiin tilintarkastajan ei kuitenkaan odoteta ottavan kantaa (Lydman 2014b, 40).

Lisäksi tilintarkastajan on tilintarkastuskertomuksessa annettava tarpeelliset lisätiedot, mikäli on seikkoja, joihin tilintarkastaja kiinnittää erityistä huomioita tai jotka voivat antaa olennaista aihetta epäillä yhtiön kykyä jatkaa toimintaansa (TTL 3:5.7). Mikäli tilintarkastuksessa havaitut virheellisyydet yksin tai yhdessä ylittävät tilintarkastajan tilinpäätökselle määrittelemän olennaisuusrajan, tilintarkastuskertomuksen lausuntoja on tarpeen mukauttaa vakio- tai muotoisesta. Suomessa omaksutun käytännön mukaan, esiin tulleet virheet yleisesti kuitenkin korjataan niin, että tilintarkastaja voi tämän jälkeen antaa vakio- tai muotoisen lausunnon, jossa tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen todetaan antavan oikean ja riittävän kuvan. Mikäli näitä tarvittavia korjauksia ei tehdä, tilintarkastajan on mukautettava antamaansa kertomusta. (Virkilä 2014, 52.)

2.3.3 Kansainväliset tilintarkastusalan standardit

Tilintarkastuslaki velvoittaa tilintarkastajia suorittamaan tehtävänsä ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja ammatillinen kriittisyys säilyttäen (TTL 4:1) ja noudattamaan työssään sekä hyvää tilintarkastustapaa (TTL 4:3) että Euroopan unionissa sovellettavaksi hyväksytyjä tilintarkastusstandardeja eli kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja.

deja (TTL 3:3). Hyvän tilintarkastustavan määrittelemisen on katsottu kuuluvan tilintarkastajien ja heidän ammatillisten yhteenliittymiensä tehtäväksi. Ratkaisevassa osassa tätä ovatkin kansainväliset tilintarkastusalan standardit, joita tilintarkastajien kuuluu työssään noudattaa. Ne sisältävät peruseriaatteita, keskeisiä menettelytapoja sekä näihin liittyvää ohjeistusta. (Suomen Tilintarkastajat ry 2017b, X- XVIII.)

Suomen Tilintarkastajat ry (aiemmin nimeltään KHT-yhdistys) julkaisee kansainväliset tilintarkastusstandardit suomeksi käännettynä. IFAC on vuonna 2009 todennut käännösprosessin täyttävän sen asettamat vaatimukset. Suomen Tilintarkastajat ry:n hallitus on hyväksynyt julkaisuun sisältyvät standardit, muut ohjeet ja eettiset säännöt, ja yhdistyksen jäsenet ovat saaneet mahdollisuuden kommentoida niitä. Julkaisun alussa ennen käännöksiä on kansallinen osuus, johon Suomen Tilintarkastajat ry on laatinut tarpeellisia lisäyksiä, jotka on huomioitava, kun kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja sovelletaan Suomessa. (Suomen Tilintarkastajat ry 2017b, VIII - XVI.)

Kansainväliset tilintarkastusstandardit (ISA-standardit) on laadittu tilinpäätöksen tarkastusta ajatellen. Suomessa tilintarkastuksen kohteena on tilintarkastuslain mukaisesti tilinpäätöksen lisäksi yhtiön kirjanpito ja hallinto. Hallinnon tarkastuksessa on tavoitteena selvittää yhtiölainsäädäntöön perustuen, onko yhtiön vastuuvollisten henkilöiden toiminta ollut lainmukaista. (Suomen Tilintarkastajat ry 2017b, XVII - XVIII.) Kansainvälisille tilintarkastusstandardeille on luonteenomaista, että tilintarkastajien kuuluu käyttää ammatillista harkintaa niitä soveltaessaan (IFAC 2016-2017, 10). ISA-standardit eivät syrjäytä tilintarkastusta koskevaa säädöstä tai määräystä (IFAC 2016-2017, 753).

3 OIKEA JA RIITTÄVÄ KUVA

3.1 Totuus laskentatoimessa

Ulkoisen laskentatoimen keskeisenä ja pakottavana ammatillisena ohjenuorana on antaa todenmukainen kuva informoitaessa yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta tilinpäätöksissä. Jotta totuus voidaan saada selville ja sitten esittää, pitäisi ensiksi tietää, mitä totuus on. Totuus on kuitenkin käsitteenä hyvin hankala määritellä. Ei ole sellaista teoriaa tai mallia, jonka avulla voitaisiin luotettavasti määritellä yleispätevät kriteerit totuudelle esimerkiksi laskentatoimessa. Tällainen teoria olisi väistämättä riippuvainen laskentatoimessa määritellyistä peruseriaateista, jotka myöskään eivät ole aina yksiselitteisiä. Ongelmaksi muodostuu tulkinnanvaraisuuden lisäksi käsitteitä määriteltäessä niiden riippuvuus toisistaan ja siten lopulta viittaaminen itseensä. (Arthur 2004, 369 - 371.) Alexanderin ja Jermakowiczin (2006, 132) mukaan todellisuus tilinpäätösraportoinnin näkökulmasta on parhaimmillaankin vain yleisesti hyväksytty intersubjektiivisesti muodostunut rakennelma. Totuuden käsite on kuitenkin tarpeellinen, jotta voimme tehdä ympärillä vallitsevaa todellisuutta koskevia väitteitä (Arthur 2004, 375).

Hines (1988) on myös käsitellyt artikkelissaan totuuteen sekä oikean ja riittävän kuvan arviointiin liittyvää problematiikkaa. Hänen mukaansa laskentatoimessa ei olisi olemassaakaan sellaista asiaa kuin totuus, vaan ainoastaan raja, jolloin totuutta on venytetty liian pitkälle. (Hines 1988, 253.) Pohdinta siitä, kuinka todellisuus ja totuus tilinpäätösraportoinnin yhteydessä tulisi ymmärtää, voidaan jakaa kahteen osa-alueeseen. Ensinnäkin ontologinen kysymys koskee sitä, missä mielessä laskennan kohteena olevat asiat ovat todellisia, eli onko esimerkiksi tuotto tai jokin tase-erä – kuten oma pääoma – enemmänkin vain käsite vai onko sille myös empiirisesti havaittavissa oleva todellinen vastine. Tämä johtaa edelleen epistemologiseen kysymykseen siitä, miten totuus tilinpäätösraportoinnissa on määritelty. (Alexander & Archer 2003, 5.) Ensimmäiseen kysymykseen viitaten Hines (1988) on artikkelissaan muotoillut asian siten, että asiasta tulisi laskentatoimessa

ymmärrettävällä tavalla todellinen silloin, kun se tunnistetaan todelliseksi. Ennen tätä kyse olisi vain aikeista ja tarkoituksista mutta ei mistään todellisesta. (Hines 1988, 252.)

Shapiron (1998, 652) mukaan monet tilinpäätöksissä esitettävistä ilmiöistä ovat olemassa tilinpäätöksestä itsenäisinä ilmiöinä. Sosiaalisesti rakennetut ilmiöt eivät ole tässä mielessä yhtään vähemmän todellisia kuin fyysisesti havaittavissa olevat ilmiöt. (Shapiro 1998, 652.) Todellisuus on ihmisten luoma ajatusrakennelma kaikista havaituista ja koetuista asioista. Voidaan havaita, ettei mikään kertomus maailmassa ole täysi neutraali niin, että se ottaisi kaiken huomioon ja – jättämättä mitään pois – antaisi täydellisen kuvan jostakin asiasta. Myöskään oikea ja riittävä kuva ei ole yksiselitteinen asiantila, sillä asianomaiset henkilöt tekevät jatkuvaa arviointia siitä, kokevatko he antaneensa tai saaneensa oikean ja riittävän kuvan kulloinkin kyseessä olevasta asiasta. Joskus jälkikäteen huomataankin, ettei asiasta saatu kuva ollutkaan täydellinen. Tällöin aletaan yleensä etsiä syyllisiä ja syytä siihen, miksi jotain tietoja ei saatu. (Hines 1988, 252 - 253.)

Hines (1988, 252 - 254) on esittänyt asian niin, että tapa ajatella on opittua ja kommunikoidessamme todellisuudesta tulemme samalla luoneeksi sitä, kun toimintamme perustuu vallitsevaan käsitykseen, jonka olemme omaksuneet. Esimerkkinä tästä ja aiemmin mainitusta totuuden venyttämisestä on tilanne, jossa yhtiöllä ei taloudellisesti mene kovin hyvin. Mikäli tilinpäätös kuitenkin näyttää hyvältä – tai ainakin riittävän hyvältä, yhtiö saattaa tämän seurauksena selvittää vaikeista ajoista, kun sidosryhmät uskovat tilanteen olevan kunnossa eivätkä näe syytä ryhtyä omalta kohdaltaan vahinkoa minimoiviin toimiin. Jos taas vaikeudet näkyvät yhtiön tilinpäätöksessä niin, että informaatiota käyttävät sidosryhmät saavat siitä aihetta epäillä yhtiön kykyä jatkaa toimintaansa, tämä voi johtaa siihen, että yhtiö todella joutuukin vaikeuksiin, eikä sen toiminta lopulta voi jatkua. Tällaista voidaan kutsua itsensä täyttäväksi ennustukseksi ja tästä syystä yhtiöiden johtohenkilöt eivät kovin helposti halua antaa signaaleja, jotka saattaisivat saada yhtiön näyttämään huonolta sidosryhmiensä silmissä, vaikka siihen mahdollisesti olisikin jonkinasteista aihetta. (Hines 1988, 256 - 257.)

3.2 Oikean ja riittävän kuvan käsitteen määrittelyä

3.2.1 Tilinpäätösinformaatio suhteessa yhtiön eri sidosryhmiin

Tuokon (1996, 149) mukaan oikean ja riittävän kuvan käsitteen soveltamiseen liittyy olennaisesti näkökulmakysymys, eli kenen näkökulmasta tietojen oikeellisuutta ja riittävyyttä arvioidaan sekä kuka on vastuussa siitä, että tilinpäätöksessä annettu kuva on oikea ja riittävä. Oikean ja riittävän kuvan saaminen on omistajien ym. sidosryhmien kannalta tärkeää, jotta he voivat ajoissa ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin. Vaikka jonkin tiedon julkaiseminen saattaisi vaikuttaa negatiivisesti yhtiön kehitykseen, sen aiheuttama haitta sidosryhmille on todennäköisesti pienempi kuin tilanteessa, jossa relevanttia taloudellista informaatiota ei ole saatu ajoissa. Yhtiön johdolla ja tilintarkastajilla onkin merkittävä rooli tällaisen informaatiopuutteen ehkäisyssä. (Ekholm & Troberg 1995, 345.)

Osakeyhtiön toimitusjohtaja on osana yhtiön juoksevaa hallintoa vastuussa siitä, että yhtiön kirjanpito on lainmukainen ja että yhtiön varainhoito on järjestetty luotettavalla tavalla (OYL 6:17). Osakeyhtiön hallitus on vastuussa yhtiön hallinnosta ja siten myöskin muun muassa siitä, että kirjanpidon ja varainhoidon valvonta on asianmukaisesti järjestetty (OYL 6:2). Näin ollen valvontavastuu tilinpäätöksen oikeellisuudesta on osakeyhtiössä hallituksen jäsenillä ja toimitusjohtajalla. Heidän on myös huolehdittava, että tilikaudelta laadittava tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. (Toiviainen 2003, 19.) Tuokon (1996, 150) mukaan yhtiön ja sen johdon näkökulma ovat yksi ja sama. Koska johtohenkilöt ovat tilinpäätöksen laatimisesta vastaava taho, oikean ja riittävän kuvan arviointia ei voida tehdä heidän näkökulmastaan. Sen sijaan arvio on tehtävä informaation hyväksikäyttäjän näkökulmasta. Näitä yhtiön sidosryhmiä ovat omistajat, sijoittajat, velkojat ja yleinen intressi, jota edustavat viranomaiset, muun muassa verottaja. (Tuokko 1996, 150.)

Osakkeenomistajilla ei usein ole mahdollisuutta seurata yhtiön asioita aktiivisesti, eikä heillä ole siihen lain määräämää velvollisuuttakaan (Toiviainen 2003, 36). Heidän näkökulmastaan oikean ja riittävän kuvan arviointi liittyy vahvasti siihen, että yhtiökokouksessa omistajilla olisi käytettävissään kaikki se informaatio, jota kulloinkin vallitsevassa tilanteessa tarvitaan valistuneeseen päätöksentekoon. Sijoittajien, eli potentiaalisten tulevien omistajien ja muiden rahoittajien, kannalta kyse on siitä, antavatko tilinpäätöksessä esitetyt tiedot oikean ja riittävän kuvan sijoituspäätöksen tekemistä varten. Toisin sanoen tiedot eivät saisi olla sillä tavoin virheellisiä tai puutteellisia, että siitä voitaisiin katsoa aiheutuneen vahinkoa tiedon hyväksikäyttäjälle. Erityisesti sijoittajien, mutta myös muiden sidosryhmien, näkökulmasta tähän arviointiin liittyy vahvasti tulevaisuuden odotukset. Myös velkojat perustavat lainapäätöksensä usein pääasiassa tilinpäätösinformaation varaan. (Tuokko 1996, 150.)

Ekholmin ja Trobergin (1995, 345) mukaan tilinpäätöksen kaikilla käyttäjäryhmillä on sen laatuineeseen yhtiöön nähden taloudellisia intressejä, eikä tilinpäätöstietojen luonne eroa käyttäjittäin. Tällöin hyödyllinen taloudellinen informaatio on sitä kaikille tilinpäätöksen käyttäjäryhmille. Yhtiöiden tulisi tiedotuspolitiikassaan jatkuvasti omalta osaltaan edistää tehokkaiden rahoitusmarkkinoiden syntymistä ja ylläpitämistä. Markkinatehokkuuskin edellyttää, että markkinoilla on käytettävissään tiedot, jotka antavat oikean ja riittävän kuvan sijoituskohteista sekä niihin liittyvistä riskeistä ja tulevista hyödyistä. Täydellistä tietämystä tulevaisuudesta tämä ei edellytä, vaan riittää, että systemaattisesti pyritään oikean ja riittävän kuvan antamiseen. Näin ollen raportoiminen oikean ja riittävän kuvan periaatteen mukaisesti pitäisikin ymmärtää jatkuvana ja dynaamisena prosessina. (Ekholm & Troberg 1995, 345.)

Vastuu oikeasta ja riittävästä kuvasta on ensisijaisesti tilinpäätöstiedot antavalla taholla, eli yhtiön johdolla. Tämä arviointi on tehtävä jokaisen tilinpäätöksen kohdalla erikseen. (Tuokko 1996, 150.) Riistaman (1996b, 16) mukaan tilinpäätöksen laatija ei kuitenkaan voi olla vastuussa kaikista niistä mahdollisista tulkinnoista, joita lukijat saattavat tilinpäätöksen perusteella tehdä. Täyttääkseen tehtävänsä yhtiön johdon tulisi Tuokon (1996, 150) mukaan tilinpäätöstä laadittaessa käyttää aikaa varta vasten oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttämisen arviointiin. Tilintarkastus ei vähennä yhtiön toimivalla johdolla

ja hallituksella olevia velvollisuuksia (IFAC 2016-2017, 84). Tulevaisuutta koskeva epävarmuus pakottaa tekemään olettamuksia, joiden perusteella voidaan määrittää, mikä kulloinkin käytössä olevan informaation valossa on oikea ja riittävä kuva yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Ajan kuluessa tietämys kasvaa, jolloin muuttuu myös käsitys siitä, mitkä tiedot olisi ollut tarpeen esittää oikean ja riittävän kuvan antamiseksi. (Riistama 1996a, 9.)

3.2.2 Pyrkimykset käsitteen määrittelemiseksi

Omalta osaltaan oikean ja riittävän kuvan käsitteen määrittelemistä edistää sen tarkastelu suhteessa yhtiön sidosryhmiin, mitä edellä olevassa alaluvussa on käsiteltykin. Kirjallisuudessa on kuitenkin esiintynyt myös pidemmälle meneviä pyrkimyksiä oikean ja riittävän kuvan käsitteen (aiemmin suomennettuna myös oikeat ja riittävä tiedot) määrittelemiseksi. Esimerkiksi Riistama (1992, 7) on todennut, että oikean ja riittävän kuvan on tulkittu tarkoittavan sitä, että tilinpäätös perustuu todennettavaan aineistoon ja se on laadittu hyvää kirjanpitolapaa ja muita tilinpäätösnormiston vaatimuksia noudattaen. Numeeristen tietojen osalta tämän todentaminen on pääosin helppoa, mutta laadullisen informaation osalta kyse on enemmän harkinnanvaraisesta asiasta. (Riistama 1992, 7.) Kirjanpitolautakunnan (KILA) antaman lausunnon mukaan oikean ja riittävän kuvan antamisen kannalta tarpeettomien tietojen esittäminen tilinpäätöksessä olisi hyvän kirjanpitolaitajan ja siten kirjanpitolain vastaista. Samassa yhteydessä tämän on kuitenkin todettu koskevan vain sellaisia tietoja, joiden antamista lainsäädäntö ei nimenomaisesti vaadi. Tosin KILA on todennut myös, että nimenomaisten liitetietovaatimusten lisäksi oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttyminen on varmistettava tilinpäätöksessä lisätietoja antamalla. (Leppiniemi 2012, 26.)

Parker ja Nobes (1991, 351) ovat lähestyneet asiaa muun muassa läpikäymällä Iso-Britanniassa suurten tilintarkastusyhtiöiden laatimia tilintarkastuksen suorittamista koskevia ohjeistuksia. Ainoastaan yhdessä heidän käsiinsä saamista ohjekirjoista oikean ja riittä-

vän kuvan vaatimusta oli pyritty määrittelemään ja tämän ohjeistuksen oli laatinut Coopers & Lybrand vuonna 1986. Sen mukaan ensinnäkin tilinpäätösinformaatio, joka on tai mahdollisesti olisi harhaanjohtavaa, ei voi antaa oikeaa ja riittävää kuvaa. Toiseksi, keinoitekoisia liiketapahtumia ei pidä kirjata ikään kuin ne olisivat todellisia. Lisäksi kaikista yhtiöllä olevista veloista ja vastuista – mukaan lukien ehdolliset velat ja muut sitoumukset – on pidettävä kirjaa ja esitettävä tilinpäätöksessä asianmukaisesti niitä koskevat tiedot. (Parker & Nobes 1991, 351.)

Yhtiöllä on Ekholmin ja Trobergin (1995, 345) mukaan tilinpäätöshetkellä vain yksi taloudellinen asema. Riistama (1996a, 8 - 9) sen sijaan näkee yhtiön taloudellisen aseman tilinpäätöksen lukijalle subjektiivisesti näyttäytyvänä asiana, johon vaikuttaa lisäksi tällä käytössä oleva muu informaatio sekä muun muassa suhtautuminen tulevaisuutta koskevaan epävarmuuteen. Ekholm ja Troberg (1996, 10) ovat vastanneet tähän viitaten informaatioteoriaan ja heidän näkemyksensä mukaan on täysin mahdollista, että oikeista tiedoista huolimatta markkinoille tullaan antaneeksi vääränlainen kuva yhtiöön liittyvistä taloudellisista ulottuvuuksista. Tähän liittyen true and fair view -vaatimuksen noudattaminen tarkoittaakin heidän mukaansa sitä, että tilinpäätöksen laatija ei saisi edesauttaa väärin käsitysten syntymistä tai hajontaa tilinpäätöksestä tehtäviin tulkintoihin. (Ekholm & Troberg 1996, 10.)

Kansainvälisissä tilintarkastusalan standardeissa on käytetty käsitteitä oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuva normisto sekä säädösten ja määräysten noudattamiseen perustuva normisto. Termiä *oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuva normisto* käytetään tarkoittaen sellaista tilinpäätösnormistoa, joka toki edellyttää sisältämiensä säännösten noudattamista, mutta jossa kuitenkin joko suoraan tai epäsuorasti myönnetään, että saattaa olla tarpeellista esittää lisäksi myös muita tietoja kuin ne, jotka normisto nimenomaisesti vaatii esitettävän, ja/tai että jostain normiston vaatimuksesta saattaa olla tarpeen myös poiketa, jotta tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan. Vaatimuksesta poikkeamisen tosin odotetaan olevan tarpeellista vain äärimmäisen harvinaisissa tapauksissa. (IFAC 2016-2017, 724.)

Smieliauskas, Craig ja Amernic (2008) ovat tarkasteltuaan oikeaa ja riittävää kuvaa tilintarkastajan tilinpäätöksestä antaman lausunnon näkökulmasta päätyneet ehdottamaan, että nimenomaan siinä yhteydessä oikea ja riittävä kuva (true and fair view) korvattaisiin käsitteellä hyväksyttävä olennaisen virheellisuuden riski (acceptable risk of material misstatement). Heidän näkemyksensä mukaan oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen sisältö on epäselvä ja kiistanalainen. Käsite hyväksyttävän tasoisesta olennaisen virheellisuuden riskistä sen sijaan olisi paremmin linjassa sen kanssa, mihin tilintarkastaja lausuntonsa perustaa, mikä heidän mukaansa lisäisi tilinpäätöksen käyttäjien ymmärrystä muun muassa kirjanpidollisten arvioiden luonteesta tilinpäätöksessä. (Smieliauskas ym. 2008, 225 - 226.)

3.2.3 Oikean ja riittävän kuvan soveltaminen käytännössä

Oikean ja riittävän kuvan käsitteen tulkitseminen ja soveltaminen on jäänyt Suomessa pitkälti tilintarkastajien ammattikunnan tehtäväksi. Laissa on asetettu vain puitteet, joista soveltajien on jatkettava. (Satopää 1996, 11.) Vaikka ensisijainen vastuu oikean ja riittävän kuvan antamisesta on yhtiön johdolla, on myös tilintarkastajilla vastuuta asiassa, sillä he antavat tilintarkastuskertomuksessa julkisen vakuutuksen siitä, että tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (Tuokko 1996, 150). Riistaman (1992, 8) mukaan yhtiön kovin vapaamielinen suhtautuminen tilinpäätösnormiston noudattamiseen voi helposti aiheuttaa ristiriitaa tilintarkastajan ja asiakkaan välille sekä tilintarkastajalle ajoittain suuriakin paineita.

Oikeellisuuden ja riittävyyden arviointi on haastava ja tulkinnallinen asia. Kyse on toisaalta siitä, milloin informaatio ylipäättään on oikeaa ja riittävää. (Tuokko 1996, 153.) Tuokon (1996, 149) mukaan pohdintaa aiheuttaa erityisesti tietojen riittävyys. Alexander ja Archer (2003,3) ovat todenneet pyrkimysten oikean ja riittävän kuvan käsitteen ymmärtämiseksi ja sen täyttymisen arvioimiseksi johtavan varsin syvälle käsitteellisiin lähtökohtiin koskien tilinpäätösraportointia ja sen tavoitteita. Tässä ei heidän mukaansa ole kyse yksiselitteisestä riippuvuussuhteesta, vaan herkästä ja refleksiivisestä yhteydestä,

jossa laskentatoimen ja tilinpäätösraportoinnin yhtä lailla voiman kuin haavoittuvuudenkin ymmärtämisellä on suuri merkitys. Tällä haavoittuvuudella on viitattu siihen, kuinka esimerkiksi IFRS-standardeihin kuuluvan IAS 1:n mukaan säännösten noudattaminen voi tietyissä tilanteissa johtaa harhaanjohtavaan raportointiin. (Alexander & Archer 2003, 3). Arthur (2004, 383) on muotoillut todenmukaisen tilinpäätösraportoinnin vaatimuksen tilinpäätöksen laatijan näkökulmasta siten, että tämän pitäisi olla valmis puolustamaan esittämäänsä informaatiota siihen pisteeseen asti, jossa kyse on enää siitä, onko todenmukaisen tilinpäätösinformaation antaminen ylipäättään mahdollista.

Informaation hyväksikäyttäjän arvioidessa oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttymistä kyse on kulloinkin subjektiivisesta arviosta. Tilintarkastajan tekemä arviointi sen sijaan asiaa koskevan lausunnon antamiseksi on objektiivisuuteen tähtäävää ja siten eri sidosryhmien näkökulmat huomioonottava prosessi. (Tuokko 1996, 153.) Myös Satopää (1996, 12) on korostanut sitä, että lakeja on sovellettava sidosryhmien tarpeisiin. Koska myös oikean ja riittävän kuvan vaatimusta täydentävän olennaisuuden arviointi tapahtuu tilinpäätösinformaation käyttäjän näkökulmasta, olennaisuusperiaatteella voidaan katsoa olevan ilmeistä tulkinnallista merkitystä oikean ja riittävän kuvan arvioinnissa (HE 89/2015 vp, 8).

Tilinpäätöksessä liitetietoja annetaan pääasiassa seikoista, joiden esittämättä jättäminen saattaisi johtaa siihen, ettei tilinpäätöksestä välttämättä saisi oikeaa ja riittävää kuvaa. Näin ollen yksittäinen liitetieto osana tilinpäätöskokonaisuutta on useimmiten olennaisempi kuin moni yksittäinen liiketapahtuma kirjanpidossa. Myös liitetietojen on perustuttava tositteisiin, elleivät informaation perusteet muuten ole ilmeisiä. (HE 89/2015 vp, 43.) Esimerkiksi Riistama (1996b, 18) on kuitenkin huomauttanut, ettei tietojen runsaus ole tarvittavien lisätietojen esittämisvaatimuksesta huolimatta informaation laadun tae, vaikka monilla on saattanut olla käsitys, että oikean ja riittävän kuvan antaminen edellyttäisi nimenomaan runsaasti esitettäviä liitetietoja. Informaation hyväksikäyttäjän näkökulma ei saisi unohtua. Useimmissa tapauksissa ei ole lainkaan tarkoituksenmukaista, jos tilinpäätöksen laatijat pyrkivät yksityiskohtaisilla ja runsailla liitetiedoilla vain suojautumaan kaikilta mahdollisilta väitteiltä oikean ja riittävän kuvan puutteellisuudesta. (Riistama 1996b, 18.)

IFRS-tilinpäätösten liitetietojen määrä ja laatu ovatkin olleet kansainvälisen keskustelun kohteena. Ongelmaksi on koettu liitetietojen huomattavasta määrästä huolimatta merkityksellisen informaation puute. Myös esimerkiksi Finanssivalvonta on kiinnittänyt asiaan huomiota. On muun muassa havaittu, että yhtiöt käyttävät tilinpäätöksensä liitetiedoissa paljon esimerkiksi IFRS-standardeista tai mallikirjoista kopioituja vakioilmaisuja. Tällöin informaatio ei välttämättä ole hyödyllistä lukijalle, kun tilinpäätöstä ei ole laadittu harkiten, mikä olisi kyseisen yhtiön kannalta olennaista ja ajankohtaista. Tilinpäätösten julkistamiseen liittyvien aikataulupaineiden ja käytettävissä olevien suhteellisen vähäisten resurssien on arvioitu olevan yksi syy siihen, ettei informaation yhtiö- ja ajankohtaisuuteen kiinnitetä tarpeeksi huomiota. Syitä on haettu myös esim. IFRS-standardien liitetietovaatimuksista, jotka eivät välttämättä anna tarpeeksi tilaa tällaisella harkinnalla. Määräysten noudattamisen suhteen turvallisuushakuinen lähestymistapa tilinpäätöksen laatimisessa johtaa helposti merkityksettömien tietojen lisääntymiseen. Liitetiedot ovat olennainen osa tilinpäätöstä ja niiden tulisikin olla käyttäjälleen hyödyllisiä. Myös IFRS-standardien käsitteellisessä viitekehyksessä on sanottu, että ollakseen hyödyllistä taloudellisen informaation on oltava merkityksellistä ja esitettävä todenmukaisesti sitä, mitä sen on tarkoitus esittää. (Pelkonen & Pajunen 2014, 18 - 20.)

Oikealla ja riittävällä kuvalla on muun muassa Euroopan unionin tilinpäätösdirektiivin mukaan prioriteettiasema suhteessa muihin lakipykäliin ja laskentastandardeihin. Tämän tulkitseminen on aiheuttanut keskustelua ja erilaisia näkemyksiä. Esimerkiksi Australiassa oikean ja riittävän kuvan vaatimus on välillä tulkittu niin, että sääntöjä on noudatettava ja tarvittaessa vain lisättävä tilinpäätökseen informaatiota, joka edistää oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttymistä. Yhdysvalloissa taas sääntöperusteinen tilinpäätöskäytäntö painottaa asiaa ennen muotoa. Keskustelua on aiheuttanut myös se, onko standardeista ja lakipykälistä poikkeaminen sallittua vain poikkeustapauksissa vai yleisesti. Kummallekin tulkinnalle löytyy kannattajansa. (Ekholm & Troberg 1995, 343 - 344.)

Riistama (1992) ei vuoden 1993 kirjanpitolain uudistuksen alla pitänyt mahdollisena, että kirjanpitolainsäädännön pykälistä saisi poiketa ilman kirjanpitolautakunnan nimenomaista lupaa tai tukea. Tilinpäätösnormiston asettamien vaatimusten ylittäminen lisätie-

toja antamalla sen sijaan on hänen mukaan pelkän hyvän kirjanpitotavankin mukaan sallittua ja jopa toivottavaa. (Riistama 1992, 8.) Myös Satopään (1996, 12) näkemyksen mukaan kirjanpitolakiin sisältyvistä pakottavista säännöksistä poikkeamiseen tarvittaisiin lupa kirjanpitolautakunnalta. Hänen mukaansa Suomessa subjektiivista harkintaa voitaisiin käyttää lähinnä liitetietojen osalta. Tarvittavien liitetietojen avulla voidaan myös parantaa tilinpäätösinformaation riittävyttä. (Satopää 1996, 12).

Ekholm ja Troberg (1995, 344) ovat kannattaneet oikean ja riittävän kuvan prioriteetti-asemaa, mutta pitävät sen rajoitettua soveltamista yleistä parempana vaihtoehtona, koska muuten säännösten soveltaminen saattaisi olla valikoivaa ja siten myös tilinpäätösten vertailu vaikeampaa. Toki jonkin standardin tai lakipykälän soveltuvuutta tai sen soveltamisen seurauksia on arvioitava suhteuttamalla asia oikean ja riittävän kuvan vaatimukseen. (Ekholm & Troberg 1995, 344 - 345.) Livne ja McNichols (2009) ovat tuoneet esiin tilintarkastuksen merkittävänä oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen kaltaisten joustoa lisäävien säännösten väärinkäyttöä ehkäisevänä tahona. Tilintarkastuksen yhteydessä yhtiön johto kohtaa tilanteen, jossa tilinpäätösnormistosta poikkeamisen on oltava tilintarkastajan joko hyväksymää tai vaatimaa. Tilintarkastaja voi vaatia esimerkiksi esitystapaa muututtavan, jotta vallitsevat tosiseikat tulee esitetyksi oikealla ja riittävällä tavalla. (Livne & McNichols 2009, 4 - 5.)

Tilintarkastajilla on toki vaitiolovelvollisuus asiakasyritystensä asioista, mutta se ei koske tilinpäätöksen sisältöä eli raportoitua taloudellista asemaa ja toiminnan tulosta. Oikean ja riittävän kuvan antamiseksi tarpeelliset korjaukset on tehtävä tilinpäätökseen, eikä tilintarkastajien tulisi vaitiolovelvollisuuden perusteella antaa tällaisten seikkojen olla korjaamattomina tai pimitettyinä vain välttääkseen ristiriitoja yhtiön johdon kanssa. (Ekholm & Troberg 1995, 346.) Tilintarkastajan vastuu voi realisoitua kahdenlaisessa tilanteessa. Ensimmäkin voi olla, että virheelliset ja/tai puutteelliset tiedot syystä tai toisesta on vakuutettu oikeiksi ja riittäviksi. Toisaalta tilanne voi olla, että tilintarkastuskertomuksessa tai muuten ei ole tuotu esille olennaisia puutteita, jotka tilintarkastusta tehdessä ovat tulleet esille. Tilintarkastaja voi joutua vahingonkorvausvastuuseen niin yhtiötä, sen omistajia

tai muita henkilöitä kohtaan aiheutuneesta vahingosta, jos vahingon ja tilintarkastajan toimenpiteiden tai laiminlyöntien välinen syy-yhteys on havaittavissa. (Tuokko 1996, 150 - 151.)

Oikean ja riittävän kuvan käsitteen ymmärtämisen tärkeyttä tilintarkastajan näkökulmasta kuvaa muun muassa se, että tilintarkastaja voi joutua vastuuseen tilinpäätöksen virheellisyyksien vuoksi. Ensisijainen vastuu niistä on toki yhtiön toimitusjohtajalla sekä valvonnan osalta hallituksella. Paitsi, että tilintarkastajakin voidaan tuomita osalliseksi esimerkiksi kirjanpitorikokseen tai velvolliseksi vahingonkorvaukseen, tilinpäätösvirheitä ja niitä koskevia epäilyjä tulee usein tilintarkastajien valvontajärjestelmän tutkittavaksi. Tilintarkastuslautakunnan käsiteltävänä onkin ollut useita tilinpäätöksen sisältöön kohdistuneita moitteita, joissa on ollut kyse siitä, että tilintarkastaja ei ole ehdottanut virheellisen tilinpäätöksen vahvistamista jättämistä tai tilintarkastuskertomuksessa ei ole esitetty lisätietoa, jota kantelija olisi pitänyt tärkeänä. Tilintarkastajan kannalta on kuitenkin riittävää, että kaikkien mahdollisten virheiden löytämisen sijaan tarkastustyö on tehty asianmukaisesti ja alan standardeja noudattaen. (Leppiniemi 2013, 5.)

3.3 Käsitteen merkitys ja rooli laskentatoimessa

Ekholm & Troberg (1995, 343) arvioivat oikean ja riittävän kuvan käsitteellä olevan merkitystä laskentatoimessa jo sillä perusteella, ettei sen käytöstä ole luovuttu vuosisatojen aikana. Oikean ja riittävän kuvan käsitteen sisältävistä normistoista ilmenee lisäksi sen prioriteettiasema suhteessa muihin säännöksiin, sekä lainsäädäntöön että laskentastandardeihin. (Ekholm & Troberg 1995, 343.) Vaikka Riistama (1996a, 9) kyseenalaistaa käsitteen erinomaisuuden ja toteaa säännösten muutenkin ohjaavan oikean ja riittävän kuvan antamiseen, pitää hän tätä täydentävien lisätietojen vaatimusta perusteltuna sellaisten tapauksien varalle, joita ei ole säännöksissä osattu nimenomaisesti ottaa huomioon.

Myös Deegan, Kent ja Lin (1994, 6) ovat todenneet olevan epärealistista odottaa, että sääntelyä laadittaessa voitaisiin ottaa huomioon kaikki mahdolliset erilaiset tilanteet ja niissä esitettäväksi tarvittut tiedot. Tällöin oikean ja riittävän kuvan kaltaiselle laadulliselle standardille on tarvetta, sillä se antaa sekä yhtiön johdolle että tilintarkastajille yleisen kriteeristön yhtiön tiedonantovelvollisuutta koskevien ratkaisujen tekemiseksi. (Deegan ym. 1994, 6.) Yleisesti ottaen joustavampi laskenta- ja tilinpäätösnormisto saattaa olla parempi verrattuna järjestelmään, jossa menettelyt ovat kovin rajoitettuja, mikäli yhtiön johto käyttää tätä mahdollisuutta parantaakseen sijoittajille tuottamaansa informaatiota. Väärinkäyttöäkin voi kuitenkin tapahtua. (Livne & McNichols 2009, 4.)

Käsitteellä oikea ja riittävä kuva – sekä sen vastineilla – on pitkä historia osana yhtiöiden tilinpäätösraportointia. Se muodostaa tilintarkastajille keinon ilmaista tilinpäätöksen käyttäjille näkemyksensä julkaistavan informaation yleisestä laadusta. (Lee 1994, 30.) Ekholm ja Troberg (1995, 345) arvioivat true and fair view -käsitteen pitkäaikaisen olemassaolon perusteella, että rahoitusmarkkinat, laskentaviranomaiset ja muut asiaan vaikuttaneet tahot ovat joko suoraan tai välillisesti pitäneet tarpeellisena tällaista vakuutusta harhaanjohtavaa raportointia vastaan.

Vaihtoehtoinen lähestymistapa on pidättäytyä tiukasti lain ja muiden säädösten noudattamisessa, jolloin harkinnalle ei jätetä tilaa. Tällöin tiedon paikkansapitävyys menee sen relevanttiuden edelle, jolloin voidaan mahdollisesti menettää jokin olennainen tieto sen seurauksena, ettei säädöksiä laatiessa ole osattu huomioida kaikkia mahdollisia erilaisia yksittäistapauksia ja niihin liittyviä olosuhteita. Lisäksi jossain tapauksissa muutoin laillinen laskentakäytäntö saattaa olla harhaanjohtava. Oikean ja riittävän kuvan mukaisen raportointifilosofian hyve onkin siinä, että säädösten noudattaminen on itse tarkoituksen sijaan väline tilinpäätösraportoinnin tavoitteiden saavuttamiseen. (Ekholm & Troberg 1995, 344.)

Cook (1997) on artikkelissaan käsitellyt oikean ja riittävän kuvan käsitteen hyödyllisyyttä ja tässä yhteydessä nimennyt viisi pääkohtaa. Käsite toimii ensinnäkin suunnannäyttäjänä taustalla olevan liiketaloudellisen todellisuuden merkityksen tunnistamiseksi ja toiseksi

keinona vahvistaa tilinpäätösinformaation laatijoiden raportointivelvoitetta. Se myös tarjoaa ratkaisun tilanteisiin, joissa nimenomaisesti asetetut säännökset eivät sovellu vallitseviin epätavallisiin olosuhteisiin, sekä omalta osaltaan samalla valtuuttaen antaa suunnan olemassa olevien vaatimuksen kehittämiseksi. Lisäksi oikean ja riittävän kuvan käsitteen ja vaatimuksen on todettu toimivan jarruna yksityiskohtaisten sääntöjen määrän räjähdysmäiselle kasvulle. (Cook 1997, 694 - 700.)

Satopää (1996, 11) on tarkastellut oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen merkitystä laskeutumisessa kolmella eri tasolla, jotka ovat perusolettamustaso, säätelytaso ja tulkinta- eli soveltamistaso. Perusolettamustasolla oikean ja riittävän kuvan voidaan katsoa olevan informaation laadun arviointiperuste – samanlailla kuin esimerkiksi hyvä kirjanpito tapa. Laatuvaatimusten täyttymistä voidaan tarkastella vertaamalla tilinpäätöstä tällaisen arvosteluperusteen perusteella määrättyihin vaatimuksiin. Säätelytasolla oikean ja riittävän kuvan vaatimus on jäänyt hyvin pitkälle yleisperiaatteen tasolle. Satopää tosin uskoi artikkelia kirjoittaessaan, että säätelykin terävöityisi tämän lainsäädäntöön sisällytetyn vaatimuksen soveltamista koskevan kokemuksen karttuessa. Tulkinta- ja soveltamistasolla tarkastellen oikean ja riittävän kuvan vaatimus lisää tilinpäätöksen sisältöpainotteisuutta eli asia ennen muotoa -periaatteen noudattamista. Tämä periaate tarkoittaa sitä, etteivät juridiset seikat saa yksin ratkaista kirjanpidollista menettelyä, vaan annetun informaation on kuvattava myös kyseisen tapahtuman taloudellista luonnetta. Tilinpäätöstietojen riittävyyttä tarkasteltaessa huomio kiinnittyy liitetietoihin ja siihen, millaiset liitetiedot ovat missäkin tilanteessa tarpeen. Tämän, samoin kuin oikean ja riittävän kuvan, täyttymisen arviointi jää hyvin pitkälti tilintarkastajien vastuulle. Lait ja standardit sisältävät puitteet, joista soveltajien jatkettava. (Satopää 1996, 11 - 12.)

Toiviaisen (2003, 17) mukaan oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen (KPL 3:2) ja yleisten tilinpäätösperiaatteiden (KPL 3:3) noudattaminen ovat tärkeimpiä tilinpäätöksen lopputulosta säänteleviä lainkohtia. Niiden tarkoitus on täyttää kaikki aukot, joita muut nimenomaiset lainkohdat sääntelyyn mahdollisesti jättävät. (Toiviainen 2003, 17.) Oikean ja riittävän kuvan vaatimus on keskeinen tilinpäätösinformaation hyväksikäyttömahdollisuuksia palveleva yleisperiaate. Lisäksi esimerkiksi Suomen rikoslaissa kirjanpitorikos on määritelty oikean ja riittävän kuvan käsitteen kautta. (Leppiniemi 2012, 24.) Riistaman

(1992, 7) mukaan oikean ja riittävän kuvan antamisvelvollisuuden laiminlyönnin ollessa kriminalisoitu, Suomessa pitäisi olla selvää ainakin se, milloin tilinpäätösinformaatio ei anna oikeaa ja riittävää kuvaa. Sen sijaan käsitteen tulkinta ja soveltaminen on ollut hyvinkin vaihtelevaa sekä EU-maiden välillä että eri maiden sisällä – myös tilintarkastajien ammattikunnan keskuudessa (Ekholm & Troberg 1995, 343), jolla on keskeinen rooli tämän vaatimuksen täyttymisen arvioijina (Satopää 1996, 12).

3.4 Oikean ja riittävä kuvan käsitteeseen liittyviä ongelmia

Majalan (1991, 185) mukaan lukuisista pyrkimyksistä huolimatta oikean ja riittävän kuvan (true and fair view) käsitteen yksiselitteinen operatiivinen määrittely ei ole osoittautunut mahdolliseksi, eikä sen periaatteellistakaan sisältöä ole dokumentoitu selvästi. Myös muun muassa Aisbitt & Nobes (2001) ovat todenneet oikean ja riittävän kuvan käsitettä koskevien tulkintojen ja ymmärryksen olevan varsin vaihtelevia sekä kansallisesti että eri maiden välillä, mikä heidän näkemyksensä mukaan demonstroi sitä, kuinka Euroopan unionissa tavoiteltu harmonisointi ainakin tältä osin olisi vielä kaukana täydellisestä (Aisbitt & Nobes 2001, 83).

Ekholm ja Troberg (1995, 343) ovat ilmaisseet kantansa, jonka mukaan ei ole tyydyttävää, että laskentaviranomaiset ovat käsitteen määrittelemisen sijaan jättäneet sen tulkinnan laskentatoimen ammattilaisten tehtäväksi. Tuokko (1996, 151) epäilee lisäksi, että oikean ja riittävän kuvan käsitteen kovin yleisluonteinen määrittely voi johtaa oikeaa ja riittävää kuvaa koskevan johtopäätöksen kyseenalaistamiseen, mikäli myöhemmin tulee ilmi tietoja, jotka olisivat vaikuttaneet arvioinnin tekemiseen. Sen sijaan olisi syytä muistaa, että arviointi oikeasta ja riittävästä kuvasta tehdään kulloinkin sen hetkisten tietojen perusteella. Muuten tilintarkastajat ja muut käsitteen soveltajat olisivat helposti ylivoimaisen tehtävän edessä ja siten kohtuuttoman arvostelun kohteena. (Tuokko 1996, 151 - 153.)

Tilintarkastukseen on esitetty liittyvän odotuskuilu, missä on kyse siitä, että tilintarkastajilta mahdollisesti odotettaisiin ja edellytettäisiin enemmän kuin he käytännössä pystyvät tekemään (Määttä 2000, 28). Syitä odotuskuiluun voidaan hakea niin tilintarkastajien työtä hyödyntävien sidosryhmien lukumäärän kasvamisesta, mikä on johtanut ajoittain epämääräisiinkin yleisen edun nimissä esitettyihin vaatimuksiin, kuin myös siitä, etteivät tilintarkastuskertomukseen luottavat tahot välttämättä aivan ymmärrä, mistä tilintarkastuksessa on kysymys (Lydman 2014a, 47). Leen (1994, 33) mukaan se, että esimerkiksi oikea ja riittävä kuva tilinpäätösraportoinnin laadun ilmaisemiseen käytettynä takeena on käsitteenä epäselvä ja vailla kunnollista määritelmää, on omiaan korostamaan tätä odotuskuilua, jos tilinpäätösinformaation käyttäjät ja tilintarkastajat ymmärtävät sen sisällön eri tavoin. Myös Kirk (2006, 207) on tunnistanut tämän ongelman.

Riistama (1996b, 15) on kritisoinut oikean ja riittävän kuvan käsitettä ja sanonut sen olevan kaiken kattava, mutta selittämättömänä tyhjäksi jäänyt fraasi, jolla laskentatoimen harjoittajia kiusataan. Siitä on hänen mukaansa tullut mantra, jonka toistamisen uskotaan olevan avain kirjanpidollisten ja tilinpäätöstä koskevien ongelman ratkaisuun. (Riistama 1996b, 15.) Riistaman (1996a, 9) mukaan käsitteen prioriteettiaseman soveltaminen, ja siten muista säännöksistä poikkeaminen, olisi tarpeen ainoastaan kirjanpitokulttuuriltaan kehittymättömissä maissa. Hän korostaa teoriaperusteisuuden ja johdonmukaisten kokonaisuuksien hahmottamisen tärkeyttä kirjanpitolainsäädännön kehittämisessä, jolloin ei ole tarpeen turvautua ulkoa opeteltaviin ongelmakohtaisiin käytäntöihin. Koska suomalainen kirjanpitokulttuuri on hänen mukaansa ollut korkeatasoista (ja teorianmuodostukseltaan jopa selvästi esimerkiksi englanninkielistä tutkimusta edellä), ei hän ole uskonut säännöksistä poikkeamisen parantavan suomalaisen kirjanpitolainsäädännön mukaan laadittavien tilinpäätösten informaatioarvoa. (Riistama 1996a, 7 - 9.)

Alexander ja Archer (2003) ovat todenneet oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen – erityisesti sen prioriteettiaseman – olevan hyveistään huolimatta luonteeltaan ongelmallinen käsite. Vaikka tarkoituksena onkin hillitä luovan laskentatoimen harjoittamista säännöksiä venyttämällä halutunlaisen lopputuloksen saamiseksi, voidaan sen toisaalta katsoa lisäävän yhtiöissä epävarmuutta siitä, millä tavoin kulloinkin tulee noudattaneeksi lain tai

muiden säädösten asettamia vaatimuksia. (Alexander & Archer 2003, 9 - 10.) Tässä tul-
laankin jälleen kysymykseen siitä, onko prioriteettiaseman soveltaminen lain ja standar-
dien säännöksistä poikkeamiseksi sallittua yleisesti vai ainoastaan poikkeustapauksissa.

Alexanderin ja Archerin (2003, 14) mukaan laskentatoimi tarvitsee sovittuja sääntöjä,
eikä systemaattinen niistä poikkeaminen voi olla perusteltua. Livne ja McNichols (2009)
ovat lisäksi todenneet, että tilanteessa, jossa kirjaamisperusteet ja tiedonantovaatimukset
ovat kovin joustavia ja valvontaympäristö heikko, voi tilinpäätösraportoinnissa tapahtua
tilaisuutta hyväksikäyttävää oman edun tavoittelua. Valvontaympäristön - kuten esimer-
kiksi yhtiön omien kontrollien ja erityisesti tilintarkastuksen - merkitys onkin huomattava
tällaisen toiminnan ehkäisemiseksi. (Livne & McNichols 2009, 4 - 5.)

4 OIKEA JA RIITTÄVÄ KUVA KANSAINVÄLISISSÄ TILINTARKASTUSALAN STANDARDEISSA

4.1 Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: tarkastelun kohteeksi valitun aineiston esittely

Seuraavaksi tarkastellaan oikean ja riittävän kuvan vaatimusta ja sen soveltamista kansainvälisten tilintarkastusalan standardien näkökulmasta. Tarkastelun kohteena olevat kansainväliset tilintarkastusalan standardit eli ISA-standardit (taulukko 1) on valittu sillä perusteella, että niiden on katsottu sisältävän olevan oikean ja riittävän kuvan käsitteen soveltamisen kannalta keskeisiä asioita.

Taulukko 1. Tutkielmassa tarkasteltavat kansainväliset tilintarkastusalan standardit.

ISA 200	Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti
ISA 300	Tilintarkastuksen suunnittelu
ISA 315	Olellaisen virheellisyyden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla
ISA 320	Olellaisuus tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa
ISA 330	Tilintarkastajan toimenpiteet arvioituihin riskeihin vastaamiseksi
ISA 450	Tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyyksien arvioiminen
ISA 500	Tilintarkastusevidenssi
ISA 540	Kirjanpidollisten arvioiden – mukaan lukien käypää arvoa koskevat kirjanpidolliset arviot – ja niistä tilinpäätöksessä esitettävien tietojen tarkastaminen
ISA 560	Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat
ISA 570	Toiminnan jatkuvuus
ISA 700	Tilinpäätöstä koskevan lausunnon laatiminen ja kertomuksen antaminen

ISA 705	Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvän lausunnon mukauttaminen
ISA 706	Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvät tiedot seikkoja painottavat kappaleet ja muita seikkoja koskevat kappaleet

(Ks. esim. IFAC 2016-2017, II - V.)

4.2 Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti (ISA 200)

Tilintarkastuksen keskeisin tavoite on lisätä tilinpäätökselle aiottujen käyttäjien luottamusta siinä annettavaan informaatioon. Tähän tähdäten tilintarkastaja antaa lausunnon, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu kulloinkin sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. (IFAC 2016-2017, 84.) Tilinpäätösnormiston ollessa oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuva, ISA-standardien mukainen tilintarkastajan lausunto koskee sitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan tai onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osin oikein esitetty. Jos tilinpäätösnormisto sen sijaan perustuu säädösten ja määräysten noudattamiseen, lausunto annetaan siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osin laadittu normiston mukaisesti. (IFAC 2016-2017, 95.) Tällaisen lausunnon laatiminen on mahdollista suorittamalla tilintarkastus kansainvälisten tilintarkastusalan standardien eli ISA-standardien ja relevanttien eettisten vaatimusten mukaisesti. ISA-standardit edellyttävät tilintarkastajan käyttävän ammatillista harkintaa ja säilyttävän ammatillisen skeptisyyden koko tilintarkastuksen suunnittelun ja suorittamisen ajan. (IFAC 2016-2017, 84 - 85.)

ISA-standardien vaatimusten mukaisesti tilintarkastaja hankkii tilintarkastuskertomuksessa annettavan lausuntonsa perustaksi kohtuullisen varmuuden siitä, sisältyykö tilinpäätökseen kokonaisuutena väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyttä. Kohtuullisella varmuudella tarkoitetaan korkeaa varmuustasoa, mutta tilintarkastukseen luontaisesti kuuluvien rajoitteiden vuoksi valtaosa tilintarkastajan johtopäätösten

ja lausunnon perustaksi hankkimasta tilintarkastusevidenssistä on enemmän vakuuttavaa kuin täydellisen varmuuden antavaa, joten ehdottomasta varmuudesta ei ole kyse. (IFAC 2016-2017, 84 - 85.)

Tilintarkastaja antaa lausunnon tilinpäätöksestä kokonaisuutena, minkä vuoksi tilintarkastaja ei ole velvollinen havaitsemaan kaikkia – koko tilinpäätöksen kannalta epäolennaisia – virheellisyyksiä (IFAC 2016-2017, 85). Toisaalta tilintarkastuksen luontaisten rajoitteiden vuoksi ei voida kokonaan välttää riskiä siitä, että tilintarkastuksen asianmukaisesta suunnittelusta ja suorittamisesta huolimatta joitakin tilinpäätöksessä olevia olennaisia virheellisyyksiä voi jäädä havaitsematta. Vaikka tilinpäätöksestä myöhemmin löydetäisiin väärinkäytöksestä tai virheestä johtuva olennainen virheellisyys, ei se sinänsä tarkoita, ettei tilintarkastusta olisi suoritettu ISA-standardien mukaisesti. (IFAC 2016-2017, 106.) Tilintarkastajan antama lausunto ei myöskään anna varmuutta yhtiön tulevista toimintaedellytyksistä tai siitä, kuinka taloudellisesti tai tehokkaasti yhtiön johto hoitanut asioita (IFAC 2016-2017, 92).

ISA-standardeissa käytetään termiä oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuva normisto. Sillä tarkoitetaan tilinpäätösnormistoa, joka edellyttää normiston vaatimusten noudattamista, mutta jossa joko suoraan tai epäsuorasti myönnetään, että normiston nimenomaisesti vaatimien tietojen lisäksi saattaa olla tarpeellista esittää myös muita tietoja, jotta tilinpäätös olisi esitetty oikein, tai jossa myönnetään, että samasta syystä saattaa olla tarpeellista poiketa jostakin normiston asettamasta vaatimuksesta. Tällaisten poikkeamisten tosin odotetaan olevan tarpeellisia vain äärimmäisen harvinaisissa tapauksissa. (IFAC 2016-2017, 86 - 87.) Virheellisyytenä pidetään joko virheestä tai väärinkäytöksestä johtuvaa eroa tilinpäätöksessä esitetyn rahamäärän, luokittelun, esittämistavan tai esitettävän tiedon ja sen välillä, miten sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaan se olisi kuulunut esittää (IFAC 2016-2017, 88). Olennaisen virheellisyyden riski tarkoittaa riskiä siitä, että tilinpäätös on olennaisesti virheellinen ennen tilintarkastusta (IFAC 2016-2017, 89).

4.3 Tilintarkastuksen suunnittelu (ISA 300) ja olennaisen virheellisyyden riskien tunnistaminen (ISA 315)

Tilintarkastukseen liittyy tilintarkastusriski, jossa on kyse riskistä, että tilintarkastaja antaa lausunnon, jonka mukaan tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan, vaikka tilinpäätös todellisuudessa olisikin olennaisesti virheellinen (IFAC 2016-2017, 87). Tilintarkastusriski koostuu olennaisen virheellisyyden riskistä ja havaitsemisriskistä. Olennaisen virheellisyyden riski on riski siitä, että tilinpäätökseen sisältyy olennaisen virheellisyyden riski ennen tilintarkastuksen suorittamista. Niitä on kahdentasoisia - ensinnäkin koko tilinpäätöksen tasolla liittyen laajasti tilinpäätökseen kokonaisuutena ja toiseksi kannanottotasolla liittyen liiketapahtumien lajeihin, tilien saldoihin ja tilinpäätöksessä esitettäviin tietoihin. Kannanottotasolla olennaisen virheellisyyden riski jakaantuu kahteen osatekijään – toimintariskiin ja kontrolliriskiin. Ne ovat tarkastettavan yhtiön riskejä, joita esiintyy tilintarkastuksesta riippumatta. (IFAC 2016-2017, 101.) ISA-standardeissa tarkoitetaan yleensä näiden osatekijöiden sijaan olennaisen virheellisyyden riskin kokonaisarviointia (IFAC 2016-2017, 102).

Riittävä suunnittelu auttaa tilintarkastajaa vastaamaan edellä mainittuun tilintarkastusriskiin, kohdistamaan tarkastusta tehdessä asianmukaista huomiota tilintarkastuksen tavoitteen kannalta tärkeisiin osa-alueisiin sekä tunnistamaan ja ratkaisemaan mahdolliset ongelmakohdat ajoissa. Merkittävänä osana toimeksiantoa tilintarkastajan onkin laadittava tilintarkastussuunnitelma, joka sisältää muun muassa kuvauksen suunniteltujen riskien arviointitoimenpiteiden ja muiden suunniteltujen tilintarkastustoimenpiteiden luonteesta, ajoituksesta ja laajuudesta. Suunnitelmaa on tarpeen mukaan päivitettävä tilintarkastuksen aikana. (IFAC 2016-2017, 273 - 275.) Ennen olennaisen virheellisyyden riskien tunnistamista ja arvioimista, tarpeellisia suunnittelutoimenpiteitä ovat muun muassa yleisen käsityksen muodostaminen tarkastettavasta yhtiöstä ja siihen kohdistuvista lainsäädännöllisistä vaatimuksista (mukaan lukien se, miten yhtiö näitä noudattaa), analyttiset ja muut riskienarviointitoimenpiteet sekä olennaisuuden määrittäminen (IFAC 2016-2017, 276).

Olellaisen virheellisuuden riski voi esiintyä joko tilinpäätösastolla tai kapeammalla, kannanottotasolla. Kannanotot ovat tilinpäätökseen sisältyviä johdon nimenomaisesti esittämiä tai muita väittämiä, joita tilintarkastaja käyttää arvioidessaan mahdollisia erityyppisiä virheellisyksiä, joita tilinpäätöksessä saattaa esiintyä (IFAC 2016-2017, 288). Ne koskevat muun muassa liiketapahtumien lajeja, tilien saldoja ja tilinpäätöksessä esitettäviä tietoja (IFAC 2016-2017, 293). Olellaisen virheellisuuden riskillä tarkoitetaan tilinpäätösastolla riskejä, jotka liittyvät tilinpäätökseen laajasti ja mahdollisesti vaikuttavat useampiin kannanottoihin. Tällaiset riskit edustavat olosuhteita, jotka voivat lisätä olellaisen virheellisuuden riskiä kannanottotasolla esimerkiksi siitä johtuen, että johto sivuttaa yhtiössä olevan sisäisen valvonnan. Tilinpäätösastason riskit voivat olla erityisen relevantteja, kun arvioidaan nimenomaan väärinkäytöksistä johtuvan olellaisen virheellisuuden riskiä. (IFAC 2016-2017, 326.) Myös kannanottotasolla liiketapahtumien lajeihin, tilien saldoihin ja tilinpäätöksessä esitettäviin tietoihin liittyvät olellaisen virheellisuuden riskit on tarpeellista arvioida. Tästä on suoraan apua päätettäessä kannanottotason tarkastustoimenpiteiden luonteesta, ajoituksesta ja laajuudesta. Tavoitteena on saada hankittua tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä. (IFAC 2016-2017, 327.)

Olellaisen virheellisuuden riskit voivat olla tavanomaista suurempia tilanteissa, joissa on kyse merkittävästä muista kuin rutiininomaisista liiketapahtumista. Tällaisia syntyy esimerkiksi seuraavien seikkojen myötä: johdon tavallista suurempi puuttuminen kirjanpitoikäsitteeseen, tavallista suurempi manuaalinen väliintulo tiedon keruussa ja käsitteilyssä, monimutkaiset laskelmat ja laskentaperiaatteet tai muiden kuin rutiininomaisten liiketapahtumien luonne, jonka vuoksi yhtiön voi olla vaikea ottaa käyttöön riskeihin vastaavia tehokkaita kontrolleja. Vastaavasti olellaisen virheellisuuden riskit voivat olla tavanomaista suurempia tilanteissa, joissa yhtiön johdon on tarpeen tehdä kirjanpidollisia arvioita merkittävän harkinnanvaraisista seikoista. Merkittävän harkinnanvaraisuuden taustalla voivat olla esimerkiksi kirjanpidollisia arvioita tai tulouttamista koskevien laskentaperiaatteiden alttius erilaisille tulkinnoille, tai tilanne, jossa tarvitaan subjektiivista tai monimutkaista harkintaa tai oletuksia tulevien tapahtumien vaikutuksista (esimerkiksi käypää arvoa koskeva harkinta). (IFAC 2016-2017, 331.) Yhtiön johto ei välttämättä aina ole vastannut merkittäviin olellaisen virheellisuuden riskeihin asianmukaisesti ottamalla

käyttöön niihin vastaavia kontrolleja. Se, että näin ei ole tehty, on viite merkittävästä puutteesta yhtiön sisäisessä valvonnassa. (IFAC 2016-2017, 332.)

4.4 Olennaisuuden määrittäminen ja soveltaminen (ISA 320)

Tilintarkastusstandardi ISA 320 käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta soveltaa olennaisuuden käsitettä, kun tilintarkastusta suunnitellaan ja suoritetaan. Olennaisuutta sovelletaan myös, kun tehdään arviota todettujen virheellisyyksien vaikutuksesta tilintarkastukseen ja mahdollisten korjaamattomien virheellisyyksien vaikutuksesta tilinpäätökseen. Tätä käsittelee oma tilintarkastusstandardinsa – ISA 450 Tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyyksien arvioiminen. Olennaisuuden käsitteellä on siis monellakin tavalla huomattavaa merkitystä, kun tilintarkastuskertomuksessa annettavaa lausuntoa varten tehdään suunnitelmaa tarkastustoimenpiteistä, hankitaan tilintarkastusevidenssiä ja lopulta tehdään johtopäätöstä siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan. (IFAC 2016-2017, 344 - 345.)

Tilintarkastaja määrittää olennaisuuden perustuen ammatilliseen harkintaansa. Keskeisimpänä tekijänä on näkemys siitä, minkälaisia taloudellisen informaation tarpeita tilinpäätöksen käyttäjillä on. Myös tilinpäätösnormistoissa käsitellään usein olennaisuuden käsitettä tilinpäätöksen laatimista ja esittämistä koskevien säädösten yhteydessä. Yleensä tilinpäätösnormistoissa esiintyy tietyt ominaispiirteet olennaisuuteen liittyen riippumatta siitä, mistä normistosta on kyse. Ensinnäkin virheellisyyden tai puutteen katsotaan olevan olennainen, jos niiden yksin tai yhdessä voidaan kohtuudella odottaa vaikuttavan tilinpäätöksen käyttäjien sen perusteella tekemiin taloudellisiin päätöksiin. Toiseksi olennaisuutta koskevat ratkaisut tehdään harkintaan perustuen ja huomioiden ympäröivät olosuhteet sekä virheellisyyden suuruus tai luonne taikka niiden vaikutus yhdessä. Lisäksi olennaisuutta arvioidessa huomioon ei oteta virheellisyyksien mahdollisia vaikutuksia tiettyihin yksittäisiin tahoihin, sillä yksittäisten eri käyttäjien tarpeet voivat vaihdella suurestikin. Sen sijaan ratkaisut tilinpäätöksen käyttäjille olennaisista seikoista tehdään heillä

yhtenä ryhmänä tarkasteltuna olevien yhteisten taloudellisen informaation tarpeiden pohjalta. Mikäli sovellettava tilinpäätösnormisto käsittelee tällaisia seikkoja, tilintarkastaja voi suoraan käyttää sitä viitekehyksenä olennaisuuden määrittämisessä. Muussa tapauksessa edellä esitetyt ominaispiirteet toimivat viitekehyksenä. (IFAC 2016-2017, 344.)

Olennaisuuden määrittäminen edellyttää tilintarkastajalta ammatillisen harkinnan käyttöä. Olennaisuus koskee kulloinkin sitä tilinpäätöstä, josta tilintarkastaja antaa kertomuksen. Lähtökohtana tilinpäätökselle kokonaisuutena määritetylle olennaisuudelle käytetään usein jotain prosenttiosuutta valitusta vertailukohteesta. Esimerkiksi tulos ennen veroja, liikevaihto, bruttokate, kokonaiskulut, oman pääoman kokonaisuus tai nettovarallisuus voi olosuhteista riippuen olla asianmukainen vertailukohta. Asianmukaisen vertailukohteen tunnistamiseen vaikuttavat esimerkiksi tilinpäätökset perustekijät (esimerkiksi varat, velat, oma pääoma, tuotot ja kulut); tilinpäätöksen käyttäjien huomion kohdistuminen tiettyihin eriin (esimerkiksi tulos, liikevaihto tai nettovarallisuus); yhtiön luonne, toimiala, taloudellinen ympäristö ja elinkaaren vaihe; omistusrakenne ja tapa, jolla yhtiön rahoitus on järjestetty; sekä aiotun vertailukohteen suhteellinen vaihtelevuus. Harkinnan käyttäminen edellyttää myös vertailukohteeseen sovellettavan prosenttiosuuden määrittäminen. Yleisesti esimerkiksi tulokseen ennen veroja sovelletaan suurempaa prosenttiosuutta kuin liikevaihtoon. (IFAC 2016-2017, 349 - 350.)

Tilintarkastusta suunniteltaessa määritetty olennaisuus ei välttämättä edusta rajaa, jota pienemmät korjaamattomat virheellisyudet (joko yksin tai yhdessä) automaattisesti arvioidaisiin epäolennaisiksi. Olosuhteista riippuen tilintarkastaja voi arvioida jonkin virheellisuuden luonteensa vuoksi olennaiseksi, vaikka se rahamäärältään jäisi olennaisuusrajan alapuolelle. (IFAC 2016-2017, 345.) ISA-standardeissa tehdään ero myös tilinpäätökselle kokonaisuutena määritellyn ja tarkastustyössä käytettävän – edellä mainittua pienemmän – olennaisuuden välille. Tarkastustyössä käytettävä olennaisuus tarkoittaa yhtä tai useampaa rahamäärää, joita käyttämällä todennäköisyys sille, että korjaamattomat ja havaitsemattomat virheellisyudet yhteenlaskettuina ylittäisivät tilinpäätökselle kokonaisuutena määritetyn olennaisuuden, saadaan asianmukaisen alhaiselle tasolle. (IFAC 2016-2017, 346.) Olennaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arviointi koskee myös tilinpäätö-

töksen laadullisia tietoja. Niissä olevien virheellisyyksien mahdollista olennaisuutta harjoitteissa relevantteja asioita saattavat olla yhtiön olosuhteet ja merkittävät tapahtumat tilikaudella, sovellettava tilinpäätösnormisto (mukaan lukien siinä mahdollisesti tapahtuneet muutokset) ja yhtiön luonteesta johtuen tilinpäätöksen käyttäjille merkittäviksi muodostuvat laadulliset tiedot. (IFAC 2016-2017, 348.)

4.5 Tilintarkastusevidenssi (ISA 500) ja tunnistettuihin olennaisen virheellisyyden riskeihin vastaaminen (ISA 330)

Tilintarkastajan on suunniteltava ja toteutettava toimenpiteet vastatakseen ISA 315:n mukaisesti tunnistettuihin olennaisen virheellisyyden riskeihin tilinpäätöstopuolella. Tavoitteena on hankkia tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä näihin riskeihin vastaamiseksi, jotta lopulta voidaan tehdä johtopäätös siitä, onko tilinpäätös olennaisesti virheellinen vai antaaako se oikean ja riittävän kuvan. Tavoitteen täyttämiseksi tehtävät toimenpiteet voidaan luokitella aineistotarkastukseen ja kontrollien testaamiseen. Aineistotarkastustoimenpiteet suunnitellaan olennaisten virheellisyyksien havaitsemiseksi kannanottotasolla, ja ne voidaan edelleen luokitella kahteen ryhmään, jotka ovat yksittäisten tapahtumien tarkastaminen (joka kohdistuu liiketapahtumien lajeihin, tilien saldoihin ja tilinpäätöksessä esitettäviin tietoihin) ja analyttiset aineistotarkastustoimenpiteet. Kontrollien testaamisen tarkoitus tilintarkastustoimenpiteenä on arvioida yhtiössä käytössä olevien kontrollien tehokkuutta kannanottotasolla olennaisten virheellisyyksien estämisessä tai havaitsemisessa ja korjaamisessa. (IFAC 2016-2017, 354.)

Tilintarkastajan lausunnon ja tilintarkastuskertomuksen tueksi tarvitaan siis tilintarkastusevidenssiä. Se on luonteeltaan kumuloituvaa ja ensisijaisesti sitä hankitaan tilintarkastuksen aikana suoritettavien tilintarkastustoimenpiteiden avulla. Siihen voi kuitenkin sisältyä myös muista lähteistä, kuten aiemmista tilintarkastuksista tai yhtiön johdon käyttämän erityisasiantuntijan tekemästä työstä, hankittua tietoa. (IFAC 2016-2017, 418.) Suurin osa tilintarkastajan tekemästä työstä koostuu nimenomaan tilintarkastusevidenssin

hankkimisesta ja sen luotettavuuden arvioinnista. Tilintarkastusevidenssi sisältää yleensä sekä johdon kannanottoja tukevaa ja vahvistavaa sekä tällaisten kannanottojen kanssa riskitiedossa olevaa tietoa. Lisäksi joissain tapauksissa tilintarkastaja voi hyödyntää tilintarkastusevidenssinä myös sitä, että jotakin tietoa ei ole saatavilla. Tilintarkastusevidenssin tarkoitukseen soveltuvuus on sen laadun mitta. Luotettavuuteen vaikuttaa evidenssin lähde ja luonne, minkä lisäksi luotettavuuden arviointiin vaikuttavat tilintarkastusevidenssin hankkimishetkellä olleet yksittäiset olosuhteet. Tilintarkastusevidenssiä tarvitaan todennäköisesti sitä enemmän, mitä suuremmaksi tilintarkastaja on riskit arvioinut, ja vastaavasti mahdollisesti sitä vähemmän, mitä korkeampilaatuista hankittu evidenssi on. Kuitenkin on tärkeä huomata, että tilintarkastusevidenssin määrän lisääminen ei voi korvata evidenssin heikkoa laatua. (IFAC 2016-2017, 419.)

Tarkastustoimenpiteet on suunniteltava sellaisiksi, että ne luonteeltaan, ajoitukseltaan ja laajuudeltaan vastaavat tilintarkastajan arvioimiin olennaisen virheellisyyden riskeihin ja näihin liittyviin kannanottoihin. Tässä suunnittelussa tilintarkastajan on otettava huomioon se, mihin ISA 315:n mukaista olennaisen virheellisyyden riskiä tunnistettaessa ja arvioidessa tehdyt arviot ovat perustuneet kannanotoittain kunkin liiketapahtumien lajin, tilin saldon ja tilinpäätöksessä esitettävän tiedon osalta, sekä hankittava sitä vakuuttavampaa tilintarkastusevidenssiä, mitä suuremmaksi kukin riski on arvioitu. Kunkin tällaisen liiketapahtuman lajin, tilin saldon tai tilinpäätöksessä esitettävän tiedon kohdalla on huomioitava sen erityiset ominaispiirteet ja niistä aiheutuva olennaisen virheellisyyden todennäköisyys sekä onko riskiä arvioidessa otettu huomioon mahdolliset relevantit yhtiössä käytössä olevat kontrollit. Mikäli tällainen kontrolli on tunnistettu ja tilintarkastaja aikoo luottaa sen olemassaoloon ja toiminnan tehokkuuteen päättäessään aineistotarkastustoimenpiteiden luonteesta, ajoituksesta ja laajuudesta, tilintarkastajan edellytetään hankkivan tilintarkastusevidenssiä sen toteamiseksi, toimivatko kyseiset kontrollit tehokkaasti. Jälleen, mitä enemmän kontrolliin aiotaan tilintarkastuksessa luottaa, sitä vakuuttavampaa evidenssiä sen tehokkaasta toiminnasta on saatava. (IFAC 2016-2017, 355.) Viitteitä siitä, etteivät tunnistetut kontrollit välttämättä toimi tehokkaasti, voivat antaa myös mahdollisesti aineistotarkastuksen yhteydessä havaittavat virheet. Tämä on otettava huomioon relevanttien kontrollien tehokkuutta arvioidessa. (IFAC 2016-2017, 357.)

Tilintarkastustoimenpiteitä on suoritettava myös sen arvioimiseksi, vastaako tilinpäätöksen yleinen esittämistapa sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisia vaatimuksia. Jotta asia olisi näin, taloudellisen informaation sekä sen perustana olevien liiketapahtumien, muiden tapahtumien ja olosuhteiden on oltava tilinpäätöksessä asianmukaisesti luokiteltua ja kuvattua. Lisäksi tilinpäätöksen esittämistavan, rakenteen ja sisällön on oltava asianmukaisia. Ennen tilintarkastuksen päättämistä, on arvioitava suoritettujen toimenpiteiden ja niiden myötä hankitun tilintarkastusevidenssin perusteella, ovatko suunnittelun yhteydessä tehdyt arviot olennaisen virheellisuuden riskeistä edelleen asianmukaiset ja tehtävä johtopäätös siitä, onko tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä saatu hankittua. Mikäli tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä ei ole saatu tarpeellista määrää, sitä on pyrittävä hankkimaan lisää, jotta jokaisesta olennaisesta tilinpäätöskannanotosta olisi mahdollista tehdä perusteltu johtopäätös. Muutoin tilintarkastuskertomuksessa ei voida perustellusti antaa varauksetonta lausuntoa tilinpäätöksestä ja siitä, antaako se oikean ja riittävän kuvan. (IFAC 2016-2017, 359.)

Tehtäessä harkintaa siitä, milloin tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä on muodostunut, tulee huomioitavaksi kuinka merkittävä kannanottoon sisältyvä mahdollinen virheellisyys on ja kuinka todennäköisesti sillä on olennainen vaikutus tilinpäätökseen joko yksin tai yhdessä muiden mahdollisten virheellisyyksien kanssa; johdon toimenpiteiden ja riskeihin vastaavien kontrollien mahdollinen tehokkuus; aiempien tilikausien tarkastuksissa saatu kokemus vastaavista mahdollisista virheellisyyksistä; suoritettujen tilintarkastustoimenpiteiden tulokset ja onko näiden toimenpiteiden avulla havaittu väärinkäytöksiä tai virheitä; käytettävissä olevien tietojen lähde ja luotettavuus; tilintarkastusevidenssin vakuuttavuus; ja yhtiöstä sekä sen toimintaympäristöstä ja sisäisestä valvonnasta muodostettu käsitys. (IFAC 2016-2017, 375 - 376.)

4.6 Kirjanpidolliset arviot ja niitä koskevat toimenpiteet (ISA 540)

Liiketoimintaan luonnostaan liittyvien epävarmuustekijöiden vuoksi kaikkia tilinpäätöksen eriä ei ole mahdollista määrittää tarkasti, vaan ne on perustettava arvioon (IFAC

2016-2017, 501). Tällaisiin kirjanpidollisiin arvioihin liittyy arviointiepävarmuutta, sillä johdolla arviota tehdessä käytettävissä olevan informaation luonne ja luotettavuus voivat vaihdella suuresti. Arviointiepävarmuuden aste vaikuttaa kirjanpidollisiin arvioihin liittyvän olennaisen virheellisyyden riskin arviointiin, johon liittyy myös yhtiön johdon tahattoman tai tahallisen tarkoitushakuisuuden arviointi. On huomioitava, että kirjanpidollisen arvion toteuman ja tilinpäätöksessä esitetyn määrän välinen ero ei tarkoita välttämättä sitä, että tilinpäätös olisi virheellinen. Sen sijaan käytettävissä olleiden tietojen valossa tilinpäätös on silti voinut antaa oikean ja riittävän kuvan. Erityisesti käypää arvoa koskevien arvioiden kohdalla arviointihetken jälkeiset tapahtumat poikkeuksetta vaikuttavat myöhemmin todettavaan toteumaan. (IFAC 2016-2017, 495.) Tilanne voi kuitenkin olla toinen, mikäli ero johtuu tiedosta, joka on ollut johdon saatavilla jo tilinpäätöksen valmistuessa ja jonka olisi kohtuudella voinut odottaa otetun huomioon (IFAC 2016-2017, 512).

Joskus epävarmuus kirjanpidolliseen arvioon liittyen voi jopa kyseenalaistaa yhtiön kyvyn jatkaa toimintaansa (IFAC 2016-2017, 514). Kirjanpidollisiin arvioihin liittyen tilintarkastajan on hankittava tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä niiden kohtuullisuudesta ja siitä, onko tilinpäätöksessä niistä esitettävät tiedot riittäviä ottaen huomioon sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaiset vaatimukset. Tärkeää on muun muassa myös ymmärtää, kuinka johto tunnistaa tarpeen kirjanpidolliselle arviolle ja tekee sellaisen. Keräämänsä tilintarkastusevidenssin perusteella tilintarkastaja johtaa parhaan arvionsa mukaisen määrän tai vaihteluvälin, jota käytetään yhtiön johdon tekemän arvion arviointiin. Tehtävä johtopäätös koskee sitä, ovatko kirjanpidolliset arviot kohtuullisia ja siten sovellettavan tilinpäätösnormiston vaatimusten mukaisia vai virheellisiä. (IFAC 2016-2017, 496 - 497.)

Mikäli tilintarkastaja on havainnut kirjanpidollisiin arvioihin liittyvää huomattavaa epävarmuutta tai niihin liittyvissä olosuhteissa tapahtuneen merkittäviä muutoksia, saattaa tällaisia arvioita olla tarpeellista käydä yksityiskohtaisemmin läpi. Toisaalta, jos kyseessä katsotaan olevan rutiininomainen ja toistuva liiketapahtumien kirjaamisesta johtuva kirjanpidollinen arvio, läpikäynniksi voi hyvin riittää riskienarviointitoimenpiteinä suoritet-

tavat analyttiset tarkastustoimenpiteet. (IFAC 2016-2017, 512.) Monissa tilinpäätösnormistoissa on ohjeistettu sitä, miten voidaan erottaa, onko kirjanpidollisen arvion muutoksessa kyse virheellisyydestä vai ei (IFAC 2016-2017, 513).

4.7 Tilintarkastuksen aikana todetut virheellisyydet ja niiden arviointi (ISA 450)

Ennen kuin tilintarkastaja tilinpäätöstä koskevan lausuntonsa laatimiseksi tekee johtopäätöksen siitä, onko tilinpäätöksessä kokonaisuutena tarkastelleen olennaista virheellisyyttä, kuuluu tilintarkastajan tehdä arvio tilintarkastuksen aikana mahdollisesti todetuista virheellisyyksistä noudattaen ISA 450:tä. Sen mukaisesti tilintarkastajan kuuluu arvioida sekä todettujen virheellisyyksien vaikutus tilintarkastukseen että mahdollisten korjaamattomien virheellisyyksien vaikutus tilinpäätökseen. (IFAC 2016-2017, 403.)

Kuten aiemmin tässä luvussa on esitetty, virheellisyytenä pidetään joko virheestä tai väärinkäytöksestä johtuvaa eroa tilinpäätöksessä esitetyn rahamäärän, luokittelun, esittämistavan tai esitettävän tiedon ja sen välillä, miten sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaan se olisi kuulunut esittää. Kun tilintarkastaja antaa lausuntoa siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan, virheellisyyksiksi katsotaan myös muutokset, jotka tilintarkastaja harkintansa mukaan katsoo tarpeellisiksi, jotta tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan. (IFAC 2016-2017, 403.) Näin ollen tilintarkastajan siis odotetaan ottavan huomioon sovellettavan tilinpäätösnormiston nimenomaisten vaatimusten lisäksi oma ammattitaitoinen näkemyksensä siitä, miten ja mitä tietoja tilinpäätöksessä tulisi olla esitetty, jotta tilinpäätösinformaation käyttäjä voisi saada oikean ja riittävän kuvan yhtiön tilanteesta. Korjaamattomilla virheellisyyksillä tarkoitetaan tilintarkastuksen aikana tilintarkastajan havaitsemia ja kokoamia virheellisyyksiä, joita ei ole korjattu (IFAC 2016-2017, 403). Virheellisyys ei välttämättä ole yksittäinen tapahtuma, vaan muitakin virheitä

voi esiintyä esimerkiksi silloin, jos tilintarkastaja on todennut virheen aiheutuneen sisäisen valvonnan pettämisestä tai yhtiön laajemmin soveltamista epäasianmukaisista oletuksista tai arvostusmenetelmistä (IFAC 2016-2017, 408).

Kun tilintarkastaja kokoaa tilintarkastuksen aikana todettuja virheellisyyksiä, selvästi vähäpätöiset havainnot voidaan tässä jättää huomiotta (IFAC 2016-2017, 404). On huomattava, että selvästi vähäpätöinen ei tarkoita samaa kuin ei-olennainen. Selvästi vähäpätöisillä havainnoilla tarkoitetaan kokonaan erilaista suuruusluokkaa tai luonteeltaan täysin erilaisia virheellisyyksiä kuin ne, jotka voitaisiin määritellä olennaisiksi. (IFAC 2016-2017, 406 - 407.) Tilintarkastajan voi olla hyödyllistä virheellisyyksiä kootessaan myös erottaa toisistaan tosiasialliset virheellisyydet, harkintaan liittyvät virheellisyydet ja projisoidut virheellisyydet. Tosiasiallisista virheellisyyksistä ei ole mitään epäilystä, kun taas harkintaan liittyvät virheellisyydet ovat eroja johdon harkintaan perustuneiden ratkaisujen ja sen välillä, mikä tilintarkastajan näkemyksen mukaan olisi kohtuullista tai asianmukaista. Sen sijaan projisoidut virheellisyydet ovat tilintarkastajan paras arvio siitä, minkä suuruinen virheellisyyksien yhteismäärä tarkastettuun populaatioon (esimerkiksi tilinpäätöserään) tilintarkastuksessa käytetystä otoksesta havaittujen virheellisyyksien perusteella sisältyy. Erityyppisten virheellisyyksien erottamisella toisistaan on merkitystä, kun tilintarkastaja arvioi niiden yhteisvaikutusta ja kommunikoi virheellisyyksistä johdon ja hallintoelimien kanssa. (IFAC 2016-2017, 407 - 408.)

Virheellisyydet koottuaan tilintarkastajan on arvioitava, antavatko todettujen virheellisyyksien luonne ja esiintymisolosuhteet viitteitä siitä, että näiden lisäksi tilinpäätöksessä voisi olla muitakin virheellisyyksiä, jotka todettuihin virheisiin yhdistettyinä voisivat olla olennaisia, taikka lähestyykö tilintarkastuksen aikana koottujen virheellisyyksien määrä yhteensä ISA 320:n mukaisesti tilinpäätökselle määritettyä olennaisuutta. Mikäli näin on, tulee ratkaistavaksi, onko tilintarkastukselle suunnitteluvaiheessa asetettuja kokonaisstrategiaa ja tilintarkastussuunnitelmaa tarpeellista tarkistaa. (IFAC 2016-2017, 404.) Todettujen virheellisyyksien yhteismäärän lähestyessä olennaisuusrajaa tilintarkastajan on otettava huomioon, että mahdolliset havaitsemattomat virheet mukaan lukien saattaisi korjaamattomien virheellisyyksien yhteismäärä olla hyväksyttävän alhaista korkeammalla tasolla (IFAC 2016-2017, 408).

Tilintarkastajan kuuluu kommunikoida oikea-aikaisesti yhtiön johdon kanssa kaikista tilintarkastuksen aikana kootuista virheellisyyksistä ja pyydettyä johtoa korjaamaan nämä virheellisyydet. Mikäli johto kieltäytyy korjaamasta yhtä tai useampaa näistä virheistä, tilintarkastajan on muodostettava käsitys kieltäytymisen taustalla olevista syistä ja otettava se huomioon arvioidessaan, onko tilinpäätöksessä kokonaisuutena olennaista virheellisyyttä. Lisäksi tilintarkastajan on pyydettyä johdolta (ja soveltuviissa tapauksissa hallintoelimiltä) kirjallinen vahvistus siitä, ovatko korjaamattomien virheellisyyksien vaikutukset tilinpäätökseen kokonaisuutena yksin tai yhdessä heidän näkemyksensä mukaan epäolennaisia. (IFAC 2016-2017, 404.) Käytäntönä se, että johto korjaisi kaikki havaitut virheellisyydet mukaan lukien ne, jotka tilintarkastaja on kommunikoinut, on hyväksi myös tulevia tilikausia ajatellen. Tämä nimittäin mahdollistaa kirjanpitoaineiston pitämisen virheettömänä ja pienentää riskejä siitä, että tulevien tilikausien tilinpäätökset olisivat olennaisesti virheellisiä johtuen aiempien tilikausien epäolennaisten korjaamattomien virheellisyyksien kumuloituneesta vaikutuksesta. (IFAC 2016-2017, 409.)

Korjaamattomien virheellisyyksien arvioinnin yhteydessä tilintarkastajan voi olla tarpeen tarkistaa tilinpäätökselle suunnitteluvaiheessa ISA 320:n mukaisesti määritettyä olennaisuutta, koska tällöin käytössä ollut taloudellinen tulos ja muut mahdolliset olennaisuuden määrittämisessä käytettyjen vertailukohtien todelliset määrät eivät ole välttämättä olleet vielä tiedossa. Mikäli tämä johtaa alkuperäistä pienempään rahamäärään, on arvioitava uudelleen myös tilintarkastustyössä käytetty olennaisuus sekä ovatko tarkastustoimenpiteiden luonne, ajoitus ja laajuus olleet siihen nähden asianmukaisia, jotta tilintarkastuskertomuksen lausunnon perustaksi olisi saatu hankittua tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä. (IFAC 2016-2017, 409.) Mikäli yksittäinen virheellisyys tilintarkastajan ammatillisen harkinnan perusteella todetaan olennaiseksi, on kovin epätodennäköistä, että muut virheellisyydet voisivat kumota sen. Esimerkiksi, jos tilinpäätöksessä esitetty liikevaihto on olennaisesti liian suuri, tilinpäätös kokonaisuutena arvioiden on olennaisesti virheellinen, vaikka saman verran liian suurena esitetyt kulut kumoaisivat tulosvaikutuksen. (IFAC 2016-2017, 411.)

4.8 Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat (ISA 560)

Tapahtumat tilinpäätöspäivän ja tilintarkastuskertomuksen antamispäivän välillä saattavat synnyttää tarpeen tilinpäätöksen oikaisemiselle tai lisätietojen esittämiseksi. Asiaan viitataan myös monissa tilinpäätösnormistoissa ja yleensä tällaisiksi tunnistetaan kahdentyyppisiä tapahtumia: sellaiset, jotka antavat näyttöä tilinpäätöspäivänä olleista olosuhteista, ja sellaiset, jotka antavat näyttöä tämän jälkeen syntyneistä olosuhteista. Tilintarkastajan kuuluu suorittaa toimenpiteitä hankkiakseen tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä siitä, että kaikki sellaiset tilinpäätöspäivän ja tilintarkastuskertomuksen antamispäivän väliset tapahtumat, jotka mahdollisesti edellyttäisivät tilinpäätöksen oikaisemista tai lisätietojen esittämistä, on tunnistettu. Toimenpiteisiin kuuluu käsityksen muodostaminen mahdollisista menettelytavoista, jotka yhtiön johto on ottanut käyttöön tällaisten tapahtumien tunnistamiseksi, tiedustelujen osoittaminen johdolle (ja mahdollisesti hallintoelimille) siitä, onko tilinpäätöspäivän jälkeen toteutunut tapahtumia, jotka saattaisivat vaikuttaa tilinpäätökseen, sekä tilinpäätöspäivän jälkeen pidettyjen kokousten pöytäkirjojen lukeminen. Tämä ei kuitenkaan koske seikkoja, joiden osalta tilintarkastaja on jo aiemmin suoritettujen tarkastustoimenpiteiden avulla pystynyt tekemään asianmukaisia johtopäätöksiä. Mikäli tilintarkastaja tunnistaa tällaisia tilinpäätökseen vaikuttavia tilinpäätöspäivän jälkeisiä tapahtumia, on tämän jälkeen tehtävä ratkaisu siitä, onko ne otettu asianmukaisesti huomioon tilinpäätöksessä, jotta se antaa oikean ja riittävän kuvan yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. (IFAC 2016-2017, 568 - 570.)

Tilintarkastuskertomuksen antamisen jälkeen tilintarkastajalla ei ole velvollisuutta suorittaa enempää tilinpäätöstä koskevia tarkastustoimenpiteitä. Kuitenkin, mikäli jokin asia, jonka tiedossa olo tilintarkastuskertomuksen antamispäivänä olisi mahdollisesti vaikuttanut annetun tilintarkastuskertomuksen sisältöön, tulee vielä tilintarkastajan tietoon ennen tilinpäätöksen julkistamispäivää, tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu keskustella asiasta johdon (ja mahdollisesti myös hallintoelinten) kanssa, ratkaista tilinpäätökseen mahdollisesti liittyvä muutostarve ja tiedustella johdolta, kuinka se aikoo asiaa käsitellä. Tällaisissa tapauksissa, mikäli tilinpäätöstä vielä muutetaan, tilintarkastajan kuuluu kohdis-

taa muutokseen olosuhteet huomioon ottaen tarpeelliset tarkastustoimenpiteet, minkä jälkeen annetaan myös uusi tilintarkastuskertomus. (IFAC 2016-2017, 570 - 571.) Mikäli tällainen seikka vielä tilinpäätöksen julkistamispäivän jälkeen tilintarkastajan tietoon, on tilintarkastajan suoritettava edellä esitetyt toimenpiteet sekä lisäksi käytävä läpi toimenpiteet, joilla yhtiön johto on varmistanut, että tieto tilanteesta tavoittaa kaikki, jotka ovat saaneet aiemmin julkistetun tilinpäätöksen ja sitä koskevan tilintarkastuskertomuksen. Lisäksi tilintarkastajan on uudessa tai muutetussa tilintarkastuskertomuksessaan sisällytettävä siihen tiettyä seikkaa painottava kappale, jossa viitataan tilinpäätöksen muuttamista ja sen syytä käsittelevään liitetietoon tilinpäätöksessä sekä tilintarkastuskertomukseen, jonka tilintarkastaja oli aiemmin antanut. (IFAC 2016-2017, 572.)

Mikäli johto ei ryhdy tarvittaviin toimenpiteisiin tilinpäätöksen muuttamisesta tiedottamiseksi tai muuta tilinpäätöstä silloin, jos tilintarkastaja katsoo sen tarpeelliseksi, kuuluu tilintarkastajan ilmoitettuaan asiasta ensin johdolle ja hallintoelimille, ryhdyttävä asianmukaisiin toimenpiteisiin estääkseen sen, että tilinpäätöksestä tällaisessa tilanteessa jo annettuun tilintarkastuskertomukseen luotettaisiin (IFAC 2016-2017, 573). Tällaisessa tapauksessa tilintarkastajan velvollisuudet riippuvat hänellä lakisääteisesti olevista oikeuksista ja velvollisuuksista, ja näin ollen tilintarkastaja voi katsoa tarpeelliseksi hankkia myös juridista neuvontaa (IFAC 2016-2017, 578).

4.9 Yhtiön kyky jatkaa toimintaansa (ISA 570)

Yleisen toiminnan jatkuvuutta koskevan laskentaperusteen mukaan tilinpäätös laaditaan sillä oletuksella, että yhtiö jatkaa toimintaansa ennakoitavissa olevan tulevaisuuden ajan. Yleiseen käyttöön tarkoitetun tilinpäätöksen kohdalla näin toimitaan – paitsi mikäli johto aikoo purkaa yhtiön tai lakkauttaa sen toiminnan tai johdolla ei ole muuta realistista vaihtoehtoa kuin tehdä tällä tavalla. Silloin, kun toiminnan jatkuvuuteen perustuva laskentaperuste on asianmukainen, varat ja velat kirjataan tilinpäätöksessä sillä perusteella, että yhtiö pystyy tavanomaisessa liiketoiminnassaan realisoimaan varansa ja suorittamaan

velkansa. Jotkin tilinpäätösnormistot, kuten esimerkiksi IFRS-standardit ja niihin kuuluva IAS 1, sisältävät nimenomaisen vaatimuksen siitä, että yhtiön johto tekee arvion yhtiön kyvystä jatkaa toimintaansa ja tähän liittyvien tietojen esittämisestä tilinpäätöksessä. Vaikka tällaista nimenomaista vaatimusta ei sovellettavassa tilinpäätösnormistossa olisi, toiminnan jatkuvuuteen perustuva laskentaperiaate perustavanlaatuisena periaatteena tilinpäätöstä laadittaessa edellyttää johdolta tällaisen arvion tekemistä. (IFAC 2016-2017, 581.)

Kun yhtiön johto tekee arviointinsa yhtiön kyvystä jatkaa toimintaansa, kyse on tietynä ajankohtana tehtävästä harkintaan perustuvasta ratkaisusta koskien tulevien tapahtumien ja olosuhteiden luonnostaan epävarmoja toteutumia. Mitä kauempana tulevaisuudessa tapahtuma, olosuhde tai sen toteuma on, yhtä lailla kasvaa myös toteuman arviointiin liittyvä epävarmuus. Useimmissa tilinpäätösnormistoissa, joissa arviointia nimenomaisesti edellytetään, onkin määritetty ajanjakso, jolta johdon on otettava huomioon kaikki saatavissaan oleva tieto. Tehtävään ratkaisuun vaikuttaa yhtiön koko ja monimutkaisuus, sen harjoittaman liiketoiminnan luonne ja tila, sekä se, kuinka paljon ulkoiset tekijät yleisesti ottaen yhtiöön vaikuttavat. Jälleen on muistettava, että kaikki tulevaisuutta koskevat harkintaan perustuvat ratkaisut perustuvat tuolloin harkintaa tehdessä saatavilla olleeseen tietoon. Jälkikäteen tulevat tapahtumat voivat johtaa siihen, että toteumat ovat ristiriidassa aiemmin harkinnan perusteella tehtyjen ratkaisujen kanssa, vaikka ne olisivatkin harkinta-ajankohtana olleet kohtuullisia ja perusteltuja. (IFAC 2016-2017, 581 - 582.)

Tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu hankkia tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä siitä, onko yhtiön johdon ollut asianmukaista tilinpäätöstä laadittaessa käyttää toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta ja liittykö yhtiön kykyyn jatkaa toimintaansa olennaista epävarmuutta. Kuten ISA 200:ssakin esitetään, tilintarkastajan kyky havaita olennaiset virheellisyudet on luontaisille rajoitteille alttiimpi silloin, kun kyse on sellaisista tulevaisuuden tapahtumista ja olosuhteista, joiden vaikutuksesta yhtiö ei mahdollisesti pysty toimintaansa jatkamaan. Tilintarkastajan ei ole mahdollista ennustaa tällaisia tulevaisuuden tapahtumia ja tästä johtuen takeena yhtiön kyvystä jatkaa toimintaansa ei voida pitää sitä, ettei tilintarkastuskertomuksessa viitata toiminnan jatkuvuutta koskevaan epävarmuuteen. (IFAC 2016-2017, 582.)

Tilintarkastajan on arvioitava yhtiön johdon tekemä arvio siitä, minkälainen kyky yhtiöllä on jatkaa toimintaansa. Tilintarkastajan arvion on tässä katettava sama ajanjakso kuin mitä yhtiön johto on sovellettavan tilinpäätösnormiston edellyttämällä tavalla käyttänyt. Mikäli johdon tekemä arvio ulottuu alle 12 kuukauden päähän, tilintarkastajan on pyydetävä sitä ulottamaan arvio kattamaan vähintään 12 kuukauden mittaisen ajanjakson tilinpäätöspäivästä lukien. Tilintarkastajan on harkittava, onko yhtiön johdon tekemä arvio sisältänyt kaiken sen relevantin informaation, josta tilintarkastaja on tilintarkastuksen tuloksena tullut tietoiseksi. Lisäksi on tiedusteltava johdolta, onko sillä tiedossa arvion kattaman ajanjakson jälkeisiä tapahtumia, jotka saattaisivat antaa merkittävän syyn epäillä yhtiön kykyä jatkaa toimintaansa. (IFAC 2016-2017, 583 - 584.) Jotkin tilinpäätösnormistot voivat sisältää lisäohjeistusta koskien sitä, mitä johdon on otettava huomioon esittäessään tietoja merkittävimpien tapahtumien ja olosuhteiden vaikutuksen suuruudesta, todennäköisyydestä ja toteutumisasajankohdasta (IFAC 2016-2017, 594).

Mikäli on tunnistettu sellaisia tapahtumia tai olosuhteita, jotka saattavat antaa merkittävää aiheutta epäillä yhtiön kykyä jatkaa toimintaansa, tilintarkastajan on suoritettava lisätoimenpiteitä sen arvioimiseksi, esiintyykö näihin liittyen olennaista epävarmuutta koskien yhtiön kykyä jatkaa toimintaansa. Tähän kuuluu myös lieventävien seikkojen huomioiminen sen lisäksi, että arvioidaan johdon toiminnan jatkuvuutta koskevan arvionsa perusteella suunnittelemissa tulevia toimenpiteitä erityisesti siitä näkökulmasta, parantaako niiden toteuttaminen todennäköisesti vallitsevaa tilannetta ja ovatko johdon suunnittelemat toimenpiteet toteuttamiskelpoisia. Harkintaa on tehtävä myös siitä, onko johdon tekemän arvion jälkeen tullut saataville lisää tietoja, joilla voisi olla vaikutusta arvioinnin loppu tulemaan. (IFAC 2016-2017, 584 - 585.)

Yleisesti ottaen olennaista epävarmuutta esiintyy silloin, jos sen mahdollinen vaikutus on niin laaja ja toteutuminen niin todennäköistä, että tilintarkastajalle muodostuneen käsityksen mukaan tilinpäätöksessä olisi tarpeellista esittää asianmukaiset lisätiedot kyseisen epävarmuuden luonteesta ja vaikutuksista. Tätä harkitessa ratkaisevaa on se, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan. Esitettyjen tietojen riittävyttä arvioidessa on olennaisessa osassa muun muassa sovellettavan tilinpäätösnormiston vaatimukset asiaa koskien. Joka tapauksessa tilinpäätöksessä on kuvattava riittävästi niitä keskeisiä tapahtumia

tai olosuhteita, jotka saattavat antaa tätä merkittävää aihetta epäillä yhtiön kykyä jatkaa toimintaansa, sekä niitä johdon suunnitelmia, jotka näiden seikkojen havaitsemisen seurauksena on tehty. Se, että tällaista olennaista epävarmuutta esiintyy ja ettei yhtiö sen seurauksena mahdollisesti kykenisi tavanomaisen liiketoimintansa kautta realisoimaan varojaan ja näin ollen suorittamaan velkojaan, on esitettävä tilinpäätöksessä selkeästi. (IFAC 2016-2017, 585 - 586.)

Jos tilinpäätös on laadittu toiminnan jatkuvuuden laskentaperusteen mukaisesti, mutta tilintarkastajan harkintaan perusteella se ei olisi asianmukaista, tilintarkastajan on annettava tilintarkastuskertomuksessa kielteinen lausunto. Jos taas olennaista epävarmuutta koskien on esitetty riittävästi tietoja, tilintarkastajan kuuluu antaa vakioimuotoinen lausunto, minkä lisäksi tilintarkastuskertomukseen sisällytetään erillinen osio – otsikoltaan 'Toiminnan jatkuvuuteen liittyvä olennainen epävarmuus' – kiinnittämään lukijan huomio tilinpäätöksen liitetiedoissa siihen kohtaan, jossa asiasta on kerrottu. Tämän tarkoitus on lisäksi tuoda esiin, että yhtiön kykyyn jatkaa toimintaansa liittyy olennaista epävarmuutta ja ettei tilintarkastajan antamaa lausuntoa ole kyseisen seikan osalta kuitenkaan mukautettu. Sen sijaan, jos tilinpäätöksessä esitetyt tiedot eivät ole riittäviä, tilintarkastajan kuuluu antaa tilintarkastuksessa joko varauman sisältävä taikka kielteinen lausunto. (IFAC 2016-2017, 585 - 586.)

4.10 Tilinpäätöstä koskeva lausunto tilintarkastuskertomuksessa (ISA 700)

Lopulta, tehdyn tarkastustyön perusteella tilintarkastajalla on velvollisuus laatia tilinpäätöstä koskeva lausunto. Tätä velvollisuutta käsittelee ISA 700, jonka lisäksi ISA 705 ja ISA 706 käsittelevät tilintarkastuskertomuksen muotoon ja sisältöön kohdistuvia vaikutuksia, kun tilintarkastaja antaa mukautetun kertomuksen tai lisää siihen tiettyä seikkaa painottavan kappaleen tai muuta seikkaa koskevan kappaleen. Tarkoituksena on löytää

tasapaino tilintarkastajan raportoinnin globaalin yhdenmukaisuuden ja vertailukelpoisuuden sekä toisaalta – tekemällä tilintarkastuskertomuksessa annettavasta informaatiosta käyttäjille relevantimpaa – tilintarkastajan raportoinnin arvon lisäämisen välillä. (IFAC 2016-2017, 723.)

Sovellettava tilinpäätösnormisto vaatimuksineen määrittää tilinpäätöksen esittämistavan, rakenteen ja sisällön sekä sen, mistä tilinpäätöskokonaisuus muodostuu. Tilintarkastajan antama lausunto koskee sitä, onko tilinpäätös olennaisilta osin laadittu tämän sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Antaakseen lausuntonsa tilintarkastuskertomuksessa tilintarkastaja tekee johtopäätöksen siitä, onko tilintarkastuksessa saatu hankittua kohtuullinen varmuus siitä, sisältyykö tilinpäätökseen kokonaisuutena väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyttä. Arviointiin kuuluu myös harkintaa tilinpäätösmenettelyyn liittyvistä laadullisista seikoista, mukaan lukien yhtiön johdon mahdollisesta tarkoitushakuisuudesta harkintaan perustuvissa ratkaisuisaan. (IFAC 2016-2017, 725.)

Kun tilinpäätös laaditaan oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuvan normiston mukaisesti, edellä mainittuun arviointiin kuuluu myös sen nimenomainen arviointi, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan. Tämä sisältää tilinpäätöksen yleisen esittämistavan, rakenteen ja sisällön tarkastelua sekä johtopäätöksen siitä, kuvastaako tilinpäätös perusteina olevia liiketoimia ja tapahtumia siten, että se antaa niistä oikean ja riittävän kuvan. (IFAC 2016-2017, 726.) Keskeisiä arvioinnin kohteita ovat myös seuraavat seikat. Valitut ja sovellettavat laadintaperiaatteet tulee esittää tilinpäätöksessä riittävällä tavalla siten, että yhtiön kannalta relevantit tilinpäätöksen laatimisperiaatteet on esitetty ymmärrettävästi. Näiden valittujen ja sovellettavien laatimisperiaatteiden on myös oltava sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisia ja muuten asianmukaisia. Johdon tekemien kirjanpidoillisten arvioiden on oltava kohtuullisia ja tilinpäätöksen on sisällettävä riittävästi tietoja, jotta sen käyttäjillä on mahdollisuus saada olennaisten liiketoimien ja tapahtumien osalta käsitys niiden vaikutuksesta tilinpäätöksen sisältämään informaatioon. Tilinpäätöksessä esitettävän informaation on oltava relevanttia, luotettavaa, vertailukelpoista ja ymmärrettävää. Näitä ominaisuuksia arvioidessaan tilintarkastajan tulee arvioida, esittääkö tilinpäätöksessä kaikki se informaatio, joka siinä olisi pitänyt esittää, ja onko se

luonnehdittu, luokiteltu ja yhdistetty tai jaoteltu asianmukaisesti. Tilintarkastajan on kohdistettava huomiotansa myös siihen, onko tilinpäätöksen yleistä esittämistapaa ja informatiivisuutta heikennetty sisällyttämällä siihen irrelevanttia informaatiota vaikeuttamaan oikean käsityksen saamista esitettävistä seikoista. Lisäksi tilinpäätöksessä käytettävän terminologian, mukaan lukien tilinpäätöslaskelmien otsikot, on oltava asianmukaista. (IFAC 2016-2017, 726.)

Kun tilintarkastajan tekemä johtopäätös on, että tilinpäätös on kaikilta olennaisilta osin laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti, on hänen esitettävä lausuntonsa tilintarkastuskertomuksessa vakiomuotoisena (IFAC 2016-2017, 726). Mikäli johtopäätös onkin se, että tilinpäätökseen kokonaisuutena sisältyy olennainen virheellisyys tai tilintarkastajan ei ole mahdollista hankkia tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä tämän johtopäätöksen tekemiseksi, kuuluu tilintarkastuskertomuksen lausunto mukauttaa vakiomuotoisesta ISA 705:n mukaisesti. Mikäli tilinpäätös, jonka sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti kuuluisi antaa oikea ja riittävä kuva, ei sitä anna, on tilintarkastajan keskusteltava asiasta yhtiön johdon kanssa. Riippuen sovellettavan tilinpäätösnormiston vaatimuksista ja siitä, kuinka asia on ratkaistu, tilintarkastaja tekee päätöksen, onko tilintarkastuskertomuksen lausuntoa tilinpäätöksestä tarpeellista mukauttaa. (IFAC 2016-2017, 727.)

Tilintarkastuskertomuksessa annettavassa lausunnossaan tilintarkastajan on yksilöitävä yhtiö, jonka tilinpäätös on ollut tilintarkastukseen kohteena; todettava, että tilinpäätös on tilintarkastettu; mainittava nimeltä kaikkien laskelmien nimet, joista tämä tilinpäätös koostuu; viitattava liitetietoihin (mukaan lukien tilinpäätöksen laatimisperiaatteita koskeva yhteenveto) sekä yksilöitävä tilinpäätökseen kuuluvien laskelmien kattama ajanjakso tai ajankohta. (IFAC 2016-2017, 728.) Tilintarkastuskertomuksen kuuluu sisältää osiot, joissa kerrotaan johdon, hallintoelimien ja tilintarkastajan velvollisuuksista tilinpäätöstä koskien. Johdon vastuisiin kuuluu muun muassa sen arviointi, pystyykö yhtiö jatkamaan toimintaansa ja onko tämän perusteella asianmukaista käyttää tilinpäätöstä laadittaessa toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta. Lisäksi, kun tilinpäätös

laaditaan oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuvan normiston mukaisesti, on johdolla keskeisenä velvollisuutena huolehtia siitä, että tilinpäätös laaditaan siten, että se antaa oikean ja riittävän kuvan. (IFAC 2016-2017, 729 - 730.)

Kun tilintarkastaja arvioi, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan, tilintarkastajan odotetaan käyttävän ammatillista harkintaa ja ottavan huomioon muun muassa yhtiötä koskevat tosiasiat ja olosuhteet, näissä tapahtuneet muutokset, hankittu tilintarkastusevidenssi sekä tilintarkastajalle yhtiöstä muodostunut käsitys. Tilintarkastaja arvioi myös, mitä tietoja oikean ja riittävän kuvan antamiseen tarvittaisiin johtuen seikoista, jotka voisivat olla olennaisia – kuten taloudellisen raportoinnin muuttuvien vaatimusten tai taloudellisessa ympäristössä tapahtuvien muutosten vaikutuksista. Oikean ja riittävän kuvan antamisen arviointiin kuuluu myös keskustelua yhtiön johdon ja hallintoelinten kanssa, jotta tilintarkastaja voi ottaa huomioon heidän näkemyksensä sekä muun muassa tietyn esittämistavan taustalla olevat syyt ja mahdollisia vaihtoehtoisia ratkaisuja koskeneen harkinnan. Huomioon voidaan ottaa myös yhdenmukaisuus toimialalla vallitsevan käytännön kanssa tai vastaavasti mahdollinen siitä poikkeamisen perusteltavuus yhtiötä koskevien erityisten olosuhteiden vuoksi. (IFAC 2016-2017, 739.)

Jossain tapauksessa voi olla, ettei tilinpäätös antaisikaan oikeaa ja riittävää kuvaa, vaikka se olisi laadittu oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuvan normiston vaatimusten mukaisesti. Tällöin normiston nimenomaisesti vaatimien tietojen lisäksi, johdon saattaa olla mahdollista sisällyttää tilinpäätökseen muita tietoja tai äärimmäisen harvoin soveltuvassa tapauksessa poiketa tilinpäätösnormistoon sisältyvästä vaatimuksesta, jotta tilinpäätöksessä annetaan oikea ja riittävä kuva. (IFAC 2016-2017, 740.)

Mikäli tilintarkastuksen kohteena olevan tilinpäätöksen yhteydessä esitetään täydentävää informaatiota, jota sovellettava tilinpäätösnormisto ei vaadi esitettävän, tilintarkastajan on arvioitava ammatillisen harkintansa perusteella, onko tämä täydentävä informaatio luonteensa ja esittämistapansa myötä tästä huolimatta kiinteä osa tilinpäätöstä. Mikäli täydentävän informaation rooli arvioidaan tällaiseksi, tulee tilintarkastajan tilintarkastus-

kertomuksessaan antaman lausunnon kattaa myös se. (IFAC 2016-2017, 736.) Tätä täydentävää informaatiota, jota tilintarkastajan lausunto koskee, ei tilintarkastuskertomuksessa tarvitse erikseen mainita, kun liitetiedot on mainittu riittävällä tavalla tilinpäätökseen sisältyvien laskelmien kuvauksessa (IFAC 2016-2017, 755). Vaikka täydentävän informaation ei katsottaisi olevan kiinteä osa tilintarkastuksen kohteena olevaa tilinpäätöstä, tilintarkastajan on arvioitava, onko täydentävä informaatio esitetty siten, että se on riittävällä ja selkeällä tavalla erotettu tilintarkastetusta tilinpäätöksestä. Mikäli näin ei ole, on tilintarkastajan pyydettävä johtoa muuttamaan sen esittämistapaa. Ellei yhtiön johto suostu näin tekemään, tilintarkastajan on yksilöitävä tämä täydentävä informaatio tilintarkastuskertomuksessaan ja kerrottava sen olevan tilintarkastamatonta. (IFAC 2016-2017, 736.)

4.11 Tilinpäätöstä koskevan lausunnon mukauttaminen (ISA 705) ja lisätietojen antaminen tilintarkastuskertomuksessa (ISA 706)

Mikäli tilintarkastaja toteaa tilinpäätöstä koskevan lausunnon mukauttamisen tarpeelliseksi, tulee kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 705 sovellettavaksi. Mukautettuja lausuntoja on kolmenlaisia. Tilintarkastuskertomuksessa voidaan antaa varauman sisältävä tai kielteinen lausunto, tai vaihtoehtoisesti lausunto voidaan jättää antamatta. Päätös näiden vaihtoehtojen välillä riippuu ensinnäkin siitä, minkä luonteinen mukauttamiseen johtava seikka on – eli onko tilinpäätös olennaisesti virheellinen vai onko kyse siitä, ettei tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä pystytä hankkimaan tämän johtopäätöksen tekemiseksi – sekä siitä, kuinka laajalle kyseisen seikan todetut tai mahdolliset vaikutukset tilintarkastajan harkinnan mukaan ulottuvat. (IFAC 2016-2017, 800.) Laajalle ulottuvat vaikutukset tilinpäätökseen ovat sellaisia, jotka tilintarkastajan harkinnan perusteella eivät rajoitu tiettyihin osiin, tileihin tai eriin tilinpäätöksessä; edustavat (tai voisivat edustaa) huomattavaa osuutta tilinpäätöksestä tai muuten ovat tilinpäätöksestä muodostuvan käsityksen kannalta perustavaa laatua olevia tietoja. Mikäli tilintarkastaja tekee johtopäätöksen, että tilinpäätökseen kokonaisuutena tarkastellen sisältyy olennainen virheellisyys tai ettei tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa

tilintarkastusevidenssiä pystytään hankkimaan johtopäätöksen tekemiseksi, on tilintarkastuslausuntoa mukautettava. (IFAC 2016-2017, 801.) Tähän tilintarkastajalla on siis nimellinen velvollisuus.

Varauman sisältävä lausunto annetaan kahdenlaisessa tapauksessa. Ensimmäinen silloin toimitaan näin, jos tilintarkastaja on hankkinut tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä ja hänen johtopäätöksensä sen perusteella on, että virheellisyys joko yksin tai yhdessä ovat tilinpäätöksen kannalta olennaisia – mutta eivät laajalle ulottuvia. Samoin varauman sisältävään lausuntoon johtaa tilanne, jossa tilintarkastajan ei ole mahdollista hankkia tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä lausunnon perustaksi ja hän toteaa, että havaitsemattomat virheellisyys voisivat olla olennaisia – mutta eivät laajalle ulottuvia. (IFAC 2016-2017, 801.) Ratkaiseva tekijä siihen, millä tavalla olennaisen virheellisyyden vuoksi tilintarkastuskertomusta mukautetaan, on se, ovatko havaitut tai havaitsemattomat – mutta tilintarkastuksessa muodostetun käsityksen perusteella odotetut – virheellisyys laajalle ulottuvia. Seuraavassa on kerrottu menettelyistä silloin, kun vaikutukset ovat laajalle ulottuvia.

Mikäli hankittuaan tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä tilintarkastaja tekee johtopäätöksen, että virheellisyys joko yksin tai yhdessä ovat tilinpäätöksen kokonaisuuden kannalta olennaisia ja laajalle ulottuvia, tilintarkastuskertomuksessa annettava lausunto on kielteinen. Sen sijaan, jos tilintarkastajan ei ole mahdollista hankkia tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä ja hän tekee johtopäätöksen, että mahdollisten havaitsemattomien virheellisyyksien mahdolliset vaikutukset voisivat olla olennaisia ja laajalle ulottuvia, on hänen jätettävä lausunto antamatta. Lisäksi, vaikka jokaisesta yksittäisestä epävarmuustekijästä olisi hankittu tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä, tilintarkastaja voi useita epävarmuustekijöitä sisältävissä olosuhteissa joutua tekemään johtopäätöksen, että näiden epävarmuustekijöiden mahdollisista vaikutuksista toisiinsa ja yhteisvaikutuksesta johtuen ei tilinpäätöksestä ole mahdollista antaa lausuntoa. Näiden viimeksi mainittujen tapauksien on katsottu olevan hyvin harvinaisia ja niissä kansainväliset tilintarkastusalan standardit suosittelivat tilintarkastajaa ensisijaisesti luopumaan tilintarkastuksesta, mikäli se vain käytännössä sovellettavan lain ja muiden säädösten kannalta on mahdollista.

Mikäli se ei ole mahdollista, tulee tilintarkastuskertomus antaa jättäen siinä lausunto tilinpäätöksestä antamatta. (IFAC 2016-2017, 802 - 803.)

Varauman sisällyttäminen tilintarkastuslausuntoon – kuten tilintarkastajan tällaisessa lausunnossaankin on selvitettävä – tarkoittaa siis sitä, että lausunnon perusteluissa kuvattun asian vaikutuksia lukuun ottamatta tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan. Mikäli kyse on siitä, että tilintarkastuksessa ei ole pystytty hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä, on lausunnossa viitattava seikan (tai seikkojen) nimenomaan mahdollisiin vaikutuksiin. Myös kielteisen lausunnon tapauksessa tai kun lausunto jätetään antamatta, lausunnon perusteluissa tilintarkastuskertomuksessa tulee kuvata tätä merkittävää seikkaa, jonka vuoksi tilinpäätös ei anna oikeaa ja riittävää kuvaa tai josta johtuen tilintarkastajan ei ole ollut mahdollista hankkia tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä. (IFAC 2016-2017, 803 -804.)

Mikäli tilintarkastuskertomuksessa annetaan kielteinen lausunto tai jätetään lausunto tilinpäätöksestä antamatta, ei tilintarkastuskertomuksessa saada lisäksi antaa tietystä tilinpäätöslaskelmasta taikka muusta tilinpäätöksen osasta, erästä tai tilistä vakiomuotoista lausuntoa. Tämä olisi ristiriidassa kielteisen lausunnon tai lausunnon antamatta jättämisen perusteiden kanssa. Kun tilintarkastuslausuntoa mukautetaan, on tilintarkastuskertomuksen lausunto-osuus otsikoitava asianmukaisesti seuraavista vaihtoehdoista soveltuvaa käyttäen: 'Varauman sisältävä lausunto', 'Kielteinen lausunto' tai 'Lausunnon antamatta jättäminen'. (IFAC 2016-2017, 803.)

Kuten edellä on esitetty, yleensä – muun muassa Suomessa vallitsevan käytännön mukaisesti – tilinpäätöksessä havaitut virheet pyritään korjaamaan, jotta vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus voitaisiin antaa. Mikäli johdon kanssa käytyjen neuvottelujen jälkeen lopputulema on kuitenkin se, että tilinpäätöksessä näitä korjaamattomia – yksin tai yhdessä olennaisia – virheellisyyksiä esiintyy, tullaan tilintarkastuskertomusta mukauttamaan. Tilinpäätöksen olennainen virhe voi koskea tilinpäätökseen valittujen laatimisperiaatteiden asianmukaisuutta, näiden laatimisperiaatteiden soveltamista taikka tilinpäätöksessä esitettyjen tietojen asianmukaisuutta tai riittävyttä (IFAC 2016-2017, 806).

Sen taustalla, ettei tilintarkastaja pysty hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä, voi olla hyvin monenlaisia syitä. Kyse voi olla olosuhteista, joihin yhtiö ei pysty vaikuttamaan, esimerkiksi tilanteesta, jossa yhtiön kirjanpitoaineisto on tuhoutunut. Myös tilintarkastajan työn luonteeseen tai ajoitukseen liittyvät syyt voivat tulla kyseeseen esimerkiksi silloin, jos tilintarkastajan valinta on ajoittunut niin, ettei tilintarkastajan ole ollut mahdollista tehdä tarkastustoimenpiteitä esimerkiksi yhtiön fyysiseen inventointiin, tai jos tilintarkastuksessa todetaan, että aineistotarkastustoimenpiteet eivät yksinään tuota tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä, mutta yhtiössä käytössä oleviin kontrolleihin ei kuitenkaan tarkastuksen perusteella voida niiden tehottomuudesta johtuen luottaa. Jossain tapauksessa myös yhtiön johdon asettamat rajoitukset tilintarkastajan aikomille toimenpiteille voivat olla syynä siihen, ettei tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä pystytä hankkimaan. Mikäli tiettyä aiottua toimenpidettä ei pystytä suorittamaan, on ensisijaisesti kuitenkin pyrittävä suorittamaan vaihtoehtoisia toimenpiteitä. Ensin aiottujen toimenpiteiden estyminen ei siten muodosta tilintarkastuksen laajuutta koskevaa rajoitusta, mikäli tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä olisi mahdollista hankkia tällä toisella tavalla. (IFAC 2016-2017, 809.)

Kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 706 käsittelee tilintarkastuskertomukseen tietyissä tilanteissa lisättävää viestintää, jonka tarkoituksena on kiinnittää tilinpäätöksen käyttäjien huomiota tilinpäätöksessä esitettävään seikkaan, joka on merkitykseltään perustavaa laatua oleva tilinpäätöksestä sen käyttäjille muodostuvan käsityksen kannalta (eli tiettyä seikkaa painottava kappale) tai vaihtoehtoisesti seikkaan, jota tilinpäätöksessä ei ole esitetty, mutta joka kuitenkin on relevantti tilinpäätöksen käyttäjälle tilintarkastuskertomuksesta, tilintarkastajan velvollisuuksista tai tilintarkastuksesta yleisesti muodostuvan käsityksen kannalta (eli muuta seikkaa koskeva kappale). Tilintarkastajan on siis lisättävä tilintarkastuskertomukseen tällainen selkeä lisäviesti tilinpäätöksen käyttäjien huomioitavaksi, jos hän sitä harkintansa mukaan pitää tarpeellisena. (IFAC 2016-2017, 832.) Mikäli tällaisen tiettyä seikkaa painottavan tai muuta seikkaa koskevan kappaleen sisällyttäminen tilintarkastuskertomukseen on odotettavissa, tilintarkastajalla on velvollisuus kommunikoida yhtiön hallintoelinten kanssa sekä tästä asiasta että kyseisessä kappaleessa käytettävästä sanamuodosta (IFAC 2016-2017, 834).

5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Suomessa noudatettavat kirjanpitolaki ja IFRS-standardit edustavat kumpikin oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuvia tilinpäätösnormistoja. Tällainen normisto toki edellyttää sisältämiensä vaatimusten noudattamista, mutta tunnustaa, että oikean ja riittävän kuvan antamiseksi saattaa olla tarpeellista esittää sen nimenomaisten vaatimusten lisäksi lisätietoja ja että äärimmäisen harvinaisissa tapauksissa voi olla tarpeen myös poiketa jostain sen asettamasta vaatimuksesta (IFAC 2016-2017, 724). Oikean ja riittävän kuvan käsitteelle on siis annettu prioriteettiasema suhteessa muihin säädöksiin (Ekholm & Troberg 1995, 343). Muihin yleisiin tilinpäätösperiaatteisiin (KPL) ja IFRS-standardien käsitteellisessä viitekehyksessä esitettyihin laadullisiin vaatimuksiin tämä ei lähtökohtaisesti kuitenkaan sovellu, sillä niiden on katsottu olevan perusta oikean ja riittävän kuvan antamiselle (HE 89/2015 vp, 55; IASB 2017, 460 - 462). Oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttämiseen kuuluu myös liitetietojen antaminen siitä, jos oikean ja riittävän kuvan prioriteettiasemaa on sovellettu (KPL 3:2; IASB 2017, 461).

Vaikka oikean ja riittävän kuvan käsite päällisin puolin vaikuttaisikin yksiselitteiseltä ja itsestään selvältä, ei sen käytännön soveltamista ole pidetty yksinkertaisena, vaan käsitettä on kutsuttu jopa esimerkiksi kirjanpitolain vaikeimmaksi säännökseksi (Tuokko 1996, 149). Toisaalta, esitetystä kritiikistä huolimatta, oikean ja riittävän kuvan vaatimusta on yhdessä yleisten tilinpäätösperiaatteiden kanssa pidetty yhtenä tärkeimmistä tilinpäätöksen lopputulemaa sääntelevistä lainkohdista (Toiviainen 2003, 17). Tässä teoreettisessa pro gradu -tutkielmassa on pyritty lisäämään ymmärrystä oikean ja riittävän kuvan käsitteestä sekä sen tulkitsemisesta ja soveltamisesta. Näkökulmaksi on valittu tilintarkastuksen näkökulma, koska tilintarkastajilla on merkittävä rooli käsitteen soveltamisessa heidän antaessa tilintarkastuskertomuksessa lausunnon siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan (mm. TTL 3:5). Esimerkiksi Satopään (1996, 12) mukaan oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen tulkitseminen on jäänyt Suomessa pitkälti tilintarkastajien ammattikunnan tehtäväksi. Vastuu tilinpäätöksen laatimisesta ja siinä annettavasta informaatiosta on kuitenkin yhtiön johdolla, vaikka tilintarkastaja antaakin lausunnon tämän vaatimuksen täyttymisestä (Tuokko 1996, 150; IFAC 2016-2017, 84).

Oikea ja riittävä kuva kuuluu antaa olennaisuusperiaatteen mukaisesti ja harjoitetun toiminnan laatu ja laajuus huomioiden (mm. KPL 3:2). Olennaisuus on muiden yleisten tilinpäätösperiaatteiden ohella keskeinen periaate niin kirjanpitolaissa kuin myös IFRS-standardeissa. Olennaisuutta arvioidaan informaation hyväksikäyttäjän näkökulmasta ja olennaiseksi määritetään seikka, jonka pois jättämisen tai väärin esittämisen voidaan kohtuullisesti odottaa vaikuttavan tilinpäätöksen käyttäjien tilinpäätösinformaation perusteella tekemiin päätöksiin. Ratkaisevana tekijänä voi olla arvioitavan seikan koko tai luonne – tai nämä yhdessä. (HE 89/2015 vp, 13; IASB 2017, 457.) Myös tilintarkastuksessa sovelletaan olennaisuutta (mm. Lydman 2014b, 39), jonka tilintarkastaja määrittää perustuen ammatilliseen harkintaansa sekä käsitykseensä tilinpäätöksen käyttäjien taloudellisen informaation tarpeista (IFAC 2016-2017, 344) ja siitä, mihin heidän huomionsa tilinpäätöksessä todennäköisesti kohdistuu (IFAC 2016-2017, 349). Mikäli sovellettavassa tilinpäätösnormistossa on käsitelty olennaisuutta ja sen ominaispiirteitä, on tilintarkastajan suotavaa käyttää niitä viitekehyksenä olennaisuutta määrittäessään. Muussa tapauksessa voidaan käyttää yleisesti tässä yhteydessä kuvattuja ominaispiirteitä, jotka ISA 320:ssä on esitetty. (IFAC 2016-2017, 344.)

Oikea ja riittävä kuva on väline tilinpäätösraportoinnin tavoitteiden saavuttamiseksi (Ekholm & Troberg 1995, 344) ja se edistää yleisesti tilinpäätösinformaation hyväksikäyttömahdollisuuksia (Leppiniemi 2012, 24). Sen merkittävyyttä kuvaa muun muassa sille annettu prioriteettiasema. Vaikka käsitteen voidaan katsoa olevan varsin tulkinnanvarainen ja jääneen yleisperiaatteen tasolle (Satopää 1996, 11), sillä on kuitenkin merkittävä rooli muun muassa tilinpäätösinformaation harhaanjohtavuuden ehkäisemisessä (mm. IASB 2017, 461 - 462). Sen jättäessä tilaa harkinnalle tilinpäätöksen laatijoilla on mahdollisuus arvioida, mikä yhtiön kannalta olennaista ja ajankohtaista (Pelkonen & Pajunen 2014, 19) ja onko mahdollisesti tarpeen esittää lisätietoja. Se, että tilinpäätösnormiston sisältämien vaatimusten noudattaminen ei ole itseisarvo (mm. Ekholm & Troberg 1995, 344 - 345), lisää siis tilinpäätösinformaation hyödyllisyyttä. Oikean ja riittävän kuvan vaatimuksella on merkitystä myös siinä, että yksityiskohtaisten sääntöjen tarve ja määrä ovat vähäisempiä (Cook 1997, 700). Näin tilinpäätösnormisto pysyy paremmin hallittavissa ja omaksettavissa olevana kokonaisuutena.

Oikean ja riittävän kuvan käsitettä ei ole sen lähteissä määritelty yksiselitteisesti, eikä myöskään sen periaatteellista sisältöä ole dokumentoitu selvästi (Majala 1991, 185). Kirjallisuudessa on esiintynyt useita pyrkimyksiä oikean ja riittävän kuvan määrittelemiseksi (Riistama 1996b, 18). Keskeisesti niissä toistuvat muutamat samat piirteet. Tilinpäätösinformaatio ei muodollisesta pätevyudesta riippumatta saa olla harhaanjohtavaa (mm. Parker & Nobes 1991, 351), eikä tilinpäätöksen laatija saa edesauttaa tilinpäätöksestä tehtävien tulkintojen hajontaa (Ekholm & Troberg 1996, 10). Tilinpäätösinformaation ja sen taustalla olevan kirjanpidon on oltava siinä mielessä täydellistä, että ne sisältävät kaikki liiketapahtumat ja muut yhtiön taloudelliseen asemaan vaikuttavat tapahtumat (mm. HE 89/2015 vp, 13). Keinotekoisia liiketoimia ei kuitenkaan pidä kirjata (Parker & Nobes 1991, 351), vaan tilinpäätöksen on perustuttava tosiasioihin ja todennettavaan aineistoon (Riistama 1992, 7). Yleiseen käyttöön tarkoitettu tilinpäätös ei voi sisältää kaikkea sitä informaatiota, jota yhtiön sidosryhmät päätöksensä tueksi tarvitsevat, vaan heidän käytössään on myös muista lähteistä saatava informaatio (IASB 2017, 45). On myös muistettava, ettei esitettyjen liitetietojen runsaus ole tilinpäätösinformaation laadun tae (mm. Riistama 1996b, 18).

Oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen voi katsoa tarkoittavan sitä, että tilinpäätös täyttää tavoitteensa (Ekholm & Troberg 1995, 344), jolloin yhtiön sidosryhmät saavat taloudellista päätöksentekoaan varten hyödyllistä informaatiota (esim. IASB 2017, 458). Yleiseen käyttöön tarkoitetun tilinpäätösinformaation luonne ja tarkoitus eivät eroa käyttäjittäin (mm. Ekholm & Troberg 1995, 345), vaan oikea ja riittävä kuva tulee arvioitavaksi tilinpäätöksen käyttäjäryhmien yhteisestä näkökulmasta. Ollakseen hyödyllistä taloudellisen informaation on oltava merkityksellistä ja esitettävä todenmukaisesti sitä, mitä sen on tarkoitus esittää (IASB 2017, 51). Tilinpäätös antaa siis oikean ja riittävän kuvan, kun se sisältää kaikki olennaiset tiedot yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä esittää ne asianmukaisella ja ymmärrettävällä tavalla. Oikean ja riittävän kuvan vaatimusta ja olennaisuusperiaatetta on tulkittava rinnakkain. Niitä kumpaakin arvioidaan tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjän näkökulmasta. (HE 89/2015 vp, 8.) IAS 1:ssä on todettu, että oikean ja riittävän kuvan prioriteettiaseman soveltamiseksi – ja siten jonkin toisen säännöksen soveltamatta jättämiseksi – on arvioitava, olisiko lopputulema niin harhaanjohtava, että se olisi käsitteellisessä viitekehyksessä määritellyn tilinpäätöksen tavoitteen vastainen (IASB 2017, 461).

Tilintarkastuksen keskeinen tehtävä on lisätä tilinpäätöksen käyttäjien luottamusta tilinpäätöstä kohtaan (HE 70/2016 vp, 5; IFAC 2016-2017, 84) hankkimalla kohtuullisen varmuuden ja antamalla tilintarkastuskertomuksessa lausunnon siitä, antaako tilintarkastuksen kohteena ollut yhtiön tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan (IFAC 2016-2017, 84 - 85). Tilintarkastajan tekemä arviointi on objektiivisuuteen tähtäävää (mm. Horsmanheimo & Ruuska 2015, 43 - 44) ja se pyrkii huomioimaan kaikkien sidosryhmien näkökulmat (Tuokko 1996, 153). Oikean ja riittävän kuvan arviointi on siis haastava ja tulkinnallinen asia.

Tilintarkastajien kuuluu työssään noudattaa kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja, joiden muun muassa Suomessa nähdään kuuluvan osaksi hyvää tilintarkastustapaa, johon tilintarkastuslakikin velvoittaa (Suomen Tilintarkastajat ry 2017b, X). ISA 200:ssa oikeaa ja riittävää kuvaa koskevan lausunnon laatimisen sanotaankin näin menettelemällä olevan mahdollista (IFAC 2016-2017, 84). ISA-standardit ohjeistavat tilintarkastajaa muun muassa muodostamaan käsityksen yhtiöstä ja sen toimintaympäristöstä, määrittämään olennaisuuden, tunnistamaan olennaisen virheellisyyden riskit, hankkimaan tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä, arvioimaan tilintarkastuksessa havaittujen virheellisyyksien vaikutusta tilinpäätökseen ja mahdollisten korjaamattomien virheiden vaikutusta tilintarkastukseen, sekä tekemään edellä mainittujen asioiden perusteella johtopäätöksen siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan, ja antamaan lausunnon tästä tilintarkastuskertomuksessa.

Erityisinä menettelyinä oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täyttymiseksi tilintarkastajan kuuluu kiinnittää erikseen huomiota tilinpäätöksen laadullisiin ominaisuuksiin ja siihen, onko tilinpäätös olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Tämä pitää sisällään tilinpäätöksen yleisen esittämistavan, rakenteen ja sisällön tarkastelua. Tilintarkastajan on arvioitava, onko sovellettavat tilinpäätöksen laatimisperiaatteet esitetty ymmärrettävästi ja ovatko ne sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisia. Tilintarkastajan on lisäksi harkittava, ovatko yhtiön johdon tekemät kirjanpidolliset arviot kohtuullisia ja sisältääkö tilinpäätös riittävästi tietoja, jotta tilinpäätöksen käyttäjät saavat käsityksen olennaisten liiketoimien ja muiden tapahtumien vaikutuksesta tilinpä-

tösinformaation sisältöön. Huomiota tulee kohdistaa vielä myös siihen, etteivät tilinpäätöksessä mahdollisesti esitetyt epäolennaiset ja irrelevantit seikat heikennä tilinpäätöksen informatiivisuutta sekä oikeaa ja riittävää kuvaa. (IFAC 2016-2017, 725 - 726.) Virheellisyudeksi katsotaan myös muutokset, jotka tilintarkastaja katsoo tarpeelliseksi, jotta tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan (IFAC 2016-2017, 403). Toki oikean ja riittävän kuvan arviointiin kuuluu myös keskustelua yhtiön johdon kanssa ja heidän näkemystensä huomioiminen. Samoin merkitystä on yhdenmukaisuudella yhtiön toimialalla valitsevien käytäntöjen kanssa, ellei jokin yhtiötä koskeva erityinen olosuhde anna aihetta muuhun. (IFAC 2016-2017, 739.) Huomioon otettavaksi ja arvioitavaksi tulee myös yhtiön johdon mahdollinen – tahaton tai tahallinen – tarkoitushakuisuus esimerkiksi kirjanpidollisia arvioita tehdessä (IFAC 2016-2017, 495). Joskus epävarmuus kirjanpidolliseen arvioon liittyen voi jopa kyseenalaistaa yhtiön kyvyn jatkaa toimintaansa (IFAC 2016-2017, 514).

Antaakseen tilinpäätöstä koskevan lausuntonsa tilintarkastuskertomuksessa tilintarkastaja tekee johtopäätöksen siitä, sisältyykö tilinpäätökseen kokonaisuutena väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyyttä (IFAC 2016-2017, 725). Koottuaan tilinpäätöksessä havaitut virheellisyudet yhteen tilintarkastaja tekee arvioinnin siitä, antavatko niiden luonne ja esiintymisolosuhteet viitteitä siitä, että tilinpäätöksessä voisi olla muitakin virheellisyksiä. Lisäksi tulee arvioitavaksi, voisivatko nämä yhdessä todettujen virheellisyksien kanssa johtaa siihen, että tilinpäätökselle määritetty olennaisuusraja ylittyy. Tilintarkastajan on lähtökohtaisesti pyydettävä yhtiön johtoa korjaamaan havaitut virheellisyudet. Menettelynä epäolennaistenkin virheiden korjaaminen edistää tilinpäätösaineiston pysymistä virheettömänä ja ehkäisee riskiä siitä, että aiempien vuosien korjaamattomat virheet mahdollisesti kumuloituisivat myöhemmin olennaiseksi virheellisyudeksi. (IFAC 2016-2017, 404 - 409.) Johtopäätös siitä, että tilinpäätökseen sisältyy olennainen virheellisyys tai ettei sen mahdollisuutta pystytä sulkemaan pois, aiheuttaa tilinpäätöksestä annettavan lausunnon mukauttamisen tilintarkastuskertomuksessa. Mikäli tällaisesta virheellisyydestä taikka sen mahdollisuudesta voidaan todeta, ettei se ole kuitenkaan laajalle ulottuva, riittää varauman sisältävän lausunnon antaminen. Laajalle ulottuva virheellisyys (tai sen mahdollisuus, jota ei pystytä sulkemaan pois) johtaa siihen, että annettava lausunto on joko kielteinen tai että lausunto on kokonaan jätettävä antamatta tilintarkastuskertomuksessa. (IFAC 2016-2017, 800 - 803.)

Tilintarkastajan – kokemuksen myötä kertyvä – ammattitaito nousee keskeiseen rooliin, kun tilintarkastaja muodostaa valistunutta johtopäätöstään siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan. Kansainväliset tilintarkastusalan standardit jättävät monta asiaa tilintarkastajan ammatillisen harkinnan varaan. Koska niissä myös viitataan monessa kohdassa siihen, mitä sovellettava tilinpäätösnormisto on kulloinkin kyseessä olevasta asiasta sanonut, tilintarkastajan on tunnettava sovellettavan tilinpäätösnormiston sisältö ja osattava soveltaa sitä. Myös tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjien näkökulmia on ymmärrettävä heillä olevien taloudellisen informaation tarpeiden ja sen arvioimiseksi, mikä heille on olennaista sekä mihin heidän huomionsa ja kiinnostuksensa tilinpäätöksessä todennäköisesti kohdistuu. Tilintarkastajan on myös osattava tunnistaa yhtiöön ja sen tilinpäätökseen liittyvät olennaisen virheellisyyden riskit sekä arvioida, mikä on 'tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuva tilintarkastusevidenssiä' ja millä tavoin se olisi mahdollista hankkia. Kokemusta vaatii muun muassa myös todettujen virheellisyyksien perusteella sen arviointi, voisiko tilinpäätökseen sisältyä muitakin virheellisyyksiä.

Esimerkiksi Alexander ja Archer (2003, 3) ovat todenneet oikean ja riittävän kuvan käsitteen ymmärtämiseksi olevan tarpeellista uppoutua varsin syvälle tilinpäätösraportoinnin ja sen tavoitteiden käsitteellisiin lähtökohtiin. Totuus esimerkiksi laskentatoimessa on hyvin hankala käsite määritellä. Ei ole teoriaa tai mallia joka määrittelisi sille yleispätevät kriteerit. Se olisi väistämättä riippuvainen laskentatoimessa määritetyistä peruseriaateista, jotka myöskään eivät aina ole yksiselitteisiä. (Arthur 2004, 369 - 371). Totuuden käsite on kuitenkin tarpeellinen, jotta ympäröivää todellisuutta koskevia väitteitä voidaan esittää (Arthur 2004, 375). Hines (1988) on todennut, ettei mikään kertomus maailmassa ole täysin neutraali siten, että se ottaisi kaiken huomioon jättämättä mitään pois. Täydellistä kuvaa ei siis ole mahdollista antaa. Hänen mukaansa laskentatoimessa ei olisi olemassa sellaista asiaa kuin totuus, vaan sen sijaan raja, jolloin totuutta on venytetty liian pitkälle. (Hines 1988, 252 - 253.)

Tilinpäätöksestä muodostuvan käsityksen ollessa aina subjektiivinen kokemus (Tuokko 1996, 153) ja oikean ja riittävän kuvan riippuessa sekä yhtiön ominaispiirteistä että kulloinkin vallitsevista olosuhteista, tullaan saman ongelman äärelle kuin totuuden käsitteen määrittelemisen kohdalla esimerkiksi laskentatoimessa. Ehkä oikean ja riittävän kuvan

käsitettä ei olekaan mahdollista määritellä yksiselitteisesti. Tämän voi katsoa kytkeytyvän kiinteästi esimerkiksi tilinpäätöksen laatimiseen luonnostaan liittyvään harkinnanvaraisuuteen. Yhtiön johdon tehdessä arvioita ja tilintarkastajan arvioidessa niiden asianmukaisuutta on käytettävissä vain rajalliset tiedot ja arviot on tehtävä kyseisen hetken tietämyksen perusteella (Tuokko 1996, 151 - 153; IFAC 2016-2017, 495). Tämä ei varmasti ole täydellinen käsitys vallitsevista olosuhteista, kuten ajan myötä lisääntyvä tietämys saattaa osoittaa, mutta jälkiviisaus ei tee näistä tulkinnoista vääriä. Jokainen tilinpäätöksen käyttäjä on oikeutettu muodostamaan oman näkemyksensä tilinpäätösinformaation perusteella, mutta oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen täytyminen tulee arvioitavaksi yleisemmällä tasolla – kaikkien tilinpäätöksen käyttäjien yhteisestä näkökulmasta.

Lähdeluettelo

Kirjallisuus

- Aisbitt, S. & Nobes, C. 2001. The true and fair view requirement in recent national implementations. *Accounting and Business Research*, Vol. 31, No 2, 83 - 90.
- Alexander, D. & Archer, S. 2003. On economic reality, representational faithfulness and the 'true and fair override'. *Accounting and Business Research*, Vol. 33, No 1, 3 - 17.
- Alexander, D. & Jermakowicz, E. 2006. A True and Fair View of the Principles/Rules Debate. *ABACUS*, Vol. 42, No 2, 132 - 164.
- Arthur, A. 2004. A true account. *Accounting Forum*, Vol. 28, 369 - 384.
- Brockington, R. 1996. *Accounting for Intangible Assets – A New Perspective on the True and Fair View*. Cambridge: Addison-Wesley Publishing Company.
- Cook, A. 1997. Requirement for a true and fair view – a UK standard-setter's perspective. *European Accounting Review*, Vol. 6, No 4, 693 - 704.
- Deegan, C., Kent, P. & Lin, C.-J. 1994. The True and Fair View: A Study of Australian Auditors' Application of the Concept. *Australian Accounting Review*, Vol. 4, No 1, 2 - 12.
- Ekholm, B.-G. & Troberg, P. 1995. Oikeat ja riittävät tiedot -käsite määriteltynä. *Tilintarkastus-Revision*, 5/1995, 343 - 346.
- Ekholm, B.-G. & Troberg, P. 1996. Oikeat ja riittävät tiedot... Bo-Göran Ekholmin ja Pontus Trobergin vastaus Veijo Riistaman tulkintaan. *Tilintarkastus-Revision*, 1/1996, 10.
- Hines, R. D. 1988. Financial Accounting: In Communicating Reality, We Construct Reality. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 13, No 3, 251 - 261.
- Horsmanheimo, P. & Ruuska, R. 2015. Objektiivisuus tilintarkastajan työssä. *Tilisanomat*, 1/2015, 43 - 45.
- Kirk, N. 2006. Perceptions of the True and Fair View Concept: An Empirical Investigation. *ABACUS*, Vol. 42, No 2, 205 - 235.
- Korkeamäki, A-M. 2017. *Tilintarkastuksen perusteet*. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Laine, T. 2015. Miten kokemusta voidaan tutkia? – Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2 – Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. 4., uudistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 29 - 51.

- Lee, T. 1994. Financial Reporting Quality Labels – The Social Construction of the Audit Profession and the Expectations Gap. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 7, No 2, 30 - 49.
- Leppiniemi, J. 2012. Oikea ja riittävä kuva – mihin se velvoittaa? *Tilisanomat*, 6/2012, 24 - 26.
- Leppiniemi, J. 2013. Tilintarkastaja vastaa virheistä. *Tilisanomat*, 5/2013, 50 - 52.
- Livne, G. & McNichols, M. 2009. An Empirical Investigation of the True and Fair Over-ride in the United Kingdom. *Journal of Business Finance & Accounting*, Vol. 36, No 1-2, 1 - 30.
- Lydman, K. 2014 (a). Olennaisuuskäsitteiden kasvava kirjo suurentaa odotuskuilua. *Balanssi*, 1/2014, 44 - 47.
- Lydman, K. 2014 (b). Olennaisuus tilinpäätösraportoinnissa ja hallinnon tarkastuksessa. *Balanssi*, 2/2014, 38 - 41.
- Majala, R. 1991. Kulttuurierot tilinpäätöskäytäntöjen yhtenäistymisen esteenä. *Tilintarkastus-Revision*, 3/1991, 183 - 189.
- Meklin, P. 2009. Tarkastus verorahoitteisessa ja markkinarahoitteisessa toiminnassa – erojen ja yhtäläisyyksien teoreettisia perusteluja. Teoksessa Heiskanen, J.; Kihn, L-A & Näsi, S. (toim.) *Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen*. Tampere: Tampere University Press, 56 - 69.
- Määttä, S. 2000. *True and fair view – Ajatuksia oikeista ja riittävästä tiedoista ja kuvasta erityisesti Suomessa käydyin keskustelun valossa*. Sarja Keskustelua ja raportteja 2:2000, Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
- Parker, R. H. & Nobes, C. W. 1991. 'True and Fair': UK Auditors' View. *Accounting and Business Research*, Vol. 21, No 84, 349 - 361.
- Pelkonen, R. & Pajunen, K. 2014. IFRS-liitetietojen määrä ja laatu – onko kehittämistarpeita? *Balanssi*, 1/2014, 18 - 21.
- Riistama, V. 1992. "True and fair view". *Tilisanomat*, 6/1992, 6 - 8.
- Riistama, V. 1996 (a). Oikeat ja riittävät tiedot meno-tulo -teorian näkökulmasta. *Tilintarkastus-Revision*, 1/1996, 7 - 10.
- Riistama, V. 1996 (b). Oikeat ja riittävät tiedot vai oikea ja riittävä kuva - riittäisikö hyvä kirjanpito tapa? *Tilisanomat*, 5/1996, 14 - 19.
- Satopää, R. 1996. Oikeat ja riittävät tiedot, ei olennaisia virheitä. *Tilintarkastus-Revision*, 1/1996, 11 - 12.
- Shapiro, B. P. 1998. Toward a normative model of rational argumentation for critical accounting discussions. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 23, No 7, 641 - 663.
- Smieliauskas, W., Craig, R. & Amernic, J. 2008. A Proposal to Replace 'True and Fair View' With 'Acceptable Risk of Material Misstatement'. *ABACUS*, Vol. 44, No 3, 225 - 250.

- Tikkanen, T. 2017. Tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen eriyttäminen: oikea ja riittävä kuva? *Tilisanomat*, 2/2017, 54 - 57.
- Toiviainen, H. 2003. "Oikeat ja riittävät tiedot" ("true and fair view" tilinpäätöksessä : Tiedon ja valvonnan ongelmista erityisesti pörssiyhtiössä. Edilex, lakikirjasto, artikkelit, 23.1.2003. <<http://www.edilex.fi/artikkelit/657>> luettu 17.5.2018.
- Troberg, P. 2003. *IAS ja kansainvälinen tilinpäätös*. Jyväskylä: Talentum Media Oy.
- Tuokko, T. 1996. Oikeat ja riittävät tiedot. *Tilintarkastus-Revision*, 2/1996, 149 - 153.
- Uusitalo, H. 2001. *Tiede, tutkimus ja tutkielma – Johdatus tutkielman maailmaan*. 1.-7. painos. Juva: WSOY.
- Virkilä, T. 2014. Tilinpäätöksen virheet ja niiden vaikutus tilintarkastuskertomukseen. *Balanssi*, 2/2014, 51 - 53.
- Åhlberg, M. Käsitekartat tutkimusmenetelmänä. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1 – Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. 4., uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 45 - 55.

Virallislähteet

- HE 89/2015 (vp). Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kirjanpitolain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta sekä puunkorjuuta aarniometsissä harjoittavien yritysten viranomaisille suorittamien maksujen julkistamista koskevaksi laiksi. <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_89+2015.aspx> luettu 28.3.2018 (ks. Muut esitysmuodot: Asiakirjan painoasu).
- HE 70/2016 (vp). Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tilintarkastuslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. <<http://finlex.fi/fi/esitykset/he/2016/20160070>> luettu 30.3.2018 (ks. Dokumentin versiot: PDF (Suomeksi)).
- HE 208/2016 (vp). Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kirjanpitolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_208+2016.aspx> luettu 28.3.2018 (ks. Muut esitysmuodot: Asiakirjan painoasu).
- IASB, 2017. *IFRS-standardit [2017] : konsolidoitu versio : 1.1.2017 voimassa olevat vaatimukset*. Suomenkielisen käännöksen on julkaissut Suomen Tilintarkastajat ry. Helsinki: ST-Akatemia Oy.

Teoksesta on tässä pro gradu -tutkielmassa käytetty sen seuraavia osia:

Johdanto tähän painokseen (sivut 25 - 31),

IFRS-standardien esipuhe (sivut 32 - 37),

Taloudellisen raportoinnin käsitteellinen viitekehys (sivut 38 - 70),

Kansainvälinen tilinpäätösstandardi IAS 1 – Tilinpäätöksen esittäminen (sivut 454 - 488), ja

Kansainvälinen tilinpäätösstandardi IAS 8 – Tilinpäätöksen laatimisperiaatteet, kirjanpidollisten arvioiden muutokset ja virheet (sivut 511 - 524).

IFAC, 2016 - 2017. *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: Kansainväliset laadunvalvontaa, tilintarkastusta, yleisluonteista tarkastusta, muita varmennuspalveluja ja liitännäispalveluja koskevat standardit ja muut ohjeet 2016-2017 ja Eettiset säännöt tilintarkastusammattilaisille 2016*. Suomenkielisen käännöksen IFAC:n julkaisemista IAASB:n ja IESBA:n teoksista on julkaissut Suomen Tilintarkastajat ry. Helsinki: ST-Akatemia Oy.

Teoksesta on tässä pro gradu -tutkielmassa käytetty sen seuraavia osia eli kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja:

ISA 200 (sivut 83 - 112), *ISA 300* (sivut 271 - 285), *ISA 315* (sivut 286 - 342), *ISA 320* (sivut 343 - 351), *ISA 330* (sivut 352 - 376), *ISA 450* (sivut 401 - 414), *ISA 500* (sivut 415 - 431), *ISA 540* (sivut 493 - 537), *ISA 560* (sivut 566 - 578), *ISA 570* (sivut 579 - 607), *ISA 700* (sivut 721 - 773), *ISA 705* (sivut 798 - 829) ja *ISA 706* (sivut 830 - 847).

Kirjanpitolaki (KPL) 30.12.1997/1336. Finlex, Ajantasainen lainsäädäntö. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19971336>> luettu 15.5.2018.

Kirjanpitolaki (KPL 1997) 30.12.1997/1336. Finlex, Säädökset alkuperäisinä. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1997/19971336>> luettu 15.5.2018.

Osakeyhtiölaki (OYL) 21.7.2006/624. Finlex, Ajantasainen lainsäädäntö. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624>> luettu 15.5.2018.

Suomen Tilintarkastajat ry, 2017 (a). Suomen Tilintarkastajat ry:n esipuhe IFRS-standardien suomenkieliseen käännökseen 2017. Teoksessa IASB, 2017. *IFRS-standardit [2017] : konsolidoitu versio : 1.1.2017 voimassa olevat vaatimukset*. Helsinki: ST-Akatemia Oy, 6 - 14.

Suomen Tilintarkastajat ry, 2017 (b). Suomen Tilintarkastajat ry:n esipuhe [ja] Kansalliset lisäykset – ohjeistusta kansainvälisten eettisten sääntöjen ja kansainvälisten standardien soveltamiseksi Suomessa. Teoksessa IFAC, 2016-2017. *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: Kansainväliset laadunvalvontaa, tilintarkastusta, yleisluonteista tarkastusta, muita varmennuspalveluja ja liitännäispalveluja koskevat standardit ja muut ohjeet 2016-2017 ja Eettiset säännöt tilintarkastusammattilaisille 2016*. Helsinki: ST-Akatemia Oy, VIII - XXI.

Tilintarkastuslaki (TTL) 18.9.2015/1141. Finlex, Ajantasainen lainsäädäntö. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20151141>> luettu 15.5.2018.